

A photograph of a traditional building with a grass-covered roof and stone walls, surrounded by tall grass. The building has dark wooden upper floors and white stone lower floors. A small window is visible on the upper floor. The roof is covered in dry grass. In the background, other similar buildings are visible. The foreground is filled with tall, dry grass and some green plants.

SKUL

Sosial bæredyktighet i
og ved kulturmiljøer

Nordisk
Ministerråd

Content

Annerkjennelser	4
Forord	5
Sammendrag	6
Summary	8
1. Innledning	10
1.1. Bakgrunn	10
1.2. Ordforklaring	10
1.3 Rapportstruktur	11
2. Litteraturgjennomgang – konseptuell bakgrunn om kulturmiljøer	12
3. Spørreundersøkelse	17
3.1. Metode	17
3.2. Funn fra spørreundersøkelsen	19
4. Casestudier	25
4.1. Utvalg av caser på tvers av fire nordiske land	25
5. Danmark: Spinderihallerne og Cold Hawaii	27
5.1 Hovedresultater vedrørende Spinderihallerne	27
5.2 Hovedresultater vedrørende Cold Hawaii	28
5.3 Hovedresultater på tværs af de to cases	29
5.4. Indledning	29
5.5. Metode	31
5.6. Case A: Spinderihallerne	32
5.7. Case B: Cold Hawaii	42
5.8. Fællestræk i de to cases	51
6. Sverige: Tanumshede og Skansen	54
6.1. Inledning	54
6.2. Metod	55
6.3. Case A: Hällristningarna i Tanum	57
6.4. Case B: Skansen	70
6.5. Komparativ analys mellan de svenska fallstudierna	82
7. Norge: Skudeneshavn og bergkunsten i Sarpsborg, Østfold	85
7.1. Bakgrunn og formål med casestudie	86
7.2. Metode og datagrunnlag	86
7.3. Case A: Skudeneshavn kulturmiljø	89
7.4. Case B: Østfolds bergkunst	107

7.5. Sammenligning av caser	121
7.6. Diskusjon om hva resultatene innebærer	125
8. Færøyene: Reyn og Kirkjubøur	129
8.1. Metode	129
8.2. Case A: Reyn	131
8.3. Case B: Kirkjubøur	132
8.4. Næring	133
8.5. Barn og unge	136
8.6. Tilknytning	137
8.7. Samarbeid	138
8.8. Covid-19	138
9. Oppsummering og konklusjoner	140
9.1. Det er viktig for oss – vi retter ryggen	140
9.2. Konfliktnivået kan virke høyt, men det er løsbart	143
9.3. En del av folkehelsearbeidet – overgangen mellom natur og kulturminner og -miljøer	144
9.4. Kulturminner og -miljøer som en del av beredskapen	145
9.5. Lokale kulturmiljøsmier	146
9.6. Veien videre	147
Referanser	148
Vedlegg 1	156
Vedlegg 2	160
Vedlegg 3	163
Vedlegg 4	167
Vedlegg 5	169
Vedlegg 6	171
Vedlegg 7	173
Om denne publikasjon	175

Denne publikasjon finnes også som en web-tilgjengelig version online
<https://pub.norden.org/temanord2023-511>

Annerkjennelser

Bidragsytere

Denne publikasjonen er finansiert av Nordisk ministerråd. Transportøkonomisk institutt har utført arbeidet på oppdrag for Nordisk arbeidsgruppe for biodiversitet (NBM) under Nordisk Ministerråd. Fía Niclasen har vært koordinator hos NBM.

Team hos Transportøkonomisk institutt (TØI)

Christin Wilhelmine Krohn har vært prosjektleder og hovedforfatter av rapporten.

Clara Lindsjö , Implement Sverige har skrevet kapitlet om de svenske casene,

Anna Sofie Starup Andersen, Is it a bird har skrevet kapitlet om de danske casene,

Iratxe Landa-Mata (TØI) har skrevet kapitlet om de norske casene.

Tanu Priya Uteng og Bjørg Langset Flotve (TØI) har bidratt i kapittel 3.

Referansegruppen

Referansegruppens medlemmer har vært Terje Nypan (konsulent/pensjonist), Eske Møller (Realdania), Margareta Dalstrøm (professor Karlstad Universitet), Charlott Hamilton (Riksantikvarämbetet Sverige), Jørn Holme (Generalsekretær Kulturvernforbundet) og Lediulf Mydland (Riksantikvaren, Norge).

Kommentarer og spørsmål til rapporten er velkomne og kan rettes til Christin W. Krohn på christin.krohn@toi.no.

Rapporten ble korrekturlest av Semantix.

Forord

Kulturmiljøer er spor etter mennesker og forteller oss på mange måter historien om oss selv. Men vi vet svært lite om hvor viktig dette er for oss – hva slags følelse av tilknytning det gir, ønske om å flytte til et sted, eller hvordan vi bruker disse kulturmiljøene i krisetid, som når det er en pandemi.

Det er viktig for oss å høre til. Men å vite hva det er som gjør at vi føler at vi hører til, og hva som skaper sosial bærekraft, er noe mer diffust. Det er viktig å finne ut av dette, slik at vi har flere verktøy når vi skal planlegge og utvikle gode lokalsamfunn og regioner, både for at folk skal få økt bolyst, så vi kan tiltrekke arbeidskraft, og for at både barn og eldre kan trives i lokalsamfunnene sine.

Kulturminner og kulturmiljøer har for det meste vært forsket på fra et byggeteknisk, kunsthistorisk, arkitektonisk eller arkeologisk perspektiv. Mens de mer samfunnsvitenskapelige disiplinene har vært mer fraværende. De senere årene har det imidlertid vært rettet mer fokus mot feltet. Kulturmiljøer finnes alle steder der det har vært folk før oss, og det er stort sett overalt der vi er nå.

Vi vil takke Nordisk Ministerråd ved den nordiske biologisk mangfold-gruppen, som har finansiert dette prosjektet. Vi vil også takke referansegruppen vår, Terje Nypan (konsulent/pensjonist), Eske Møller (Realdania), Margareta Dalstrøm (professor Karlstad Universitet), Charlott Hamilton (Riksantikvarämbetet Sverige), Jørn Holme (Generalsekretær Kulturvernforbundet) og Lediulf Mydland (Riksantikvaren, Norge).

Videre vil vi særlig rette en takk til Karl-Johan Bruun-Olsen og Oluffa Undir Kletti for hjelp til å tilrettelegge for casestudiene på Færøyene. Og til Christina Djurhuus Christiansen på Nasjonalmuseet Færøyene.

Oslo, februar 2023

Transportøkonomisk institutt

*Bjørne Grimsrud,
Administrerende
direktør*

*Silvia J. Olsen,
Avdelingsleder*

Sammendrag

SKUL (Sosial bæredyktighet ved kulturminner/miljøer) er et prosjekt hvor hovedformålet har vært en kunnskapsinnhenting om sosial velferd og kulturmiljøer i Norden. Prosjektet har vært finansiert av Nordisk Ministerråd og har løpt gjennom 2022.

Formålet har vært å gjennomføre en kunnskapsinnsamling om kulturmiljøers innvirkning på sosial velferd – et av FNs bærekraftsmål. Blant annet har man gjennom prosjektet ønsket å undersøke om kulturmiljøer har innvirkning på barn, unges og ny- tilflyttedes velferd, samt om kulturmiljøer er viktig for folks trivsel og valg av bosted, for å nevne noen faktorer som inngår i velferdsbegrepet.

I dette prosjektet har vi i hovedsak forsøkt å holde oss til begrepet kulturmiljøer i delen som er skrevet på norsk da dette erstattet begrepene kulturminner, fysisk kulturarv fra 2019 da en ny Stortingsmelding ble enstemmig vedtatt. Men noen avvik kan forekomme.

Det er gjennomført en litteraturgjennomgang, en spørreundersøkelse og åtte casestudier i fire ulike nordiske land. Dette har resultert i innspill til hvordan man kan nyttiggjøre seg kunnskapen og legge til rette slik at den sosiale velferden rundt kulturmiljøene økes eller kan økes i fremtiden.

Litteraturgjennomgangen har først og fremst tatt utgangspunkt i den skandinaviske litteraturen for å gi kontekst til spørsmålene i spørreundersøkelsen og til casestudien. Det er dog også gått gjennom noen studier fra Scotland hvor det er gjennomført spørreundersøkelser og casestudier som grenser opp til denne gjennomgangen, men hvor konteksten er så vidt forskjellig at de ikke ble inkludert i litteraturgjennomgangen.

I spørreundersøkelsen som ble sendt ut av Opinion AS sommeren 2022 til representative utvalg i Norge, Sverige og Danmark spurte vi blant annet om hvilken rolle kulturmiljøer spilte i respondentenes barndom – hvor ofte de ble tatt med til kulturmiljøer. Videre ble det stilt en rekke spørsmål om kulturmiljøenes funksjon; om de gjør stedet man bor mer attraktivt å bosette seg, om kommunen man bor i bruker kulturmiljøer som en ressurs som utvikling av samfunnet, og om man – når man har besøk utenfra – tar de med til kulturmiljøer i nærområder. Langt de fleste som deltar i spørreundersøkelsen kjenner til kulturmiljøene i sine nærområder og er stolte av dem, selv om natur har mer å si for hvor man bosetter seg. Det er noe variasjon mellom landene, men ikke mye. Vi finner også at interessen for kulturmiljøer øker med alder.

Vi spurte også om respondentene benyttet kulturmiljøer mer i forbindelse med pandemien, og det var en klar økning i alle tre land, selv om bruken økte mest i Danmark.

Det ble i alt gjennomført åtte casestudier i Danmark, Sverige, Norge og på Færøyene. Casestudiene ble valgt med hjelp fra referansegruppens medlemmer. Det var et ønske om at to av casene skulle være grensekryssende, at casene skulle representere ulike tidsepoker, at noen skulle være av mer rural karakter, mens andre skulle ha mer urbant preg. Noen av casene har vært preget av fraflytning, mens i andre case har denne trenden snudd. Det har også vært fokus på å velge caser som har vært funksjonstømte og transformert og fylt med ny bruk, mens andre fortsatt er i bruk med sitt opprinnelige formål.

Det ble gjennomført semistrukturerte intervjuer i alle casene. Med semistrukturerte intervjuer menes at den som intervjuer følger en intervjuguide med ferdige oppsatte spørsmål, men dersom den som intervjues, kommer med informasjon underveis som ikke var forutsett på forhånd og som den som intervjuer mener kan bidra til å opplyse prosjektets temaer vil man elaborere på disse spørsmålene. Dette i motsetning til strukturerte intervjuer hvor man bare stiller de spørsmålene som er ferdig oppsatt i intervjuguiden. Vi ser at casene er viktige for lokalmiljøene. Noen har også verdi som regionale og nasjonale kulturmiljøer. Dette kan selvsagt ha med utvalget av kulturmiljøer i studien å gjøre. Vi finner at i flere case er det en del konflikter knyttet til kulturmiljøene. Dette dreier seg vanligvis om virkemiddelbruken heller enn målet med kulturmiljøene (som de fleste vanligvis er enige i). Det hersker nemlig liten tvil om at kulturmiljøene som er studert er viktige for de som lever og bor i nærheten av caseområdene, og for de som arbeider med dem. Kulturmiljøer kan også være en viktig bidragsyter til folkehelsearbeidet dersom de tas i bruk på en riktig måte, og de har et stort uutnyttet potensial i sine lokalmiljøer. Dette henger også godt sammen med spørsmålet som ble stilt i spørreundersøkelsen hvor vi så at bruken av kulturmiljøer økte under pandemien. Mennesker har ulike behov og ønsker, og ikke alle brukte naturen under pandemien. Det er derfor viktig at myndighetene i sitt videre arbeid med beredskapsplaner har i mente at tilbudet i krisesituasjoner til befolkningen ikke er ens. Det eneste vi vet om neste krise er at den ikke blir lik den pandemien vi nå har lagt bak oss.

Mange kulturmiljøer er et viktig utgangspunkt for den frivillige sektoren, spesielt blant eldre (i lokalsamfunnene). Med en aldrende befolkning kan dette bli en viktig ressurs, og det anbefales å legge til rette for et godt samspill med frivilligheten.

Oppsummert er det behov for å forstå hvordan kulturmiljøer fungerer både for beboere og for turister, kulturmiljøenes posisjon i kommunal og regional planlegging, samt hvordan kulturminner henger sammen med generelt velvære og hvilken rolle de spiller i krisetid. Videre forskning bør adressere disse sammenhengene i mer detalj, også på tvers av grenser, med særlig referanse til den nordiske konteksten, hvor naturen allerede er godt etablert som tema innenfor forsknings- og (regional, urban og rural) planlegging.

Summary

This project has focused on collating knowledge on the impact of material cultural heritage (MCH) on social welfare – with an aim to bolster the social dimension of the sustainability goals. Grounded in a literature review on the topic, data was collected and analyzed through a survey and eight case studies in four different Nordic countries. Additionally, feedbacks and inputs have been assimilated in the case studies to shed light on how to address the topic and existing conditions so that the coupling between social welfare and MCH is strengthened.

The literature review has primarily concentrated on Scandinavian literature to employ existing knowledge in both the selection of case studies and framing of the survey questions. However, some studies from Scotland have also been reviewed where surveys and case studies were carried out which were found to be of relevance for the current study. Studies which were situated in vastly different contexts were not included in the literature review.

Several of the studies reviewed in this project show that heritage buildings and cultural environments function as place markers in various ways. To a great degree, they get linked with identity formation and these spatial markings help people identify with the place they live in. Furthermore, whether local authorities actively use MCH in place development, or as input factors in industries such as tourism is also dependent on *if* and *how* these heritage buildings and MCH are being positioned in the planning strategies.

In a survey conducted in summer 2022 by Opinion AS, respondents in Norway, Sweden and Denmark were asked about the role MCH played in the respondents' childhood through questions like how often they were taken to MCH etc. In order to establish a linkage between the past and present, a number of additional questions were asked which broached upon topics like if and how does the MCH makes their current place of residence more attractive to settle in, whether the municipality uses MCH as a resource for community development, and whether the respondents take their visitors to MCH in their municipality or in its vicinity. The vast majority of respondents were aware of the MCH in their immediate vicinity and were proud of it, even if 'access to nature' remains a stronger determinant of where people decided to settle down. Though some variations were found between the case countries, the differences were marginal. We also find that interest in the MCH increases with an increase in the age of the respondents.

A question was also posed related to the use of MCH in connection to the Covid-19 pandemic, and analyses highlight that there exists a clear increase in all three countries, albeit the highest increase in use of MCH was noticed in Denmark.

A total of eight case studies were carried out in Denmark, Sweden, Norway and the Faroe Islands. The case studies were selected with the help of the reference group members, who were drawn from two from government bodies in Sweden and Norway, from a nonprofit organization in Denmark (Real Dania), from volunteer organization, from a university and one retired person who also runs his own consultancy. The cases were selected through a multi-criterion analysis two of the cases cross borders they represent rock art that you will find on both sides of the Norwegian and Swedish border but they have very different status in their local communities, the cases represent different eras, some have a more rural character, while others have a more urban character. Some of the cases have been characterized by out-migration and displacement, while others have had a reversed flow. There has also been a focus on selecting cases that have witnessed transformation and where certain functions have been changed to make way for new uses. These cases have then been compared with those retaining their original use and purpose.

Furthermore, semi-structured interviews were conducted all the cases. While all the selected cases are important cultural markers in their local environments, a few cases act as regional and even national capital for MCH. All the selected cases exhibit a strong potential for development, and there exists a number of conflicts linked to the MCH. The conflicts are often related to the use of means rather than the goal of the MCH, given the consistency of the finding that the MCH are important for both the residents and for those who work with them. The MCH can also be an important contributor to public health provided this (hidden) potential is tapped into. This aspect is also linked to results from survey analyses highlighting that the use of MCH increased during the pandemic. A varied understanding of access to nature vs. culture needs to be formulated and addressed at both municipal and regional planning levels – people have different needs and desires and not everyone is drawn to nature, which necessitates that the authorities working with emergency plans bear in mind that the supply to nature or culture in crisis situations is not the same but bear strong consequences for general well-being, even if the next crisis will not necessarily be a pandemic.

Additionally, many MCH are being serve through the voluntary sector, especially among the elderly in the respective local communities. With an aging population, this can become an important resource and it can therefore be a good idea to facilitate interactions between the volunteers.

To conclude, there is a need for streamlining the understanding of how MCH are currently functioning for both residents and tourists, their position in the municipal and regional planning, their interlocking with general well-being and their mitigating role in times of crises. Further studies should be conducted to address these variables in detail and facilitate a cross-border understanding, with special reference to the Nordics where access to nature is already an established thematic area both in the field of research and (regional, urban and rural) planning

1. Innledning

1.1. Bakgrunn

Denne rapporten er et prosjekt ledet av Transportøkonomisk institutt, med bistand fra Implement Consulting Group (Sverige) og konsulentbyrået Is it a Bird (Danmark). I tillegg har det vært en referansegruppe bestående av Terje Nypan (konsulent og pensjonist), Leidulf Mydland fra den norske Riksantikvaren, Charlotte Hamilton, som både har deltatt i prosjektet og deltatt i referansegruppen, Margaretha Dahlstrøm fra Karlstads Universitet og Eske Møller fra Realдания. Den danske statspart valgte å ikke stille med representant i referansegruppen.

Formålet har vært å gjennomføre en kunnskapsinnsamling om kulturmiljøers innvirkning på sosial velferd – et av FNs bærekraftsmål. Blant annet har man gjennom prosjektet ønsket å undersøke om kulturmiljøer har innvirkning på barns, unges og nytilflyttedes velferd, og om kulturmiljøer er viktig for folks trivsel og valg av bosted, for å nevne noen faktorer som inngår i velferdsbegrepet.

Prosjektet har vært finansiert av Nordisk Ministerråd og har løpt gjennom 2022.

1.2. Ordforklaring

I denne rapporten er ordene kulturminner, kulturmiljø og materiell kulturarv brukt om hverandre. I 2019 vedtok det norske Stortinget å bruke ordet «kulturmiljø» som et felles begrep. Utenfor byråkratiet og forskerverdenen er dette imidlertid ikke så godt kjent, og vi måtte derfor benytte andre ord når vi eksempelvis gjennomførte spørreundersøkelser og casestudiene. I Sverige og Danmark har vi brukt de begrepene som forvaltningen bruker, og både intervjuguider og spørreskjemaer har vært til kvalitetssikring i referansegruppen og hos spørreundersøkelsesbyrået før de ble sendt ut.

Når det gjelder sosial bærekraft eller sosialt velvære, har vi valgt å legge OECDs definisjon av sosialt velvære til grunn (OECD, 2022). I denne definisjonen består sosial velferd av en rekke aspekter: inntekt, arbeid og jobbkvalitet, bolig, helse, kunnskap og ferdigheter, miljøkvalitet, subjektiv velferd, sikkerhet, balanse mellom arbeid og privatliv, sosiale relasjoner og sivil engasjement. Definisjonen av sosial bærekraft (velvære) har i tillegg en tidsdimensjon og skiller mellom nåværende velvære, der de ovennevnte aspektene inngår, og framtidig velvære, basert på natur- og humankapital, økonomisk kapital og sosial kapital. Denne forståelsen har preget forberedelsen, gjennomføringen og analysen av intervjuene uten å sette for strenge rammer. Vi var opptatt av å gi rom for ulike forståelser av sosial bærekraft.

1.3 Rapportstruktur

Rapporten består for det første av en litteraturgjennomgang i et eget kapittel. I kapittel to presenterer vi spørreundersøkelsen. Denne ble gjennomført i Norge, Sverige og Danmark av Opinion AS. I alle landene er det et representativt utvalg som har svart på spørreundersøkelsen. Til slutt ble det gjennomført to casestudier i henholdsvis Norge, Sverige, Danmark og på Færøyene. Casestudiene har vært omfattende og grundige og kunne derfor vært presentert som selvstendige rapporter. Valg av caser var nøye gjennomtenkt både innenfor hvert land og på tvers av landene for å få en helhet. Dette ble også diskutert med referansegruppen. Vi har lagt opp rapporten slik at noen kan lese hele om de ønsker, mens andre kan lese funn fra sine respektive land og få like stort utbytte. Derfor har casene fra de ulike landene fått hvert sitt kapittel. Metodebeskrivelser for henholdsvis litteraturstudien, spørreundersøkelsen og casestudiene finnes som underkapitler til hver studie.

Det siste kapittelet er en oppsummering av funnene der vi konkluderer og kommer med anbefalinger.

2. Litteraturgjennomgang – konseptuell bakgrunn om kulturmiljøer

Denne litteraturgjennomgangen ble gjennomført med søk i de viktigste litteraturdatabasene som Springer, ScienceDirect o.l. samt Google Scholar. I tillegg ble det nøstet videre i referanser som var oppgitt i de artiklene vi fant i de innledende søkene. Litteraturgjennomgangen ble brukt for å finne ut hvor langt forskningen innen fagfeltet hadde kommet, slik at vi med utgangspunkt i denne gjennomgangen kunne utarbeide spørsmål til spørreundersøkelsen og spørsmål til casestudiene.

Kulturmiljøer inngår i menneskers opplevelser av omgivelsene de bor og ferdes i, både i det hjemlige hverdagslivet og ute på reise. Slike kulturmiljøer kan oppleves som positive, som for eksempel en lokal stolthet over ikoniske eller sjeldne spor av tidligere menneskelig aktivitet. For barn kan kjennetegn ved kulturmiljøer i nabolaget dessuten fungere som landemerker, som gjør det enklere for dem å orientere seg der de ferdes. Men kulturmiljøer kan også vekke minner om ubehagelige aspekter ved fortiden, som krig eller urett begått mot minoriteter (Aronsson, 2009; Malm mfl., 2022). Fysiske omgivelser er uansett viktige for individene, ifølge Korpela (1989).

Sterk stedstilknytning kan være sentralt for menneskers selvfølelse (Williams mfl., 1992). Slik sett kan kulturmiljøer ha betydning for stedstilhørighet, stedstilknytning og oppvekstbetingelser, altså hvordan mennesker knytter seg til omgivelsene. Eksistensiell tilhørighet kan oppleves gjennom at man i stor grad identifiserer seg med et sted (Seamon, 1979). Ifølge Proshanky mfl. (1983) vil steder og områder en person er vokst opp på, som en person har blitt kjent med og har oppsøkt eller unngått, virke inn på vedkommendes identitet. Samtidig kan mennesker oppleve tilknytning til et sted uten å ønske å bo der (Hernandéz mfl., 2007). Hvordan tilknytning til et sted skjer, vil blant annet variere ut fra sosiale roller og andre sosiale forskjeller, og det vil også kunne variere gjennom ulike livsfaser (Proshanky mfl., 1983). For eksempel fant Strøm (2019) at følelser forbundet med kulturmiljøer oppstår i barndommen. Opplevelser og interaksjon gjennom mange besøk sammen med nære voksenpersoner er sentralt for den enkeltes tilknytning. Steder vi har et følelsesmessig positivt forhold til, kan gi oss mulighet til å slappe av og føle tilhørighet både velvære og til dels også helsegevinster (jf. Scannell & Gifford, 2017). For eksempel viste en undersøkelse blant beboerne i Munkedal kommune i Sverige at mer enn halvparten fikk en god følelse når de besøkte historiske plasser, og et stort flertall svarte at kulturmiljøet påvirket trivselen deres på en positiv måte (Kjellgren, 2022). Rundt fire av ti svarte at de gjerne tok en omvei for å oppleve en

spesiell bygning, et fortidsminne eller en historisk plass, og et flertall syntes det var hyggeligere å gå tur til/i slike kulturmiljøer. Svært mange syntes også det var viktig å bevare historiske byggverk (Kjellgren, 2022).

Gamle bygninger, byrom og andre kulturmiljøer kan inngå i stedsbilder – forestillinger om steder (Andersen, 2009; Dansk Bygningsarv A/S, 2010). Synlige kulturmiljøer kan dermed fungere som markør for stedsidentitet, et sammenfattende begrep som inkluderer romlige kvaliteter, kultur og historie, lokal befolkning og sosialt liv, i tillegg til næringsliv og næringsstruktur (Amundsen, 2001; Skogheim & Vestby, 2010). Steders identitet og image kan altså bli (delvis) konstruert gjennom fysiske kulturmiljøer. Organisk imagedannelse bygger på inntrykkene til dem som har besøkt et sted eller område, og som ikke har interesse av å gi verken et positivt eller negativt bilde av stedet (Gartner, 1993). Kulturmiljøer kan også brukes i forbindelse med overtalende image (Gartner, 1993), altså for å vise hvordan steder eller regioner ønsker å presentere og promotere seg selv. Slik sett omfatter kulturmiljøer ikke bare materielle/fysiske byggverk, men også tilknyttede immaterielle aspekter som ideer, fortellinger og erindringer, som kan bli endret ved restaurering og/eller ny bruk (Post, 2016). Det er viktig å understreke at steder og kulturmiljøer ikke bare oppfattes gjennom det visuelle, som er vanligst i steds- og byplanlegging (Cogger, 2016). De oppfattes også gjennom det taktile samt lyd og lukt – og noen ganger også smak (Dann & Jacobsen, 2003; Sepe, 2013a). Uønskede/irriterende lyder (støy) kan gjøre et område mindre attraktivt (jf. Margaritis & Kang, 2017), selv om det er visuelt tiltalende.

Siden 1980-årene har kulturmiljøer i mange sammenhenger gått fra primært å være en kilde til opplevelser, kunnskap og tilhørighet til også å bli et utgangspunkt for stedsutvikling og næringsutvikling, ofte knyttet til konkurranse mellom steder og regioner om næringsetableringer, arbeidsplasser, nye innbyggere, tilbakeflytting og turistbesøk (Rubenowitz & Rubenowitz, 1990; Skogheim & Vestby, 2010; xx flere referanser). Mens det tidligere var mer sentralt med vern og bevaring i kraft av kulturmiljøers tillagte egenverdi, har det foregått noe vi kaller en økende instrumentalisering (Graham mfl., 2000). Dette har blant annet kommet til uttrykk i offentlige policydokumenter (St.Meld. 16 (2018-2019)) ((Nya nationella mål för kulturmiljöarbetet – myndigheters arbete för att bidra till målenes oppfyllelse (2015))). Deler av denne utviklingen er knyttet til globalisering, som har medført at mange steder har mistet særpreg de hadde tidligere (Sepe, 2013). Både karakter og tradisjon er blant aspekter som verdsettes når folk velger hvor de skal handle (Hart mfl., 2013), noe som understreker den næringsmessige betydningen av å ta vare på kulturmiljøer. Ifølge Featherstone (1992) har man sett en tendens til at folks hverdagsliv har blitt estetisert, at man i økende grad vurderer nære omgivelser (og produkter) ut fra synsinntrykk. Mens man tidligere oftest prioriterte ekstraordinære og vakre byggverk, har man i økende grad betraktet store deler av bygningsarven som mulige goder (Huse, 1997; Riesto & Tietjen, 2016).

Samtidig er det trolig store forskjeller når det gjelder hvordan fysiske kulturmiljøer brukes som lokale ressurser (Jimura, 2011; Kittang & Bye, 2019; Silva, 2014; Post, 2016; Skogheim mfl., 2018). Områder med karakter og tradisjon har større muligheter enn andre steder for å bli brukt til næringsvirksomhet, spesielt for handel (Hart mfl., 2013; Weltevreden & Van Rietbergen, 2007). Attraktive fysiske kulturmiljøer kan videre ha betydning for konferanser, utstillinger og andre arrangementer som tiltrekker besøkende (Holm, 2016; Skogheim & Vestby, 2010). Arealer og bygninger som har vært lokaliteter for ulike typer nedlagte bedrifter, er gradvis blitt omskapt til tidsmessige arenaer for ulike tilbud til lokale og turister, som restauranter, håndverksutsalg, butikker, utstillinger og andre arrangementer (Haukeland, 2001). Økende vektlegging av turisme har flere steder vært blant kreftene bak ny bruk av bygningsarv og andre fysiske kulturmiljøer (Bayliss, 2004; Urry, 1995). Kulturmiljøer kan være generelt viktig for turisme (Olsson, 1997), spesielt for følelsen av å ha kommet til et genuint og egenartet sted (Haukeland, 2001; Jackson, 1984). Videre er det antatt at turisme kan bidra til økt oppmerksomhet rundt deler av kulturmiljøer, også kulturmiljøer som mange lokale personer i utgangspunktet kanskje ikke reflekterer over (Haukeland, 2001; Silva, 2014). Selv om turisme som baserer seg på kulturmiljøer, synes å være knyttet til respekt for fortiden, kan dette også være forbundet med generell nostalgi (Klepp, 1999; Olsen, 1999). Dette kan blant annet ha sammenheng med at fortiden fremstår som noe konkret og fast i uoversiktlige senmoderne samfunn (Giddens, 1991).

Basert på Featherstone (1991) kan man hevde at betydelige deler av dagens turismekonsum ikke først og fremst kan forstås ut fra nytte- og bruksverdi, men snarere bør betraktes som konsum av symboler eller tegn. Tradisjoner som vises fram og formidles til besøkende, vil noen ganger bli tømt for det gamle innholdet. Slike prosesser har vært omtalt på flere forskjellige måter: musealisering, heritifisering (å gjøre noe til kulturmiljø) (van de Kamp, 2019), fasadisme (byggningsbevaring der man bare bevarer fasaden) (Kittang & Bye, 2019), turistifisering (Evans, 2002; Sletvold, 1999) samt kommodifisering (Halewood & Hannam, 2001). Dette kan i noen sammenhenger føre til reaksjoner, for eksempel at noen synes at samfunnet legger for stor vekt på betydningen av å ta vare på fysiske kulturmiljøer (Skogheim mfl., 2018). Det kan for eksempel føre til restriksjoner for nybygg (Silva, 2014). En annen tendens er at det oppstår opposisjon mot politikere som ønsker å raskt omgjøre gamle bygninger for nye eller endrede kommersielle formål (Kittang & Bye, 2019).

En del steder har turisme og annen bruk ført til bekymringer for slitasje på kulturmiljøer (Berg, 2018; Comer, 2014; Skogheim & Vestby, 2010; Skogheim & Dietze-Schirdewahn, 2019). Det er ikke uvanlig med konflikter og stridigheter mellom beskyttelses- og benyttelsesinteresser, slik man for eksempel har sett i Danmark i forbindelse med landskaps-, natur- og miljøverdier i kystområder (Hansen, 2021). Videre kan det oppstå spenninger mellom intern/lokal bruk av kulturmiljøer og bruk i tilknytning til besøksnæringer (Lange, 2006). For eksempel

kan kulturmiljøer og historiske steder som i størst mulig grad kan tilpasses turisme, bli fremhevet, mens andre deler av fortiden kan havne i bakgrunnen (Olsen, 1999). Samtidig kan kulturmiljøer som er ettertraktede for turisme og handel, bidra til lokale problemer som trengsel og støy, særlig i høysesonger (Falk & Hagsten, 2021; Jacobsen mfl., 2019; Røyneberg, 2021).

Noen misliker transformasjonsprosesser fordi endret bruk av kulturmiljøer kan føre til at historiske bygninger og områder ikke lenger oppfattes som autentiske, eller at endringene ikke ivaretar opplevelsen av «stedets ånd» (Yazdani Mehr & Wilkinson, 2020). Et eksempel kan være at mange besøkende synes at noen steder bare er tilpasset turisme (Jacobsen mfl., 2019), for eksempel ved at avledede tilbud overskygger det som representerte den opprinnelige tiltrekningskraften (Krippendorf, 1980, sitert i Jensen, 1999). Det kan videre være sammenheng mellom det å føle en stedstilknytning og å oppleve autentisitet (Ram mfl., 2016). Mange ønsker ideelt sett å få en opplevelse av «å være i fortiden» når de møter gamle bygninger; at tid og rom er ett (Klepp, 1999).

Det er ganske vanlig at innbyggere på et sted oppsøker kulturmiljøer når de har gjester (Wang, 2021). Denne tendensen synes å være ganske sterk til tross for at folks lokale favorittsteder i stor grad er knyttet til «naturområder», som parker, strender og skogsområder (Korpela mfl., 2009). Likevel har mange mennesker gode minner fra å ha sett og opplevd kulturmiljøer. Selv om naturområder gjennomgående har høyere restorativ (gjenopprettende) verdi enn kulturmiljøer (Herzog mfl., 1997; Ulrich mfl., 1991), viser en nyere studie at også kulturmiljøer kan gi en god følelse av restituering (Scopelliti, Carrus, & Bonaiuto, 2019).

Uansett indikerer dette at mange liker å vise frem fysiske kulturmiljøer til gjester (Rosenzweig & Thelen, 1998; Silberberg, 1995), og at kulturmiljøer kan bidra til at man føler seg stolt over stedet man bor på (Lillevold & Haarstad, 2019; Skogheim mfl., 2018). Samtidig er ikke stolthet over oppvekststed (og bosted) noen selvsagt del av stedstilknytning (Strøm, 2019). Men skolars bruk av kulturmiljøer i undervisningen kan for eksempel muligens medvirke til slik lokal verdsettelse. Samtidig har det blitt pekt på at renovering og ny bruk av historiske bygninger og andre kulturmiljøer ikke bare gir stolthet og økt lokalt samhold, men også kan lede til motsetninger og konflikter (Jimura, 2011; Tunbridge & Ashworth, 1996). Det kan bli mindre trygt og fredelig med mange besøkende (Jacobsen mfl., 2019). Det kan også oppstå misunnelse og rivalisering knyttet til ny kommersiell bruk av gamle byggverk (Silva, 2014). Det Ashworth (2002) har kalt naboens dilemma, innebærer at tap og gevinst ved ny bruk av eldre bygninger kan bli ulikt fordelt. Og noen ganger kan eiere av enkeltbygninger oppnå store gevinster selv om lokalsamfunnet som helhet kan tape på endringene.

Forholdet mellom kulturmiljø og sosial bærekraft har blitt undersøkt fra ulike vinkler. Studier så langt har dokumentert ulike måter kulturmiljøer påvirker individer og/eller samfunn på, så vel som hvordan menneskers velferd reduseres når kulturmiljøer blir ødelagt eller destruert (Tacon and Baker 2019). Det ble

gjennomført en studie i Storbritannia for å beskrive disse sammenhengene i økonomiske termer. I denne studien kvantifiserte man verdien av sosial velferd gjennom kultur og sport (der kulturarv var en underindikator av kultur), og der engasjement for dette viste seg å gi høyere livskvalitet eller sosial velferd verdsatt til £ 1084 per person per år eller £ 90 per person per måned (Fujiwara et. al. 2014). I tillegg kom fordelene ved å melde seg som frivillig. Effekten av dette på menneskenes og organisasjonenes sosiale velferd er godt dokumentert (Kragh et al. 2016, Davenport et. al. 2021).

Til tross for dette etablerte kunnskapsgrunnlaget er en av de største fremtidsutfordringene hvordan man skal vedlikeholde kulturmiljøer som bosteder (Tacon and Baker 2019). Til dette trengs det flere regionale studier som kan hjelpe oss med å forstå den lokale konteksten, konfliktene, de institusjonelle fallgruvene og regionale problemstillingene. Når vi zoomer inn på denne studiens kontekst, legger de skandinaviske landene stor vekt på innbyggernes velferd, og det er derfor viktig å fremheve det faktum at kulturmiljø og sosial bærekraft er tett knyttet sammen. Men vi vet fremdeles for lite om dette.

3. Spørreundersøkelse

I forbindelse med prosjektet ble det gjennomført en spørreundersøkelse i Norge, Sverige og Danmark for å fange opp befolkningens kjennskap og holdninger til kulturminner/-miljøer. Etter det vi kjenner til, er det ikke gjort noen representativ undersøkelse om befolkningens kunnskap om kulturmiljøer i noen av de nordiske landene tidligere.

De tre viktigste funnene i dette kapittelet:

1. De aller fleste i alle de tre landene kjenner til kulturmiljøer i nærmiljøet sitt.
2. Når vi får besøk av mennesker som bor et annet sted, viser vi frem kulturmiljøer i nærmiljøet vårt. Dette tyder på at vi er stolte av kulturmiljøene i nærmiljøet.
3. Under pandemien økte bruken av kulturmiljøene i nærmiljøene markant i alle de tre landene, men mest i Danmark. Dette viser at det er behov for diversitet i tilbudet til befolkningen også i krisetid.

I de følgende kapitlene skal vi gjennomgå metodene, analysene og funnene fra spørreundersøkelsen som ble sendt ut i de skandinaviske landene.

3.1. Metode

Spørreundersøkelsen ble utarbeidet på bakgrunn av litteratur gjennomgått av forskerne, og i samarbeid med spørrebyrået Opinion AS, som gjennomførte spørreundersøkelsen i de tre skandinaviske landene Norge, Sverige og Danmark. Spørreskjemaet ble utarbeidet i mai/juni 2022 og ble lagt frem for referansegruppen i SKUL under et referansegruppemøte. Et av medlemmene var ikke til stede, men fikk mulighet til å spille inn svarene sine per e-post og i eget møte med forskerne via Teams. Møtet i referansegruppen foregikk også via Teams.

Skjemaet ble utarbeidet på norsk, og så oversatt til svensk og dansk. Oversettelsene ble kontrollert av referansegruppens medlemmer i de ulike landene samt underleverandørene for å sikre at nyansene med hensyn til tematikken i prosjektet hadde blitt fanget opp i spørreskjemaet.

Spørreskjemaet i norsk versjon ligger som vedlegg nr. 3 til denne rapporten.

Utvalget ble trukket fra Opinions panel, og undersøkelsen ble gjennomført på Omnibus sommeren 2022. Representativitet ble sikret gjennom kvotering av utvalget på alder, kjønn og geografisk område. Svardatasettet ble i tillegg vektet for frafallsskjevheter innenfor hvert land. Undersøkelsen var nettbasert, slik at

respondentene kunne svare på spørreskjemaet enten på pc, nettbrett eller mobiltelefon. Undersøkelsen var aktiv frem til det hadde kommet inn svar fra minst 500 respondenter i hvert land, og innen medio august var undersøkelsen slutført.

Filen med alle grunnlagsdata, heretter kalt datasettet, ble deretter oversendt til TØI for vasking og analysing i SPSS.

Datasettet gjør det mulig å analysere data på tvers av landene, innenfor hvert av de enkelte landene og se på kjønnsforskjeller, aldersforskjeller og inntektsforskjeller. Innenfor hvert enkelt land er det også mulig å analysere datasettet på tvers av regioner.

Det finnes likevel en grense for hvor langt ned man kan gå når man analyserer denne typen data, før det ikke lenger gir mening og ikke lenger er representativt. Videre er det selvsagt også en grense for hvor mye det er mulig å analysere innenfor rammen av et slikt prosjekt, og hva som vil være interessant både for beslutningstakere og fra et forskningsperspektiv.

Opinion AS har informasjon om respondentenes bakgrunnsdemografi i de landsdekkende panelene, det vil si kjønn, alder, bosted og inntekt. før vi går videre til å spørre dem om kulturminner/miljøer. Dette trenger man derfor ikke spørre om. Men vi kartlegger andre forhold som kan ha betydning, som hvor lenge respondenten har bodd på stedet, om vedkommende har vokst opp der, og i hvilken grad vedkommende føler tilhørighet til stedet. I tillegg spør vi dem som i meget eller noen grad svarer at de har tilhørighet til stedet, om følelsen av tilhørighet henger sammen med konkrete forhold, som familie, natur, kultur – og også kulturmiljøet på stedet.

Vi har brukt en rund formulering av sted i hele skjemaet. Vi spør om «stedet der du bor» og definerer det som «byen, tettstedet, kommunen eller området du bor i». Det gir en tolkningsutfordring ettersom samme bosted og kulturminne kan bli definert ulikt av to forskjellige personer. Samtidig ønsket vi å ikke være for konkrete – hvis vi avgrenset området for mye, kunne kulturmiljøer som for respondenten var viktige å bo i nærheten av, bli definert ut. Og tilsvarende kunne kulturmiljøer som ikke betydde noe for hverdagslivet, bli definert inn.

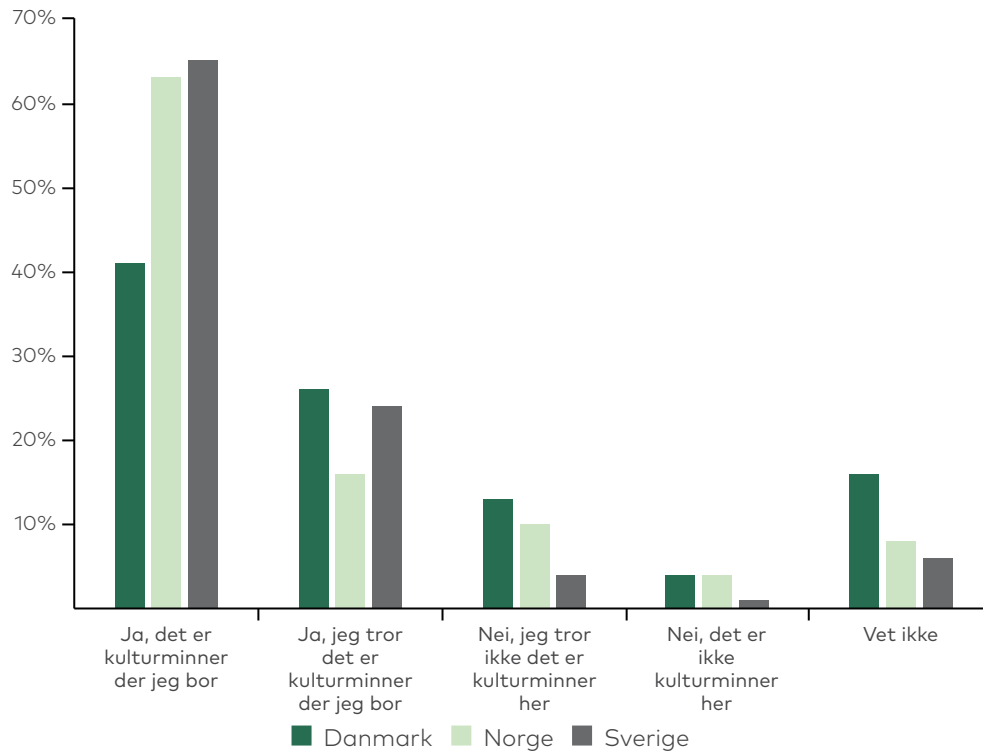
Når det gjelder om respondentene kjenner til noen kulturminner/-miljøer der de bor, hjelper vi respondenten litt på vei ved å gi eksempler. I det norske spørreskjemaet er dette forklart slik:

«Med kulturminner menes spor etter menneskers liv og levemåte, for eksempel bygninger, minnesmerker, bergkunst eller båter. Et kulturmiljø er et område der kulturminnene inngår som del av en større enhet, og kan for eksempel være byområder, seterområder eller industriområder.» Dersom respondenten ikke kjenner til noen slike i nærmiljøet sitt, er det en rekke spørsmål som faller ut for denne respondenten, ettersom disse spørsmålene forutsetter at respondenten kjenner til kulturminner i nærmiljøet. Vi kommer tilbake til dette i neste kapittel.

3.2. Funn fra spørreundersøkelsen

3.2.1. Sammenligning mellom landene

Det første spørsmålet vi stilte direkte om kulturminner var: Kjenner du til noen kulturminner eller kulturmiljøer på stedet der du bor? Dersom respondenten ikke svarte «ja» eller «ja, jeg tror det», falt en rekke spørsmål ut for denne respondenten.

Figur 3.1: Kjenner du til noen kulturminner eller kulturmiljøer på stedet der du bor?

Som vi ser av grafene, er det danskene som tilsynelatende har lavest kjennskap til kulturminner eller -miljøer i nærområdet. Hvis vi slår sammen dem som med sikkerhet vet at det er kulturminner i nærmiljøet, og dem som tror det er kulturminner der, finner vi at til sammen 67 % av danskene kjenner til kulturminner i nærmiljøet sitt. Nordmenn kommer på andreplass med 79 %, og svenskene troner øverst med 89 %.

Under kartleggingen av respondentenes botid osv., det vil si før de fikk direkte spørsmål om kunnskap om kulturminner, hadde vi et spørsmål om hvorvidt man følte tilhørighet til stedet. Hvis respondenten følte tilhørighet til stedet, fikk han opp en liste over mange forskjellige forhold denne tilhørigheten kunne knyttes opp mot, og ble bedt om å krysse av for inntil tre alternativer. Dette spørsmålet ble altså stilt før respondentene fikk forklaring med eksempler på hva kulturminner og -miljøer er.

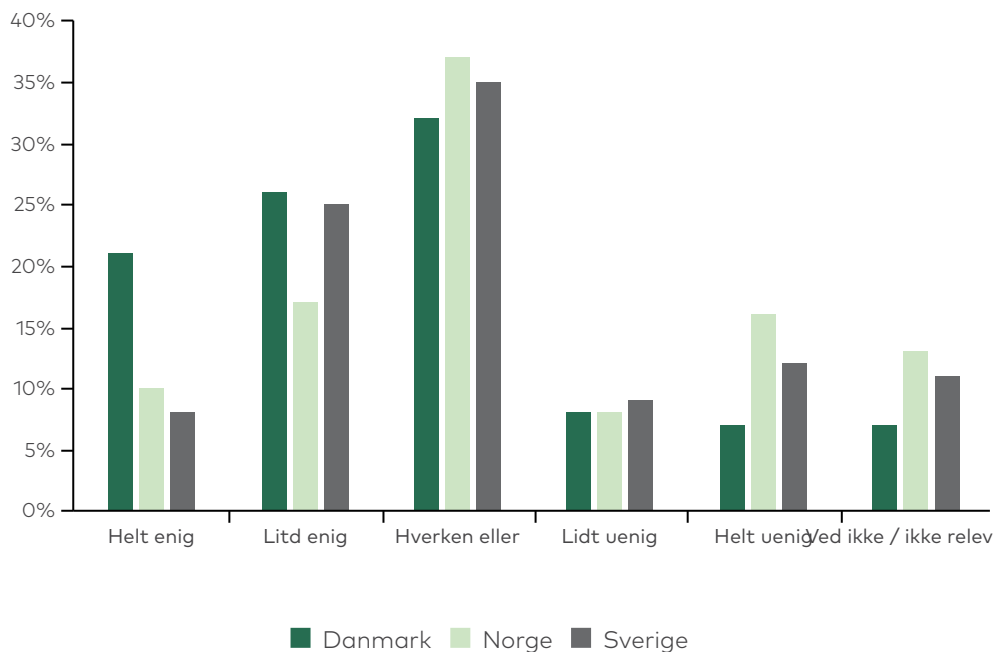
I tabell 3.1 har vi satt opp svarene fra tre av svaralternativene på listen.

Tabell 3.1: Hvilke av følgende forhold er det som gjør at du føler tilhørighet til stedet der du bor?

	Kulturarv / kulturmiljø i området	Min familie / slekt er herfra	Naturen
Danmark	8 %	22 %	47 %
Norge	8 %	34 %	46 %
Sverige	8 %	34 %	52 %

Ikke overraskende kommer natur høyt i alle de tre landene. Slekt skårer likt i Norge og Sverige, men noe lavere i Danmark. Det kan skyldes at avstand ikke er tatt med i undersøkelsen, og at avstandene i Danmark er mindre enn i Sverige og Norge. Kulturmiljøer i området skårer helt likt i alle land. Selv om det tilsynelatende skårer lavt, er funnet likevel interessant, siden kulturmiljøer som har forfalt, er enklere å sette i stand enn natur. Dermed er ikke åtte prosent så lavt i denne sammenhengen.

Senere i undersøkelsen spurte vi om kulturminner/kulturmiljøer har gjort det attraktivt å bosette seg her. Her ser vi imidlertid at svarene fordeler seg annerledes.

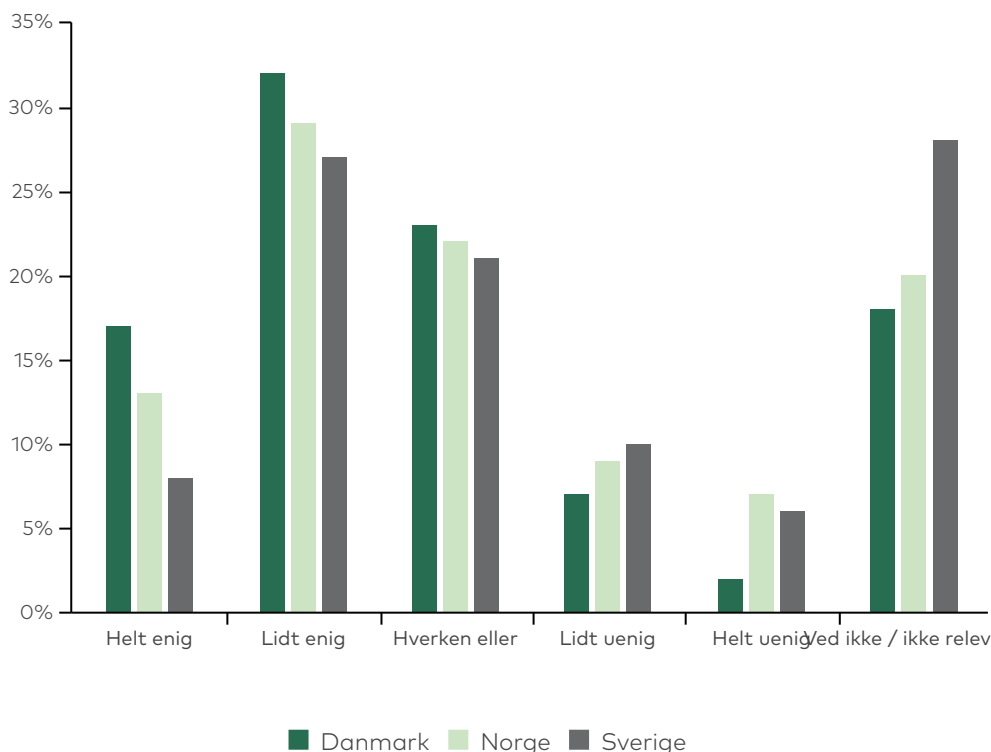

Figur 3.2: Kulturminner/kulturmiljøet har gjort det attraktivt å bosette seg her.

Vi ser da at selv om spørsmålet ikke er helt det samme (dette er et mer generelt spørsmål om stedsattraktivitet), så endrer bildet seg. I Danmark er 21 % helt enig, og legger vi det sammen med dem som er litt enig, får vi til sammen 46 %. For Norge blir det 25 %, mens for Sverige blir det 33 %.

Nå kan frafallet i antall respondenter som får dette spørsmålet, ha betydning for at danskene kommer ut som mer enige her. For å få stilt dette spørsmålet – samt de neste spørsmålene – må respondenten ha svart at han kjenner til, eller tror han kjenner til, kulturmiljøer i nærområdet. Hvis respondenten ikke kjenner til kulturmiljøer i nærområdet, blir disse spørsmålene irrelevante. Det betyr at det er betydelig færre danske respondenter som har blitt stilt dette spørsmålet, jf. figur 3.1 med oversikt over om respondentene kjenner til kulturminner i nærområdet. Det kan da være en seleksjonsskjevhet. Det er kanskje de som er mest interesserte i historie og kultur, som har svart på disse spørsmålene, og disse er sannsynligvis også mest positive til kulturminnenes betydning, mens dem som er mindre interesserte i historie, har falt fra.

I neste spørsmål fremmet vi denne påstanden: I min kommune tar vi kulturminner i bruk som en ressurs i utviklingen av lokalsamfunnet.

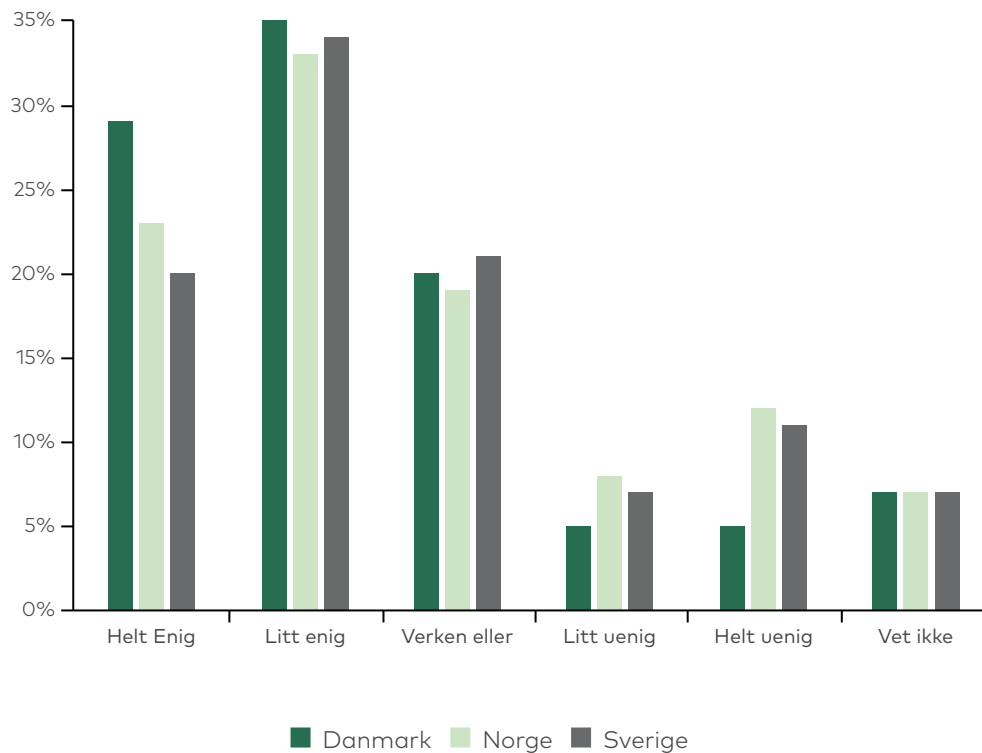

Figur 3.3: I min kommune tar vi kulturminner i bruk som en ressurs i utviklingen av samfunnet.

Som vi ser, er de danske respondentene her mer enige med påstanden enn i nabolandene. Til sammen utgjør de to venstre kolonnene 49 % for Danmark. For Norge utgjør de 42 %, mens de for Sverige utgjør 35 %.

I alle landene er det en stor andel som ikke vet hva kommunene eventuelt gjør, ettersom over 18 prosent i Danmark, 20 prosent i Norge og 28 prosent i Sverige svarer «Vet ikke / ikke relevant» på denne påstanden.

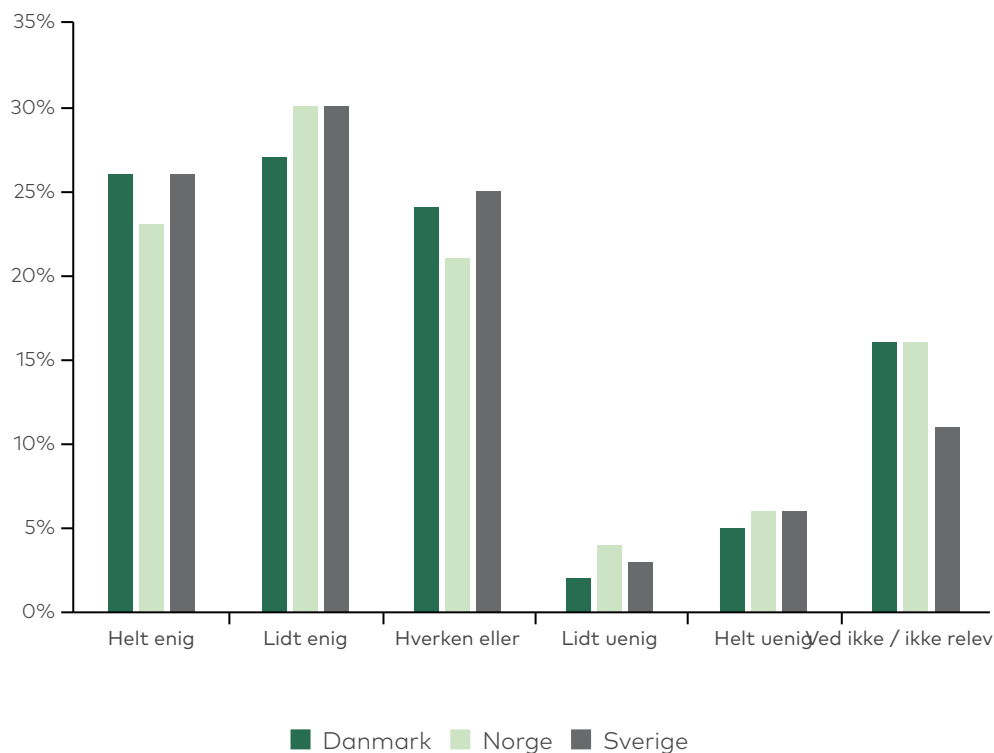
Vi fremmet også følgende påstand: Når jeg har besøk av gjester utenfra, liker jeg å vise frem kulturminner/-miljøer her jeg bor.

Figur 3.4: Når jeg har besøk av gjester utenfra, liker jeg å vise frem kulturminner/-miljøer her jeg bor.

I Danmark svarer 64 % av respondentene at de liker å vise frem kulturminner i nærmiljøet sitt, mens i Norge svarer 56 % det samme, og tall i Sverige 54 %.

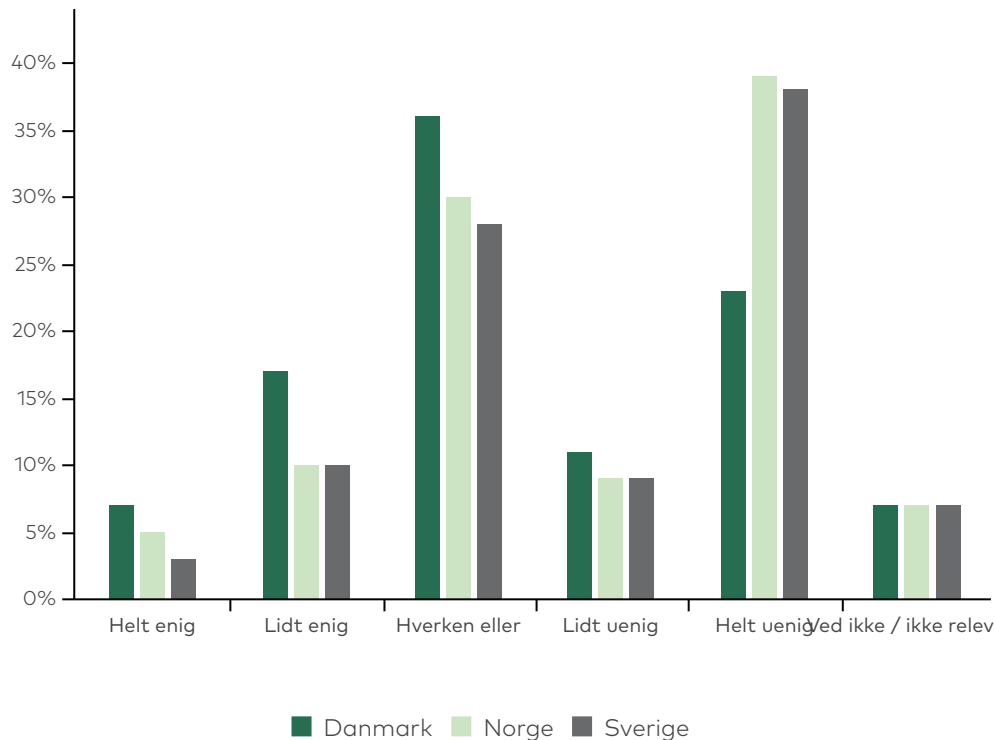
Deretter stilte vi spørsmålet: Jeg har gode minner fra å ferdes ved kulturminner/-miljøer her (på stedet der jeg bor).

Figur 3.5: Jeg har gode minner fra å ferdes ved kulturminner/-miljøer her.

Vi ser at det er omtrent likt fordelt mellom landene på venstre side av grafen, og at det summerer seg til litt over 50 % for alle land på de to venstre svaralternativene. Det vil si At ca. 50 prosent i alle de tre landene er litt eller helt enig i at de har gode minner fra å ferdes ved kulturminner på stedet der de bor.

Vi har med ett pandemispørsmål i undersøkelsen. Påstanden var som følger: Under pandemien har jeg oppholdt meg oftere i/ved kulturminner/-miljøer enn jeg gjorde tidligere. Dette gikk ut til alle respondentene uavhengig av om de kjente til kulturminner og -miljøer i nærområdene sine.

Figur 3.6: Under pandemien har jeg oppholdt meg oftere i/ved kulturminner/-miljøer enn jeg gjorde tidligere.

I Danmark utgjør den venstre siden av grafen 24 %, mens i Norge og Sverige utgjør den henholdsvis 15 % og 13 %. Dette kan virke lite, men det skal nevnes at dette er en økning i bruken av kulturminner og -miljøer fra tidligere. Danmark ligger klart høyest av de tre landene. Det er vanskelig å si hva dette skyldes, ettersom restriksjonene i Norge og Danmark har vært relativt like gjennom hele pandemien. Videre kunne man tenke seg at naturen og friluftslivet som blomstret opp under pandemien, var bakgrunnen for forskjellen, men skal vi tro tabellen tidligere, kan ikke dette alene være årsaken. Danmark og Norge skårer nemlig likt her, mens Sverige skiller seg vesentlig fra de to andre landene. Opplevelsen av plass og det å oppsøke steder der det ikke er så mange andre mennesker, kan derfor være en forklaring på den markante forskjellen mellom Danmark og de to nabolandene. Dette må imidlertid undersøkes nærmere.

4. Casestudier

4.1. Utvalg av caser på tvers av fire nordiske land

I denne studien er det valgt ut to caser i hvert av de skandinaviske landene samt to caser på Færøyene. I de skandinaviske landene er funnene understøttet av spørreundersøkelsen. Dette gjelder derimot ikke casene på Færøyene.

Casene i Skandinavia ble valgt ut i samarbeid med referansegruppen, mens casene på Færøyene ble valgt ut med hjelp fra Nasjonalmuseet på Færøyene.

Casene ble valgt ut med mål om at de skulle representere spredning, det vil si geografisk spredning i de enkelte landene, representere ulike tidsepoker, ulike verne-statuser og fylle ulike funksjoner i nærmiljøene. Noen skulle dessuten ligge i mer rurale områder og andre skulle bære mer preg av å være urbane. I tillegg ønsket man at ett av casene skulle være grensekryssende, det vil si at kulturminnet skulle finnes på begge sider av grensen til Norge / Sverige eller Danmark / Sverige. Det var også et ønske om å finne et kulturminne som representerte en minoritet. I tillegg må det også tas hensyn til at det er en del andre forskningsprosjekter som pågår. Man må derfor prøve å unngå «informanttrøtthet», det vil si at de som deltar med informasjon i slike prosjekter, går lei av å svare på forskeres spørsmål.

Med så mange kriterier på ønskelisten var det vanskelig å få oppfylt alle. De fleste kriteriene kom likevel med, bortsett fra minoriteters kulturminner, ettersom disse allerede er med i et større forskningsprosjekt som TØI leder, finansiert av Forskningsrådet. Dette dreier seg om skogfinske bosettinger.

Vi valgte følgende caser:

Skansen: verdens første friluftsmuseum, som ligger midt i Stockholm, og som de aller fleste svensker har et forhold til. Skansen er også kjent utenfor Sverige, blant annet gjennom programmet «Allsang på Skansen». Caset er det mest urbane som er med i studien.

Tanumshede: bergkunst fra bronsealderen i Bohuslän rett utenfor sommerbyen Gräbbestad. Tanumshede er det eneste caset med verdensarvstatus som er med i denne studien.

Sarpsborg: bergkunst fra bronsealderen. Denne kunsten finnes hele veien mellom Tanumshede og Sarpsborg. I Tanumshede har de verdensarvstatus, mens det i Sarpsborg er frivillige arkeologer som viser dem frem til skolebarn og dem som måtte ha interesse av å høre på. Til sammen utgjør disse to de grensekryssende casene, som illustrerer hvordan de samme kulturmiljøene kan håndteres på svært ulike måter.

Skudeneshavn: en fiskerihavn på vestkysten av Norge som er fredet som kulturmiljø av Kongen i statsråd i Norge. Dette er den høyeste formen for vern man kan oppnå i Norge, og bare 11 andre steder er fredet etter denne paragrafen, § 20 i kulturminneloven. Skudeneshavn er svært godt ivaretatt gjennom en aktiv beboerforening, men er ellers preget av fraflytting og en litt vinterstille sesong.

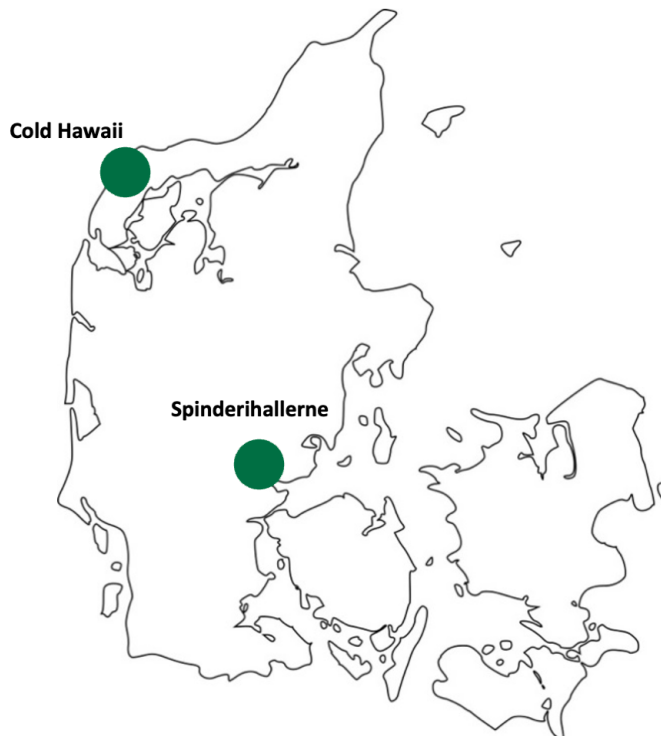
Klittmøller / Cold Hawaii: fiskerlandsby på vestkysten av Danmark som var preget av fraflytting, men som nå har klart å trekke til seg en ny generasjon med barnefamilier og surfere som ikke bare er sesongarbeidere i sommersesongen. Ligner på caset Skudeneshavn da begge er små byer basert på fiskeri.

Spinderihallerne i Vejle: et transformasjonsprosjekt fra industri til «shared space» i en bydel der man har klart å holde igjen på gentrifiseringen. Spinnerihallen er det eneste industrielle kulturminnet som er med i dette prosjektet.

Reyn: er en bydel midt i sentrum av Torshavn som opprinnelig har vært regnet som arbeiderklassebydelen, men som nå må sies å være svært ettertraktet, og der prisene har steget betraktelig. Flere kjøper opp hus i Reyn for å ha det som feriehus eller leie ut til turister. Reyn ligger rett bak Tinganes, og de aller beste restaurantene i Torshavn ligger et par steinkast fra Reyn.

Kirkebuður: den største kongsgården på Færøyene, med Magnuskatedralen liggende rett ved siden av. Dette gjør at den tiltrekker seg svært mange turister årlig. Røykstuen, som utgjør en del av hovedhuset på gården, regnes som verdens eldste bebodde tømmerhus og benyttes også til selskapsarrangementer både for offisielle arrangementer på Færøyene, men kan også leies til bryllup o.l. Dette caset skiller seg dermed fra de andre fordi det er en eier, med delvis festekontrakt, og det er underlagt ulike vernebestemmelser. Samtidig er turismen i ferd med å bli et uhåndterlig problem både for eier, vernemyndigheter og reiselivsmyndigheter.

5. Danmark: Spinderihallerne og Cold Hawaii

Figur 5.1:

I denne delen af rapporten undersøges to udvalgte steder i Danmark; et tidligere bomuldsspinderi der i dag kendes som *Spinderihallerne* i Vejle og området *Cold Hawaii* med særligt fokus på landsbyen Klitmøller.

Datagrundlaget i undersøgelsen er etnografisk kvalitativ og udgjort af 10 dybdegående interviews, 5 vedrørende hver case, med eksperter der har en professionel eller en kombineret professionel og privat tilknytning til de givne steder. Interviewdeltagerne er løbende inddraget med navn og analysen er baseret på deltagerne holdninger, refleksioner og citater.

5.1 Hovedresultater vedrørende Spinderihallerne

Spinderihallerne er en betegnelse fabriksbygninger i Vestbyen i Vejle, der tidligere har været et aktivt bomuldsspinderi. I mere end 100 år har bomuldsspinderiet været centrum i Vejles industri, indtil produktionsaktiviteterne lukkede ned i 2004.

Lokalerne har i dag undergået en gennemgribende renovering, som har forholdt sig eksplicit til bygningernes fortid som fabrik, ved at bibeholde det industrielle udtryk. I dag rummer bygningerne kreative, entreprenante og fællesskabsorienterede miljøer, foreninger, kommunale arbejdspladser og interessefællesskaber med mere. Blandt interviewdeltagerne fremhæves det som utroligt vigtigt at man i dag tydeligt kan se fabrikshistorien i bygningens fysiske udtryk, selvom det moderne kulturmiljø og hverdagen i Spinderihallerne i dag er en helt anden. Det forbindes med omsorg og respekt for den historiske plads bygningerne har i Vejles historie og for de mange beboere og deres efterkommere, der har arbejdet på fabrikken gennem tiden. At den fysiske kulturarv fortsat er synlig og trækker en tråd mellem fortid og nutid, bidrager også til at Spinderihallerne opleves som et autentisk sted, idet grundstenen i det visuelle udtryk netop er det ægte levede liv i byen. Dette opfattes positivt på tværs af besøgende grupper, fordi stedet lykkes med ikke bare at være et koncept eller en kulisse defineret af kommunen, men at bygningerne er forbundet til levet liv.

5.1.1. Metoder og tilgange til at bruge kulturarven som ressource

Spinderihallerne er lykkedes med at skabe et kreativt udviklingsmiljø, der går på tværs af iværksætteri, kunst, kommunalt arbejde og interessedrevne fællesskaber. Følgende omstændigheder, metoder og tilgange har været med til at nå dette resultat: at stedet bruges af kommunalpolitikere og -medarbejdere til at skabe opmærksomhed om byen, at der er et stærkt samarbejde med institutioner og skoler, at der er fokus på at nå en alsidig målgruppe, at sætte rammer for aktiviteter, der opfordrer til at man som interesseret bruger selv tager ansvar for at få det til at køre, og at renoveringen foretaget med respekt for bygningens historiske fortid.

5.2 Hovedresultater vedrørende Cold Hawaii

Cold Hawaii dækker over et kyststrækningsområde i det nordvestlige Jylland. Cold Hawaii har fået sit navn, fordi områdets forhold skaber gode vilkår for surf og andre typer vandsport. Landsbyen Klitmøller ligger i Cold Hawaii og fiskerierhvervet har historisk været et dominerende erhverv i landsbyen. Over de senere år er der imidlertid opstået en stærk interesse for området for folk med interesse i surf og vandsport og i den forbindelse har turismen også udbredt sig. Året rundt vil man derfor i dag møde autocampere og transportere med surfboards spændt på taget, og mennesker klar til at hoppe på et surfboard i havet. Modsat tendensen i mange yderområder i Nordjylland, er der derfor stigende tilflytning af unge småbørnsfamilier i området, blandt andet fra landets største byer. Kulturarven i denne case, skal forstås som både det fysiske fiskerleje, natur i form af havet, men også *måden* hvorpå man bruger naturen, og netop interessen for havet, er hvad der forener de tidligere fiskerieresser med de nyere surfinteresser.

5.2.1. Metoder og tilgange til at bruge kulturarven som ressource

I Cold Hawaii, har især følgende omstændigheder, metoder og tilgange spillet en rolle i den stigende tilflytning af unge: Fokus på steds- og naturbundne kvaliteter som en tiltrækningskraft, udvikling båret af lokale "ildsjæle"/privatpersoner, en kommunal historiefortælling, der har skabt interesse i et område der rækker langt udover Klitmøller, kontinuerligt fokus på fællesinteresser i havet mellem borgere og borgerforeninger og at inddrage lokale naturværdier i institutioner. Sammenlagt har disse tiltag og omstændigheder faciliteret en landsby, som har trodset statistikkerne for fraflytning og afvikling på egnen, og som i dag rummer et aktivitetsrigt landsbyliv.

5.3 Hovedresultater på tværs af de to cases

På trods af de forskellige elementer og omstændigheder i de to cases, er der ligheder i den oplevede sammenhæng mellem kulturarv, kulturmiljø og social trivsel. Det gør sig gældende på tværs, at succesfuld brug af kulturarv kræver samspil mellem fortid og levet nutid, hvilket medfører at et område opfattes som autentisk. Derudover ses det i begge cases, at borgerdrevne elementer er vigtige i forbindelse med at drive udvikling. Udviklingen må dog ikke forekomme på bekostning af en alsidig beboer- og brugerskare, og derfor er der fokus på at undgå gentrificering. Derudover ses det på tværs af cases, at politiske og kommunale initiativer, der understøtter udvikling og medfører turisme, opleves som positivt, men det er vigtigt, at det kommunale arbejde og historiefortællingen ikke trækkes for langt væk fra et kulturområdes kontekst, historie og levede liv – det vil udvande kulturmiljøet og det vil derved opleves som kunstigt og uautentisk.

5.4. Indledning

Denne rapport er en del af det tværnordiske projekt **SKUL: Social Bæredygtighed i kulturmiljøer**, initieret af Transportøkonomisk Institut i Norge, støttet af Nordisk Ministerråd.

Projektet har til formål at undersøge sammenhænge mellem materiel kulturarv, kulturmiljøer og social livskvalitet, herunder at identificere metoder eller greb, der kan bidrage til lokal udvikling, fordre en dynamisk beboersammensætning i lokalområder og generelt engagere mennesker i kulturarv og -miljøer.

I projektet laves nedslag i to udvalgte cases i flere nordiske lande. Denne rapport omhandler de danske cases.

Konsulenter fra virksomheden IS IT A BIRD har afgrænset og undersøgt casene i Danmark ud fra projektfokus om en spredning på geografi (én urban case og én landlig case), et fokus på en yngre målgruppe (unge familier, unge og børn) og at

der forekommer materiel kulturarv. Casene er udvalgt af IS IT A BIRD i sparring med Thomas Brogren og Eske Møller fra Realdania og Simon Ostenfelt Pedersen fra Aarhus Arkitektskole.

De udvalgte cases er henholdsvis:

SPINDERIHALLERNE: Spiderihallerne i Vejle, et tidligere bomuldsspinderi, der nu er et kreativt udviklingsmiljø for iværksættere, kunstnere og interessefællesskaber

COLD HAWAII: Området Cold Hawaii, med afgrænsning til byen Klitmøller, et område i Nordvestjylland, som de senere år har oplevet stigende interesse og udvikling relateret til surf-sport.

5.5. Metode

5.5.1. Scope

I de to danske case-undersøgelser er der sammenlagt foretaget 10 kvalitative etnografiske interviews (5 per case) med i alt 11 personer, af cirka en times varighed.

Etnografiske interviews er udført via en spørgeguide. Hovedtemaerne i denne er ens på tværs af de nordiske lande, og omhandler ekspertens (interviewdeltagerens) kendskab til kulturarv og -miljø i lokalområdet, kendskab til borgeres brug af disse, og hvordan kulturarv og -miljø kan bruges som ressource i lokalsamfundet.

I spørgeguiden gøres der samtidigt plads til at situationen og respondenter kan guide samtalen, så vedkommendes motivationer, barrierer og kontekst kan undersøges. Formålet med etnografiske interviews er at opnå dybere kvalitativ indsigt i menneskers omstændigheder, behov og oplevede virkelighed. Ord og sætninger i citationstegn fremgår løbende i rapporten, og henviser til citater fra interviewdeltagerne. Det er således deres oplevelser og holdninger, der underbygger analysen i rapporten.

4 interviews (med sammenlagt 5 personer) er udført fysisk i henholdsvis Spiderihallerne i Vejle og Klitmøller (Cold Hawaii). De resterende 6 interviews er foretaget online.

Alle interviews er foretaget i august og september 2022.

5.5.2. Oversigt over respondenter

Valget af interviewdeltagere er afgrænset til mennesker med en professionel tilknytning til hver case. Især i Klitmøller, er flere af interviewdeltagerne også beboere og deler derfor både professionelle og personlige perspektiver.

Alle eksperter har samtykket i at deltage med deres fulde navn og erhverv, men gives nedenfor et pseudonym og et generaliseret erhverv, for at imødekomme forskellig synonym-praksis på tværs af de nordiske lande.

Spinderihallerne:

- Kristian, forsker i byudvikling og arkitektur
- Emma, arbejder med brugerkontakt i Spinderihallerne
- Merete, arbejder med brugerkontakt i Spinderihallerne
- Camilla, arbejder med innovation i Vejle Kommune
- Alice, en del af ledelsen af Spinderihallerne
- Sarah, en del af et borgerråd i Vestbyen i Vejle

Cold Hawaii, Klitmøller:

- Henning, arbejder med erhverv og turisme i Thisted Kommune
- René, borger der er involveret i udviklingen af Cold Hawaii
- Martin, arbejder med kommunikation for Thisted Kommune
- Ejnar, en del af foreningslivet omkring fiskeri i Klitmøller
- Carsten, en del af uddannelsesinstitutionen HF Cold Hawaii

5.5.3. Læsevejledning

De to cases udfoldes ud fra samme struktur:

Afsnittet **1 Introduktion** er en overordnet beskrivelse og indføring i casen. Afsnittet **2 Materiel kulturarv og kulturmiljø** redegør for hvad kulturarv og kulturmiljø dækker over i casen. I begge tilfælde refererer betegnelsen kulturmiljø noget nutidigt, der er forbundet til den materielle arv. Afsnittet **3 Brug og beboelse** omhandler mennesker der enten bruger eller bor i området, hvor casen befinder sig, og det sidste afsnit, **4 Tilgange og metoder**, viser 5 eksempler på tilgange, metoder og greb fra hver case, der er benyttet til at fordre social trivsel, engagement og lokal udvikling via materiel kulturarv- og kulturmiljø. Hver tilgang/metode afsluttes med en opsummering af dens *fordele og opmærksomhedspunkter*.

Herefter udfoldes nogle betragtninger, der gør sig gældende på tværs af de to cases.

5.6. Case A: Spinderihallerne

5.6.1 Introduktion

Spinderihallerne er betegnelsen for et tidligere fabriksområde, som har huset et historisk bomuldsspinderi i Vestbyen i Vejle. I mange år var bomuldsspinderiet den største arbejdsplads i området, indtil spinderidelen blev nedlagt i 1968-1969 og bygningerne blev solgt til Vejle kommune. En del af virksomheden, havde dog fortsat aktiviteter frem til 2003.

I dag rummer den 13.000 kvadratmeter store bygning møde-og workshopfaciliteter, udstillingsarealer, et Fabrikations Laboratorium (FabLab) og en café. Cirka 60 kreative virksomheder, foreninger, kunstnere, kulturinstitutioner og et kommunalt udviklingsteam har til dagligt huse i bygningen.

5.6.2 Spinderihallerne: Fra industrielt centrum som bomuldsspinderi til kreativt udviklingsmiljø

I 1896 slog bomuldsspinderiet i Vejle dørene op for første gang. Over en periode på mere end 100 år, skulle bomuldsspinderiet vise sig at være kernen i Vejles industri, som stod for 25 % af byens industrielle arbejdsstyrke. Bomuldsspinderiet var derudover hjertet i Vejles arbejderkvarter, Vestbyen, og Vejle blev Danmarks foregangsby inden for bomuldsindustrien.

Figur 5.2: Det tidligere bomuldsspinderi, der i dag kendes som Spinderihallerne.

Foto: realdania.dk

Dette gamle bomuldsspinderi kendes i dag som Spinderihallerne. I 2004 besluttede Vejle Kommune, i samarbejde med Realdania, at revitalisere Spinderihallerne. Det blev tegnestuen, Schmidt Hammer Lassen, der i samarbejde med Ingeniørfirmaet NIRAS og landskabsarkitekt Jeppe Aagaard Andersen, stod for renoveringen. Renoveringen har fundet sted med bygningens oprindelige formål og historie for øje, samt med en vision om at fungere som bindeled mellem byens historie, nutiden og fremtiden.

5.6.3. Spinderihallerne i dag

I 2010 genåbnede bygningen under navnet Spinderihallerne. I dag beskrives hallerne som et kreativt og designorienteret miljø, der danner ramme for innovation og forretningsudvikling inden for særligt de kreative erhverv såsom iværksætteri og kunst. Derudover stilles der rammer til rådighed for borgerdrevne interessefællesskaber. Den tidligere bomuldsfabrik, som i dag huser kunstmuseum, café, lokaler og faciliteter til små iværksættere og kunstnere, er renoveret med

bygningens oprindelighed og historie for øje, og er i dag en af Vejles mest velbevarede eksempel på bevaring af industriel kulturarv. Spinderihallerne er desuden en del af et internationalt sparrings-netværk, hvor involverede parter gør en indsats for at bevare blandt andet gamle fabriksbygninger, ved at tage dem i brug og give dem nyt liv.

5.6.4. Vestbyen: kvarteret omkring Spinderihallerne

Spinderihallerne ligger i det gamle arbejderkvarter Vestbyen. I forbindelse med at aktiviteterne på spinderifabrikken blev øget, byggede man boliger til fabrikkens medarbejdere i området omkring fabrikken. I dag, er disse gamle arbejderboliger fortsat karakteristiske for Vestbyen. I takt med at velstanden begyndte at stige i 1960'erne og 1970'erne, og befolkningen kom til flere penge, rykkede mange beboere fra arbejderboligerne i Vestbyen ud i parcelhuskvarterer rundt omkring i Vejle. Området har dog i dag fortsat billige lejeboliger, og er derfor særligt attraktive for dele af befolkningen med lavere indkomst. Arbejderkvarteret eksisterede indtil 1990'erne og boligerne er som sådan ikke vedligeholdt siden da. Fra kommunal side er der et ønske om at højne kvaliteten i boligerne, men man ønsker ikke at det sker via opkøb fra kapitalfonde, som renoverer eller bygger nybyg, og som dermed skubber nuværende beboerne væk fra området af økonomiske årsager. Derfor huser området fortsat en kombination af mange forskellige mennesker, aldre og etniciteter.^[1]

5.6.5. Materiel kulturarv og kulturmiljø

5.6.5.1. Den materielle kulturarv: Renovering med forbindelse til fortiden forbindes med omsorg og respekt

Når man nærmer sig Spinderihallerne, bliver man mødt af en række ældre beboelsesejendomme, som hurtigt følges af de gamle fabriksbygninger. Moderniserede facader og skiltning viser, at der nu finder andre aktiviteter sted end fabriksarbejde. Bygningernes industrielle udtryk er bevaret og skelettet står i store træk, som dengang det var en fabrik.

Renoveringen, og de valg der er taget i forbindelse med den, er en central del af Spinderihallernes fortælling i dag – Spinderihallernes tydelige tråde til fortiden som fabrik i kobling med moderne faciliteter, er det første man ser som besøgende og derfor et stort samtaleemne. Emma og Merete, der begge arbejder med brugerkontakt i Spinderihallerne, giver udtryk for at renoveringen af bomuldsfabrikken er lykkedes utroligt godt. *"Det er ærlig arkitektur, hvor intet er skjult"*, forklarer Merete. Emma uddyber, at hun tror at *"historien betyder noget for folk – det sidder i væggene. Der kommer stadig folk og besøger stedet, som selv har arbejdet i Spinderihallerne. At kunne fornemme og fortælle historiens vingesus, betyder noget."*

1. Kilde: <https://www.spinderihallerne.dk/om-spinderihallerne/>

Merete stemmer i og fortæller, at hun ikke kan tælle hvor mange gange hun har mødt folk, der enten har arbejdet der selv, eller på anden vis har berøring med stedet, for hvem det har stor betydning, at stedet er renoveret med historien for øje. I sådan en renovering ligger der en "omsorg" og "respekt" for byens historie og alle de borgere, der har haft en relation til stedet. *"Det handler om autenticitet"* fortsætter hun, og forklarer, at grundstenen i stedet er ægte, levet liv.

Netop ord som "autenticitet", "kollektiv historie" og "forbundethed" er tilbagevendende ord blandt flere af eksperterne, i samtalerne om betydningen af Spinderihallernes fysiske rammer. Ved at være bevidst om at skabe en såkaldt rød tråd i renoveringen er, og forbinde fortid og nutid, er der en logik man kan følge som besøgende. Dette opfattes positivt på tværs af besøgende grupper, fordi stedet lykkes med ikke bare at være et koncept eller en kulisse defineret af kommunen, men at stedet er forbundet til levet liv. Derfor "giver det giver mening" og anses som respektfuldt for stedets historie, herunder de mennesker der har haft en hverdag på stedet.

"Det er det levede liv, der er den basis murene er bygget op efter og ikke et eller andet tænkt koncept."

– Merete

5.6.5.2. Kulturmiljø i dag: En rød tråd, der forbinder industriel fortid med kreativ nutid

Den ovennævnte logik og såkaldte røde tråd til fortiden spiller en vigtig rolle i Spinderihallernes position i dag. Alice, der er en del af ledelsen i Spinderihallerne, forklarer at dette er en del af grunden til at Spinderihallerne i dag er *"smeltedigel mellem civilsamfund, offentlige institutioner og private virksomheder med kreativitet, kunst og kultur som fællesnævner"*.

Figur 5.3: Område til offentlig brug i Spinderihallerne.

Foto: realdania.dk

Spinderihallerne forstås således som et bindeled mellem det ældre og det moderne, men på en måde der løbende kan fortolkes af stedets brugere. Emma forklarer i relation til dette, at man aktivt har designet Spinderihallerne som et dynamisk og foranderligt sted.

Forbindelserne mellem nyt, gammelt, industri, iværksætteri, kunst og kreativitet i et sammensurium, er således det miljø der kendetegner Spinderihallerne i dag. Der er fokus på at stedet er foranderligt, for løbende at tilpasse sig brugernes behov af hallerne.

"Det er foranderligt, og man ved aldrig helt hvordan her ser ud. Da man lavede stedet besluttede man, at det ikke skulle se ud på en bestemt måde. Foranderligheden er en del af strategien".
– Emma

5.6.6. Brug og beboelse

5.6.6.1 Spinderihallerne tiltrækker en bred række brugere fra både institutioner til fritidsfællesskaber

Der er forskellige måder at benytte Spinderihallerne på, alt efter om man er fagperson eller borger. Hallerne beskrives som et sted, der har mange forskellige dagsordener i løbet af dagen. Nogle af de primære aktiviteter er:

- **Iværksættere og kunstnere:** I den sædvanlige arbejdstid, fra ca. 8-16, huser Spinderihallerne omkring 60 iværksættere, mange inden for kreative erhverv. Her kan de leje sig ind for en periode på max fire år i enten eget kontor eller på et delekontor. Efter denne periode er antagelsen, at iværksætterne er "vokset ud af huset", hvorfor der skal gøres plads til nye. Her fordrer Spinderihallerne at skabe et sammenhold der giver merværdi for iværksætterne, samt skabe en lyst til fortsat at arbejde i området, og etablere sig lokalt.
- **Mødelokaler:** Spinderihallerne huser både møde- og konferencegæster. Her benyttes de forskellige rum til både møder og arrangementer i blandt andet kommunalt regi samt af virksomheder i lokalområdet.
- **Institutionel brug:** Institutioner såsom folkeskoler og kulturskoler benytter blandt andet de forskellige forløbstilbud Spinderihallerne udbyder. Herudover benytter flere studerende stedet som en arbejdsplads væk fra hjemmet.
- **Fablab:** Spinderihallerne huser et af Danmarks største fablabs, et teknologiværksted hvor både uddannelsesinstitutioner, virksomheder og almindelige borger kan prøve kræfter af i teknologiværkstedet og/eller få undervisning eller sparring og rådgivning omkring udvikling og brug af teknologiske redskaber.
- **Åbne interessefællesskaber:** Bygningerne er åbne for de interessefællesskaber, der vil bruge dem, så længe de foregår i det offentlige rum og dermed er tilgængelige for den gængse borger. Eksempler på aktive

fællesskaber på undersøgelsestidspunktet er blandt andet grupper, der interesserer sig for: skate, improvisationskor, barselsnetværk og håndarbejde.

- **Café:** Caféen i Spinderihallerne er til åben brug for både de, der har til huse i bygningerne og dem der kommer ude fra. Hver tirsdag og torsdag er der desuden fællesspisning om aftenen for de interesserede, særligt i nærmiljøet.

Der er således på den ene side en professionel og institutionaliseret brug af Spinderihallerne, og på den anden side en brug kendetegnet ved interessefællesskaber, der skal drives af borgerne selv. På den måde danner Spinderihallerne, og dermed kulturarven, ramme for mange forskellige typer af aktiviteter for menneskene i Vejle, både professionelt og privat.

5.6.6.2. Spinderihallerne tiltrækker en bred gruppe af mennesker, men mangler at knække koden til nabolaget

Af beboere i Vestbyen, beskrives bydelen som et område med en helt særlig karakter. Sarah, der er en del af et borgerråd i Vestbyen, beskriver det som en særlig "ånd" og forklarer at stemningen i Vestbyen er unik: "Jeg tror at det blandt andet handler om den ånd der er herude, der stammer fra det gamle arbejderkvarter. Selvom det ligger langt tilbage, så eksisterer den stadigvæk, og jeg plejer at sige, at den hænger i asfalten herude."

Vestbyen er også et område, som har været forbundet med småkriminelle aktiviteter, såsom salg af hash. Dette omdømme er forsimplet, mener både områdets beboere og folkene i Spinderihallerne, og det er ikke den virkelighed de oplever i deres dagligdag. Netop denne placering af Spinderihallerne, mellem Vestbyen og det øvrige Vejle, mener Kristian, der forsker i byudvikling, er udgangspunkt for en masse potentialer for at kigge på forholdet mellem bevarelse af en industriel arv og potentialer for at skabe nye rammer for fællesskaber i kvarteret. Ifølge Kristian, har den arkitekttegnede renovering af Spinderihallerne medvirket til, at et nyt miljø er "kickstartet", og mange kulturelle- og erhvervsaktiviteter har fundet plads i Vestbyen. Han forklarer dog, at miljøet utilsigtet også har lukket sig om sig selv, da ikke alle finder det lige tilgængeligt. Det er man opmærksom på fra Spinderihallernes side, og man har derfor fokus på indsatser, der i højere grad skal trække beboere fra lokalområdet til.

En af udfordringerne i forbindelse med at trække lokalbefolkningen ind i Spinderihallerne, er ifølge Sarah fra områdets lokalråd, at Spinderihallerne delvist er drevet af kommunale midler. Hun forklarer, at hun på et tidspunkt havde kontaktet Spinderihallerne og spurgt, om man ikke kunne sænke priserne i cafeen, for at trække lokale beboere til, med billige måltidspriser. Det blev imidlertid afvist med forklaringen om, at grundet den kommunale tilknytning, må Spinderihallerne ikke drive konkurrenceforvridende virksomhed. Dette er rigtig ærgerligt, forklarer Sarah, men understreger samtidigt, at udviklingen går den rigtige vej, og at eksempelvis fællesmiddagsinitiativer på dage hvor Spinderihallerne holder længere åbent, har været attraktivt for lokale beboere.

Figur 5.4:

Foto: realdania.dk

Camilla, der er arbejder med innovation i Vejle kommune, har også blik for denne udfordring, og fortæller at der blandt andet derfor er ansat en "community builder", som har til opgave at være meget synlig i lokalområdet og på sociale medier, for at tiltrække lokale beboere. Camilla ser også et helt særligt potentiale i Vestbyen, og fortæller at: *"Vestbyen er sådan et magisk kvarter, der ikke er byfornyet ligesom så mange andre steder. Det gør bare, at der er noget sjæl, der er noget charme og der er noget liv, fordi der er mangfoldighed. Det er det vi i Spinderihallerne lytter til, når vi eksempelvis holder udendørsarrangementer hernede, for eksempel sommerkoncert eller andet, jamen så kommer alle naboerne - og de kommer egentlig ikke nødvendigvis for at høre musikken, men de kommer fordi de godt kan lide at snakke med hinanden og mødes med hinanden. Der er sådan en særlig Vestby-stemning her i bydelen og Spinderihallerne er tidligere blevet oplevet som meget lukket land, men nu er vi ved at åbne op."*

Således oplever Camilla også, at den "sjæl" der kan opleves i Vestbyen stadig eksisterer fordi, der ikke er byfornyet, hvilket fører til den "særlige Vestby-stemning". Derudover kan både ledelsen og medarbejdere i Spinderihallerne og lokalbefolkningen mærke en positiv udvikling, i forhold til at tiltrække lokalbefolkningen. Dette gøres eksempelvis via prisvenlige middage og koncerter, som er synlige i nabolaget, fysisk eller via sociale medier og "community building", og derfor opleves som tilgængelige.

5.6.7. Tilgange og metoder: Fra materiel kulturarv til social trivsel

5.6.7.1 Fra bomuldsfabrik til kreativt centrum for iværksættere og borgerdrevne interessefællesskaber

Spinderihallerne er lykkedes med at skabe et kreativt udviklingsmiljø, der går på tværs af iværksætteri, kunst, kommunalt arbejde og interessedrevne fællesskaber. Følgende metoder og greb, har bidraget til Spinderihallernes resultater med at skabe alsidige sociale, både professionelle og interessedrevne aktiviteter, der tiltrækker både børn og voksne, og gør byen mere attraktiv for iværksættere, kunstnere og desuden tiltrækker et særligt expat-miljø:

1. Spinderihallerne som kommunalt flagskib

Spinderihallerne italesættes og benyttes som et "kommunalt flagskib". Stedet bruges af kommunalpolitikere og -medarbejdere til at skabe opmærksomhed om byen, blandt andet ved at afholde mange aktiviteter i erhvervslivet på stedet. Derudover gør man en stor indsats for at tiltrække iværksættere og kunstnere i de 4-årige lejekontrakter, med håbet om at de, når lejeperioden slutter, forbliver i området med deres virksomheder. At hallerne bruges i erhvervslivet og blandt kommunale medarbejdere, er også et led i at udbrede kendskabet udover de kreative miljøer, og et forsøg på at forankre stedet hos byens beboere.

Den alsidige brug af stedet gør også, at mange i Vejle og omegn har en oplevelse med stedet, enten fordi man har haft et møde; været til udstilling; har et barn, der har været der med sin institution; eller eksempelvis har været til fællesspisning. Mund-til-mund effekten fremhæves også som en måde hvorpå, man typisk vil høre om Spinderihallerne.

Tilgangens fordele: Udbredning af kendskab og opmærksomhed omkring Spinderihallerne i forskellige professionelle miljøer og i offentligheden. Derudover medvirker dette til kontinuerlig aktivitet og brug af området.

Tilgangens opmærksomhedspunkter: For at bevare den sociale trivsel, er det vigtigt at eksempelvis erhvervslivets aktiviteter ikke finder sted på bekostning af lokalbefolkningens brug af området. Idet aktiviteterne er delvist kommunalt finansierede, medfører det også en oplevet ufleksibilitet i forbindelse med, at man ikke må lave konkurrenceforvridende aktiviteter.

2. Stærkt samarbejde med skoler og institutioner

Spinderihallerne har etableret forløb med både folkeskoler og kulturskoler, heriblandt et forløb med innovation og entreprenørskab, med fokus på at introducere kreativ tænkning og iværksætteri allerede i folkeskolen. Derudover kan folkeskoler bruge Spinderihallernes værksted, FabLab, hvor børn kan inspireres til at eksperimentere og prøve nye teknologier af. Spinderihallerne benyttes desuden af institutioner i forbindelse med teaterstykker, udstillinger på museet og andre aktiviteter.

Tilgangens fordele: Børn og unge lærer både om kulturarv og trænes i kreative måder at tænke, lege og lære på.

Tilgangens opmærksomhedspunkter: Er ønsket at ramme denne gruppe yderligere, kan der med fordel sættes flere ressourcer af til at gøre området tilgængelig for børn udover institutionelle besøg.

3. Fokus på at være attraktive for en alsidig målgruppe

At området ikke er byfornyset medfører, at der ikke er sket samme gentrificeringsproces som mange byer oplever i forbindelse med udviklingsinitiativer. Balancegangen, i form af at skabe udvikling i Vestbyen uden at presse boligpriserne i vejret, har også ført til politisk berøringsangst, mener Kristian, der forsker i området: *"Man har været i tvivl om, hvad man skulle gøre og hvad man ville med området. Det ville hurtigt kunne blive et fedt istandsat miljø, men man ville fortsat prioritere, at have plads til at de unge og andre med små penge, kan bo der."* Han forklarer at kulturmiljø og kulturarv er vanskeligt at arbejde med, måske især når der er tale om et industrielt miljø fremfor nogle "gamle fredede områder" – Man ved, at man har kvaliteter i den råhed der forbindes med området, men der kan være mange måder at bruge det på. Sådanne tvetydigheder har skabt en berøringsangst og tøven fra politisk side, og balancegangen med at udvikle og bevare har derfor ikke været ligetil, forklarer Kristian. Der har dog været en bevidsthed om at ville undgå gentrificering, hvorfor miljøet og lokalområdet fortsat er præget af diversitet og mangfoldighed, hvilket både brugere af Spinderihallerne og områdets beboere er glade for.

Tilgangens fordele: At der er kommunalt og politisk fokus på adgang til en bred gruppe af brugere i Spinderihallerne. At der i Vestbyen fortsat skal være plads til billige boliger gør, at den særlige stemning, der beskrives som værende i området, bevares, og at der er plads til flere forskellige mennesker.

Tilgangens opmærksomhedspunkter: At brugen af kulturarven i området skal målrettes alle – hvis fokus i høj grad er målrettet erhvervsliv, kreative erhverv og iværksættere, kan stedet opleves som elitært, hvilket kan holde nogle mennesker væk.

4. Aktivt valg om at sætte rammer til rådighed, uden at facilitere aktiviteter

Spinderihallerne har en særlig måde at arbejde med fællesskaber på: *"Den måde vi arbejder med fællesskaber på, er nok vores signatur for den måde vi arbejder med lokalsamfundet på"*, forklarer Camilla, der arbejder med innovation i Vejle Kommune. *"Fordi Spinderihallerne er kommunalt drevede, har folk en tendens til at tænke foreningsstruktur og bureaukrati, der handler om at skrive noget på et papir og så søge penge, finde kontaktpersoner og holde møder. Det er dog bevidst ikke den måde, vi arbejder med fællesskaber på"*, siger hun. I stedet er ideologien, at man er interesseret i menneskerne og deres passioner frem for systemerne. Derfor

faciliterer Spinderihallerne rammerne hvori interesserede fællesskaber kan mødes, men der er ikke personale til rådighed til at styre aktiviteterne, eller privat lokaleleje. Dermed fordrer man borgerdrevne aktiviteter, som er tilgængelige for interesserede borgere, men styret af borgernes egne initiativer frem for noget kommunalt defineret. Der gives i denne forbindelse plads til, at aktiviteter og projekter kan både vokse eller stilne hen, med forventningen om at kunne bidrage til at åbne yderligere op for det kreative rum, blandt især lokalbefolkningen.

Tilgangens fordele: Denne strategi opfordrer til initiativ og engagement blandt borgere og sikrer, at fællesskabsaktiviteterne tiltrækker engagerede og passionerede mennesker.

Tilgangens opmærksomhedspunkter: Det stiller krav til borgerne, at fællesskaberne er 100 % drevet af dem selv. En konsekvens heraf er, at aktiviteterne kan dø ud i perioder med mindre engagement. Skal der planlægges og lægges meget i deltagelse, kræver det mange ressourcer, som ikke alle borgere har.

5. Bygningsrenovering der forbindes med autenticitet, men samtidig kreativ nytænkning

Spinderihallerne har overgået en transformation fra bomuldsspinderi til kreativt og entreprenant miljø. De æstetiske valg, der er truffet i forbindelse med renoveringen, trækker tråde i begge retninger, på en måde der beskrives som "autentisk", og dermed resonerer for byens borgere, fordi renoveringen er tro mod både fortiden og nutiden. Det industrielle kreative miljø findes ikke andre steder i nærheden. Det er derfor med til at tiltrække den brede gruppe af borgere, der bruger området, herunder også et internationalt klientel, i form af expats og deres familier, som flytter til området grundet arbejde, og oplever en genkendelig "storbyfornemmelse". Det autentiske opfattes af brugerne og medarbejderne som en form for respekt for historien og bygningen; folk er glade for, at der er sket noget nyt med fabrikken, forklarer Emma og Merete. "Det var det der skulle ske – en ny version af fabrikken."

Tilgangens fordele: En oplevelse af at være en del af en kollektiv historie og at de fysiske rammer "giver mening" og opleves som autentiske.

Tilgangens opmærksomhedspunkter: Bevarelsen af historien og kulturarven skal spille sammen med den aktuelle levede hverdag i området. Succesen og tiltrækningskræften af forskellige borgere ligger i en balancegang mellem respektfuld inddragelse af bygningens historie og en ny moderne kontekst, der skaber gode rammer for de aktiviteter borgere laver på stedet.

5.7. Case B: Cold Hawaii

5.7.1. Introduktion

Cold Hawaii er en betegnelse, der oprindeligt blev forbundet med byen Klitmøller på den Nordvestjyske kyst, men som i dag dækker over en langt større kyststrækning, mellem Agger i syd og Hanstholm i nord. Cold Hawaii har fået sit navn, fordi området har nogle helt særlige vind- og kystforhold, som skaber gode vilkår for surfere, og dermed referencen til surfparadiset Hawaii.

5.7.2. Surf-aktiviteter har taget fart og skabt stor interesse i Cold Hawaii

Udviklingen har især i de senere år taget fart og gjort området kendt i surfmiljøet i Europa. I den forbindelse har turismen også bredt sig, og hele året rundt vil man møde autocampere og transportere med surfboards spændt på taget, og mennesker der håbefulgt tjekker vejrudsigten for gode vindforhold. Der afholdes hvert år flere stævner, og byen har siden 2010 været vært for Cold Hawaii PWA World Cup, en international surfkonkurrence, hvor 32 af verdens bedste surfere dyster om sejren. Interessen for konkurrencen og generel surfaktivitet i byen, har været stødt stigende i både ind- og udland. Denne udvikling har ikke kun påvirket surfturismen, men skabt en generel interesse i byen, og modsat tendensen i mange yderområder i Nordjylland, er der stigende tilflytning af unge småbørnsfamilier i området, blandt andet fra landets største byer.

Figur 5.5: Surfere i Klitmøller

Foto: loa-fonden.dk

5.7.3. Havet er centrum for både surfere og fiskere

Klitmøller har en stærk fiskerihistorie, og generationer af fiskere har beboet byen og arbejdet på havet, gennem hundreder af år. I 1967 ændrede omstændighederne sig imidlertid, da fiskeriet flyttede til den nye havn i Hanstholm, der ligger nord for Klitmøller. Byen og dens erhverv blev dermed brat ændret, men i dag bor der fortsat mange efterkommere af fiskere, hvor fiskeri og Vesterhavet har været, og fortsat er, en stor del af familiefortællingen. Da surfere i højere grad begyndte at besøge området i slut 1970'erne-start 1980'erne, var det ikke uden sammenstød imellem de lokale og de besøgende. Dog sameksisterer de forskellige interesser i området i dag, og udviklingen det har bragt med sig, ses som en stor succes for lokalområdet. Surfere lægger mange penge i byen, og brandet Cold Hawaii har mange forretningsafstikkere, drevet af lokale. Købmanden er udvidet flere gange, og tilflytningen stiger, så der nu er stor efterspørgsel på boliger. På trods af at surf-interessen dominerer over fiskeriinteressen i byen i dag, er det gamle fiskerleje i Klitmøller fortsat byens centrum, der forener de forskellige interesser for havet, hvad end det er fiskeri eller surf.

Går man igennem Klitmøller, er man ikke i tvivl om de historiske tråde til fiskeriet. Ved kysten ligger de gamle fiskerhuse på række, og kun få meter derfra ligger (lyst)fiskerbåde i strandkanten. Der har ikke været aktivt fiskerierhverv i byen i mange år, men området omkring fiskerlejet er stadig et centralt samlingspunkt i byen, for både vandsportsudøvere, lystfiskere, turister og beboere.^[2]

5.7.4. Materiel kulturarv og kulturmiljø

5.7.4.1. Materiel kulturarv: Kulturarven forstås som både kultur, natur og brugen af disse

Samtaler omkring kulturarven i byen omhandler både *kultur*, i form af fiskerlejet med de gamle fiskerhuse, og *natur*, såsom kyststrækningen og havet. Derudover er det ikke kun de fysiske omgivelser der fremhæves, men også *brugen* af disse. Netop brugen af eksempelvis havet, på trods af forskellige formål, er en fælles interesse for alle der bor i byen.

5.7.4.2. Kulturmiljø i dag: Drømmen om det gode (landsby)liv med natur, frihed og fællesskab

På fiskerlejet i Klitmøller ligger en række gamle fiskerhuse, og få meter derfra en bygning der kaldes "Hummerhuset", hvis navn refererer til husets tidligere funktion som opbevaringssted for hummere, inden de blev solgt på auktion. I dag er det primært den lokale surfklub, der har aktiviteter i det. Derudover er det et godt udkigssted for turister og andre forbipasserende, der vil have god udsigt til havet. Martin, der arbejder med kommunikation i Thisted Kommune, fortæller at det er et samlingspunkt i byen. Martin er tilflytter, eller "en af de fremmede, som man bliver

2. Kilde: <https://www.visitnordvestkysten.dk/nordvestkysten/inspiration/cold-hawaii>

kaldt hvis man ikke har boet her i tre generationer" siger han og smiler. Han har boet i Klitmøller i 2 år, og flyttede til byen fra København. Han er derfor et levende eksempel på den tilflytning, der har været de seneste år, og han har dedikeret sig til det lille bysamfund, med alt hvad det indebærer. Imens Martin fortæller om udviklingen i Klitmøller og Cold Hawaii, bliver han flere gange afbrudt af bekendte der kommer og hilser. En ven løber eksempelvis op fra vandkanten i våddragt, og spørger om han må låne Martins sejl, som passer bedre til de aktuelle vindforhold. Netop dette gode naboskab og at kunne lave aktiviteter i naturen, er en del af kernen af det kulturmiljø, der bliver beskrevet som værende centralt for byen.

Hvor den "første bølge" af tilflyttere kom på grund af surf, kommer tilflytterne i dag i lige så høj grad på grund af drømmen om det gode (landsby)liv og hvad det indebærer af fællesskab, natur og oplevelsen af en aktiv og fri livsstil.

5.7.4.3. En landsby i udvikling i et område i afvikling: Kulturarven skal bevares uden at blive et "museum"

Som nylig tilflytter med surfinteresse, har Martin som sådan ingen tilknytning til det gamle fiskerleje, men han synes dog alligevel at de gamle fiskerhuse er "ekstremt vigtige", fordi de netop fortæller en historie, som siger noget om byens fortid og identitet, og samtidigt ikke "bare er et museum" fordi det også er en del af byens liv. Nogle nybyggede ferielejlighederne i Løkken, et nordligere sted på Vestkysten, bliver brugt som et skrækeksempel, fordi området ikke længere føles autentisk, men som lavet for turister. Det kan godt være, at fiskerhusene ikke bruges på samme måde som tidligere, men de bruges trods alt af lokalbefolkningen, og er hverken et kunstigt bevaret "museum" eller en kulisse bygget til turister, hvilket har stor betydning for Martin.

**Figur 5.6: Klitmøller:
Fiskerhuse**

**Figur 5.7: Hummerhuset efter
renovering**

Foto: loa-fonden.dk

Martin er et eksempel på den type af tilflytter, der de senere år er kommet til byen. Et lidt atypisk eksempel er Ejnar, der er født op opvokset i Klitmøller. Han har "stamtavlen i orden" som han siger, hvilket dækker over at være fra en fiskerfamilie. Efter at have boet udenbys i sit voksenliv, valgte han, sammen med sin kone, for 10

år siden at flytte tilbage. I dag er han en del af foreningslivet med særinteresse for lystfiskeri. Han fortæller, at da han flyttede fra byen som ung, var den præget af affolkning og fraflytning - en skæbne der blev delt med mange andre landsbyer i yderområder. Dette ændrede sig imidlertid: *"Jeg kom jo tilbage til en by hvor udviklingen helt tydeligt var vendt – Nu er den præget af barnevogne og surfbrædder, plejer jeg at sige. Og det er jo selvforstærkende, så byen vokser fortsat, og det var det landsbyliv vi var interesserede i at vende tilbage til."*

Han fortæller, at selvom han er interesseret i fiskeri og ikke surf, er det positivt at aktiviteterne på fiskerlejet i dag primært omhandler surf, fordi det har været med til at redde byen fra forfald.

"Jeg er ikke interesseret i at bibeholde det gamle og gøre det til et museum. For mig handler det om at finde en god balance så der er plads til alle interesser, for nu er det sådan, at det er nogle andre folk der bor her, end dem der boede her for 50 år siden. I dag har vi ikke en homogen gruppe, men forskellige interesser, så kunsten er at få det til at spille sammen."

– Martin

5.7.4.4. Beboermobilisering som afsæt til en masterplan

En beboer som i mange år har være drivkraft for udvikling i Cold Hawaii hedder René, og han arbejder til dagligt på kontorfællesskabet Cowork Klitmøller. Kontorfællesskabet vidner om en måde at arbejde på, der ikke er knyttet til en bestemt arbejdsplads, hvilket i sig selv ikke er typisk for småbyer i Nordjylland. Mange af kontorets lejere har videns- eller kreativt arbejde, som giver dem fleksibilitet og ikke knytter dem til en fysisk arbejdsplads (og dermed også gør det muligt at nå hurtigt til havet, hvis blæsten og bølgerne kalder). René fortæller om, hvordan han som ung tilflytter og arbejdsløs akademiker, da en udvidelse af Hanstholm havn truede et godt surf-område, lykkedes med at mobilisere andre lokale og rejse midler til at hyre rådgivningsvirksomheden NIRAS, til at udarbejde en undersøgelse. Dette resulterede i en rapport med en løsning til, hvordan surfspottet kunne bevares. anbefalinger der viste, at havnens projekt endda med fordel kunne ligge et andet sted, hvilket endte med at være afsæt til at udarbejde en kommunal masterplan for området.

5.7.4.5. Fra niche til bred appel: en oplevelse af et fælles værdisæt skaber stor tilflytningsinteresse

Udviklingen relateret til den første masterplan, og hvad der har været fokus på fra kommunal side, er Henning, der arbejder som konsulent med erhverv og turisme i Thisted Kommune, ekspert i. Ligesom René, fortæller Henning at lokale ildsjæle har været afsæt til udviklingen, og at kommunen efterfølgende fik øjnene op for potentialet i området og derefter, politisk og administrativt, har støttet udviklingen af brandet Cold Hawaii. Brandet er vokset over al forventning, forklarer Henning,

og medieinteressen både i Danmark og udlandet har taget fart.

De tidlige kommunale dialoger var ikke ukomplicerede og uden skepsis, fortæller han; kom surf til at fylde for meget? De kom frem til, at områdets Nationalpark, som også har stor tiltrækningskraft, i sig selv ikke var det vigtigste, men valgte at stille kommunikativt skarpt på, at man i stedet kan tilbyde et aktivt lokalmiljø med fællesskab og engagement. Det appellerede mere til de grupper, man gerne ville tiltrække i kommunen, forklarer Henning.

Der er forskellige holdninger til udviklingen i Klitmøller og det faktum at byen vokser, og for de surf-interesserede tilflyttere, der kom til byen for 15-20 år siden, ser byen meget anderledes ud i dag. Den indledende beboerdrevne udvikling har været afsæt til det kulturmiljø der opleves i dag, hvor man som beboer har kan være med til at præge sit lokalmiljø, og hvor der er kommet flere og flere til, som aktivt har valgt at bo i den lille by, grundet de værdier den forbindes med. Dette er med til at facilitere en bredere interesse, hvor det ikke kun beboere med en niche-interesse for surf der flytter til, men en bredere skare, der er interesserede i eksempelvis at bo tættere på naturen, få en bedre balance mellem arbejde og fritid og være en del af aktive fællesskaber.

"Vi ville gerne have flere yngre grupper til – aldersgennemsnittet stiger generelt for meget i Nordjylland, og det er ikke nemt at tiltrække unge. I Klitmøller er man lykkedes med at vise at man kan være med til at præge sit lokalområde, og der er kommet forbløffende mange børnefamilier, unge og iværksættere til. Det giver et helt andet præg. Pludselig mangler man børnehaver og skoler, og man har talt 20+ nationaliteter i Klitmøller. Nu snakker man om, at det bliver kommunens 4. største by, og det havde ingen forestillet sig! Nu flytter folk til byen inden de har fået job – det ville være utænkeligt for 15 år siden."

– Henning

5.7.5. Brug og beboelse

5.7.5.1. En alsidig gruppe af helårsbeboere

Klitmøller huser mange forskellige beboere, men hvad de lader til at have til fælles, uanset hvor længe de har boet i byen og hvilke interesser de har, er at de sætter pris på stedets natur-bundne kvaliteter, herunder den særegne natur i nationalparken og på havet. Byen huser derfor både de "oprindelige mølboer", som har boet i landsbyen i generationer, samt flere bølger af tilflyttere, som startede med en niche-præget surfinteresse, og med tiden har bredt sig ud til (ofte) relativt unge mennesker, der gerne vil bo i et fællesskabsorienteret landsbysamfund og prioritere en aktiv livsstil med tilknytning til natur.

De senere år er mange bemidlede og ressourcestærke tilflyttere fra storbyerne kommet til, hvilket har affødt bemærkninger om, at byen kommer til at minde om

Vesterbro eller Østerbro i København, som en kommentar til de smarte og velhavende tilflyttere fra storbyen. Inden for de sidste to år, er tilflytningen steget med endnu 10 % og der er nærmest ingen huse til salg i byen. Derfor er der flere projekter med byg af lejligheder, blandt andet for at sikre boliger til rimelige priser, for ikke at skubbe folk ud af byen, som ikke kan følge med de stigende huspriser.

5.7.5.2. Turister med interesse i friluftsliv og natur

Klitmøller har også interesse for turister, og om sommeren mangedobles byens befolkning. Særligt danske og tyske turister har interesse i området, hvilket også gør sig gældende for resten af den danske vestkyst. Der er også sommerhuse i byen, og kombinationen af sommerhuse og helårsboliger tiltrækker den type sommerhusgæster, og andre turister, som gerne vil have aktivitet og liv. Hver dag året rundt er der aktivitet på havet, og det sætter de pris på - også blot at kigge på, forklarer Henning.

For beboerne i byen er der både fordele og ulemper ved turismen, men generelt bliver den fremhævet som værende vigtig for byen, samt et element der har gjort, at Klitmøller er et "udviklingsområde i et afviklingsområde". Den pensionerede lystfisker-entusiast Ejnar forklarer, at han ser interessen som meget positiv, men at man nu har nået et niveau, som gør at man i fremtiden ikke skal fokusere på skalering af turisme, også grundet byens fysiske begrænsninger og naturrestriktioner. Han vil desuden foretrække, at der fremadrettet fokuseres på at understøtte bosætningen interesser.

Den sociale trivsel balancerer altså på en knivsæg i forhold til at sikre tilflytning, men ikke at tilflytningen kun er drevet af sæsonturister. Stiger turismen endnu mere, kan de blive på bekostning af det kulturmiljø, som både helårsbeboere og turister er tiltrukket af.

5.7.6. Tilgange og metoder: Fra materiel kulturarv til social trivsel

Hvor der i mange yderområder er problemer med fraflytning af unge, oplever man i Klitmøller kontinuerligt stigning i interesse i helårsboliger, fra især unge familier, der ønsker at blive en del af et fællesskabsorienteret landsbyliv. I Cold Hawaii, med fokus på primært Klitmøller, har især disse fem metoder og greb, spillet en rolle i denne udvikling.

1. Fokus på steds- og naturbundne kvaliteter

I Klitmøller skal den materielle kulturarv, ifølge byens borgere, forstås som et samspil mellem natur og kultur, i form af havet, kysten og fiskerlejet, herunder de gamle fiskerhuse. Der er en bevidsthed om, at det netop er dét, der forener den alsidige sammensætning af beboere, samt at det er områdets styrke. Disse kvaliteter har både en vigtig tiltrækningskraft for turisme og dermed økonomien i byen, men vigtigst af alt hænger de sammen med, hvad der for beboerne er "det gode liv", hvad end det er fiskeri, surf, friluftsliv, naturforbundethed eller landsbyfællesskab.

Tilgangens fordele: De stedbundne kvaliteter er en iboende værdi i området, som er et tiltrækningsselement i sig selv.

Tilgangens opmærksomhedspunkter: Nydelsesværdien og brugen afhænger af forskellige interesser, som kræver en kontinuerlig dialog for at undgå kontroverser og dermed sikre, at alle oplever at der er plads til dem.

2. Lokale ildsjæle bærer en stor del af udviklingen

Cold Hawaii er i dag et større kommunalt og politisk brand, men blev kun grebet af kommunen efter at lokale beboere havde taget de første dybe spadestik og kæmpet for deres interesser. Cold Hawaiis udvikling er også efterfølgende drevet af borgerinddragelse på forskellig vis. At man som borger kan komme langt med sine initiativer, er også en tiltrækningskraft for byen. I forbindelse med dette forklarer tilflytteren Martin, at hvis han får en idé til eksempelvis et arrangement eller en forening, kan han hurtigt stable det på benene – det var ikke tilfældet i København, hvor han tidligere har boet, for der er der alt for mange tilbud i forvejen, og det bliver for uoverskueligt.

Derudover har rigtig mange privatpersoner skabt en forretning relateret til brandet Cold Hawaii, herunder surf-skoler, caféer, tøjforretninger/mærker og lignende.

Tilgangens fordele: Når der er handlerum for at borgere kan præge udvikling, er retningen forankret i konkrete behov og muligheder fra mennesker, der lever i området.

Tilgangens opmærksomhedspunkter: Det kræver ressourcer og overskud, som enkeltperson eller en lille gruppe, at udfordre eksempelvis kommunen.

3. Kommunal historiefortælling udbreder interessen udover Klitmøller

Thisted kommune har gjort en stor indsats for at udbrede Cold Hawaii-brandet. Henning der arbejder i kommunen forklarer, at den kreative tilgang til udviklingen af Cold Hawaii, som ikke mindst skyldes tilflytteres kreativitet, har inspireret rigtig mange i kommunen til også at tænke i udvikling. En række mindre byer har, i kølvandet på Cold Hawaii-succesen, kastet sig ud i at lave udviklingsplaner – noget som ikke sås "i tiden før Cold Hawaii". "Så, et lokalt kraftcenter kan også skubbe til en bredere udvikling i et større område", tilføjer han. Udviklingen kan endvidere mærkes i områder, der går udover Cold Hawaii. Eftersom medieinteressen er steget, har den generelle befolkning i landet en større nysgerrighed på området. "Tidligere har mange tænkt, at Thy lå langt væk fra alting, og at der ikke var andet end landbrug og fiskeri, men det tror jeg er ændret for mange", forklarer han, "og det er med til at øge den generelle stolthed ved at være Thybo".

Han uddyber, at siden Masterplan 1 for Cold Hawaii for længst er implementeret, er man for et par år siden begyndt at arbejde med en Masterplan 2 (Et helstøbt Cold Hawaii), med fokus på en udbredelse af brandet, også til de andre kystbyer. Cold Hawaii har derfor nu også bevæget sig ind i landet: "Cold Hawaii Inland langs Limfjordskysten, har pustet nyt liv i den kyst, som man i mange år har talt om at

udnytte, men som ingen hidtil har fundet svaret på, hvordan kunne udnyttes. I dag er der fuld gang i forskellige fysiske anlæg ved Limfjordskysten, blandt andet et nyt "Søbad" samt en Cable Park ved en gammel industrihavn begge dele i Thisted. I disse dage afvikles EM i Wake Boarding ved Cable Parken, hvorved et område, som for et par år siden lå øde og forsømt hen, nu pludselig er fuld af liv og aktivitet," fortæller Henning. Dette er således endnu et billede på, at den udvikling som begyndte i Klitmøller, virkelig har spredt sig til gavn for mange områder i kommunen.

Tilgangens fordele: Kommunen har evne til at præge udvikling og initiativer, der rækker udover lokalområdet, og kan derfor nå bredere ud - og skabe udvikling i andre områder, som i mindre grad huser borgere, der som privatpersoner har overskud til at drive udvikling.

Tilgangens opmærksomhedspunkter: Hvis kommunens historiefortælling dominerer narrativet og flytter sig for langt fra de lokale borgere og den levede hverdag, kan fortællingen blive kunstig og opleves som uautentisk. Tager turisme eksempelvis overhånd, kan det påvirke social trivsel for borgere i området, som kan opleve deres kulturmiljø som udvandet.

4. Kontinuerligt arbejde på synergierne mellem forskellige interesser

Mødet mellem en gammel fiskerby og en ny surfinteresse har ført til, at der tales om "forskellige lejre". Disse var mest tydelige før i tiden, men der kan stadig være spor af dem. Derfor har der været stor bevidsthed og opmærksomhed omkring at bygge broer og at have en kontinuerlig dialog på tværs af de såkaldte lejre. Nogle borgere synes at udviklingen går for hurtigt, og kan savne tiden hvor det stadig var en lille afgrænset kreds af surf-entusiaster, der var på havene, modsat nu, hvor det er "Gud og hver mand". Bliver det for mainstream, sætter man surfkulturen under pres, frygter de. Martin forklarer, at han har gode erfaringer med at "joine fiskerne" og tage de drillerier der nu følger med, som tilflytter fra København – "*så længe man viser, at man vil hinanden, skal man nok finde en god balance*", forklarer han.

Lystfisker-entusiasten Ejnar ser det lokale foreningsarbejde som vigtigt til dette formål: "*Med den baggrund jeg har, kan jeg være bindeled mellem det nye og det gamle. Jeg synes, der er rigtig meget af det gamle miljø, der skal bevares, men jeg har jo også en erkendelse af, at man ikke kan få fortiden tilbage og at alting ikke kan bevares, så over tid skal det oprindelige miljø finde sin plads i en ny verden og sammenhæng, og det er det jeg har brugt kræfter på, ved at kaste mig ind i lokalmiljøet.*"

Et billedligt eksempel på interesser der går på tværs, er netop fiskerlejet, som huser de gamle bygninger fra fiskerierhvervet, der i dag bruges til eksempelvis forsamlingshus og surfklub, og herved fysisk manifesterer koblingen af interesser.

Tilgangens fordele: Fokus på hvordan interesserne spiller sammen og kompromisser i forhold til brug af eksempelvis fiskerlejet, fører til højere trivsel forbundet med en oplevelse af, at der er plads til ens interesser.

Tilgangens opmærksomhedspunkter: Når et kulturmiljø i et område skifter over tid, og forskellige mennesker og interesser mødes, vil der opstå gnidninger og modsatrettede ønsker. Dette greb kræver derfor kontinuerligt opmærksomhed.

5. Uddannelsesinstitutioner med sammenhæng til kulturmiljøets "værdisæt"

Som en del af byens udvikling, er der opstået nye uddannelsesinstitutioner, blandt andet en friskole og en gymnasial HF-uddannelse, ved navn HF Cold Hawaii. Claus, som arbejder på skolen forklarer, at noget af det han forbinder med surfkulturen, er det uskrevne regelsæt, man følger på havet. Eftersom det er uskrevet, kan han ikke konkret definere det, men det indbefatter at have "respekt" for hinanden og udvise en opførsel, han betegner som værende "god stil".

Kulturarven, i form af brugen af havet, kan siges at være institutionaliseret i byens uddannelsesinstitutioner i form af at almindelige undervisningstimer kan aflyses til fordel for surf, hvis vejret er til det. Derudover fortæller Claus, at han forsøger at inkorporere værdisættet fra surfkulturen til det generelle liv på skolen, som også fungerer som kostskole. Han kommer med et eksempel der handler om, at selvom om én elev måske er en rigtig dygtig surfer og kan fange alle bølger, så er det ikke så fedt, hvis der ligger 10 klassekammerater ved siden af og ikke får plads til at fange nogen. Typisk er det også dem der "hjælper" deres klassekammerater med at fange bølger, som selv skal have hjælp i nogle andre, mere boglige fag på skolen. Den "gode stil" og opførsel på havet, er altså et værdisæt, som Claus har et mål om skal guide væremåden på skolen. De unge bliver ofte boende i byen, i hvert fald i noget tid, når de bliver færdige på HF, og arbejder i sommersæsonerne. Claus har således en ambition om, at de via det værdisæt han forsøger at sprede på skolen, bliver "lært op" til god opførsel, både på havet og i byen.

Tilgangens fordele: At det fysiske område er inddraget i undervisning ved at der eksempelvis er surf på skoleskemaet medfører, at man som barn og ung oplæres i forbundethed til området som noget naturligt, og lærer værdierne i brugen af områdets naturbundne kvaliteter.

Tilgangens opmærksomhedspunkter: I denne case, er dette lykkedes på et stadie hvor udviklingsprocessen allerede har været positiv og hvor der allerede har været en stærk lokal selvforståelse og identitet, som har præget retningen for institutionaliseringen af brugen af kulturmiljøet.

5.8. Fællestræk i de to cases

De to cases i denne undersøgelse indeholder mange forskellige elementer og omstændigheder. På trods af dette, er der visse ligheder i oplevede perspektiver på tværs af de to cases.

Succesfuld brug af kulturarv kræver samspil mellem fortid og levet nutid

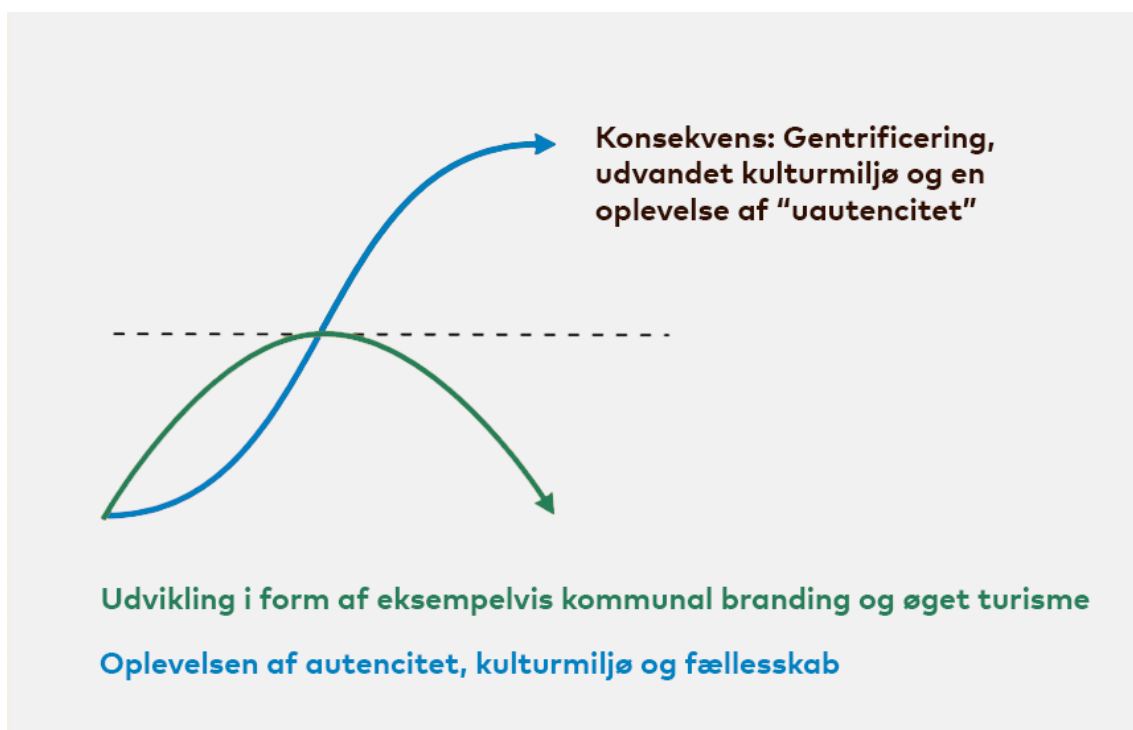
Både i Spinderihallerne og i Cold Hawaii, bliver der talt om "autenticitet", og det bliver fremhævet som vigtigt, respekt- og omsorgsfuldt at bibeholde trådene til fortiden, hvad end det er de fysiske rammer i et bomuldsspinderi eller måden man bruger havet på. Det er dog vigtigt, at fortiden ikke bevarer én til én, så man ikke får fornemmelsen af at være på "museum". Kunsten er derfor at frembringe en følelse og oplevelse af autenticitet, uden at det bliver en kulisse, hvilket kræver samspil mellem fortiden og det liv der leves i nutiden. En af værdierne i at bibeholde trådene til fortiden er eksempelvis, at det kan give en nutidig oplevelse af forbundethed eller kollektiv historie, som kan skabe en følelse af fællesskab.

Der skal mennesker med ressourcer og engagement til at drive udvikling, men det må ikke være på bekostning af en alsidig beboersammensætning

Igangsættelsen af lokal udvikling hænger ofte sammen med initiativer og engagement fra lokale borgere, der har overskud og motivation til at arbejde for deres lokalområde. I begge de danske cases, har en begyndende udvikling også tiltrukket flere mennesker med kulturel og økonomisk kapital, hvilket har været vigtigt for at skabe aktivitet og nye miljøer, men i denne proces er det vigtigt at have for øje, at det ikke kun er én såkaldt type, der tiltrækkes. Både i Spinderihallerne og i Klitmøller, omtales nogle af bruger- og tilflytningsgrupperne som "den kreative klasse" og som nogle "smarte folk fra storbyerne". Bekymringen relateret til dette er, at nogle mennesker presses ud og at der derved ikke kan være plads til alle. I udviklingsprocesser, er det derfor, ifølge interviewdeltagerne i denne undersøgelse, vigtigt at have blik for den vanskelige balancegang det er, på den ene side at tiltrække ressourcer og engagement og på den anden side sikre, at beboere og brugere i et område, ikke bliver for ens en gruppe. Det opleves således som en styrke for den sociale trivsel og kulturmiljøet i et område, at sammensætningen af beboere eller brugere går på tværs af interesse, samfundsklasse, erhverv, etnicitet, alder med videre.

Politisk og kommunale initiativer, der styrker lokal branding og dermed turisme er positivt, men fortællingen skal drives af mennesker der bruger og bor i et område, så udviklingen ikke bliver "uautentisk."

Det opleves som positivt, når eksempelvis kommunen understøtter kulturmiljøer i et område, eksempelvis via marketingarbejde og udviklingsprojekter, hvor målet er at skabe interesse udadtil og opnå stigende turisme og flere tilflyttere. Det kommunale arbejde skal dog ikke trækkes for langt væk fra et kulturområdes kontekst og historie og dermed de mennesker der bor der.

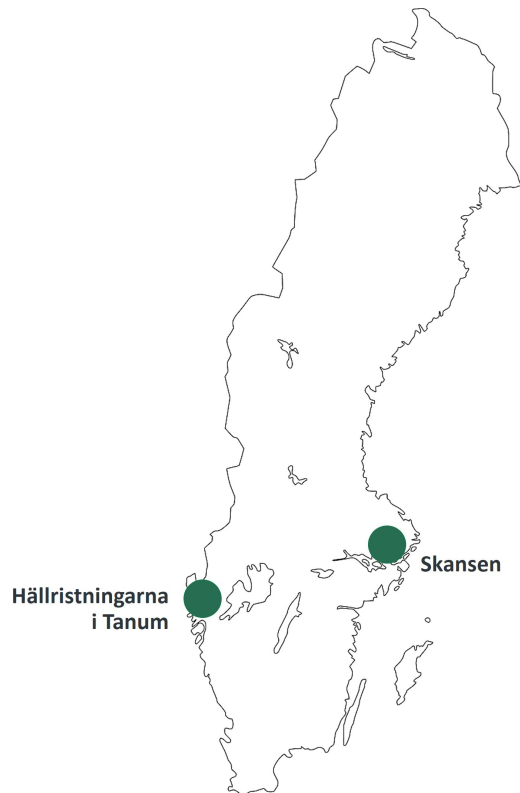
Figur 5.8: Graf over oplevet sammenhæng mellem udvikling og vækst i og oplevelse af autencitet i kulturmiljøer, baseret på udtalelser fra deltagere i dette case-studie.

Både i tilfældet af Spindekvarterets beboere og surfmiljøet i Cold Hawaii, opleves det derfor som vigtigt at de borgere der bor i området, skal være en del af at drive historiefortællingen. Oplevelsen af en form for ønsket balance i forholdet mellem kulturarv, -miljø på den ene side og hvordan disse elementer bruges som element til udvikling på den anden side, italesættes både af brugere og beboere i Spinderihallerne og Cold Hawaii. En repræsentation af dette kan ses på grafen ovenfor, hvor ordene i grafen er baseret på udtalelser fra interviewdeltagere. Den stiplede linje i grafen henviser til et oplevet ideelt balancepunkt i relationen mellem kulturarv og hvordan denne bruges som element i udvikling. Fortsætter udviklingen med at stige udover hvad der opleves som denne balancegang, kan man risikere at det lokale kulturmiljø, som har været en del af den oprindelige tiltrækningskraft, kan opleves som udvandet og uautentisk. Dette kan eksempelvis ske hvis branding bliver "overtaget af kommunen" og dermed afkoblet fra lokalområdet og de mennesker der lever kulturmiljøet til dagligt. Derfor skal eksempelvis turismen eller anden aktivitet ikke tage overhånd på en måde, så den kompromitterer det levede liv for beboere i området.

Det styrker derfor oplevelsen af samhørighed og autencitet, at eksempelvis branding og udviklingsinitiativer ikke centraliseres og primært foregår kommunalt, men at de borgere der bruger og bor i områderne, og dermed i samspil med de fysiske rammer udgør kulturmiljøet, er centrale i udviklingen.

I de to cases er der således enighed blandt eksperterne om, at kulturarv bliver mere attraktivt, hvis der er en meningsfyldt forbindelse eller rød tråd mellem historie og de moderne aktiviteter der finder sted. Derudover skal udvikling ikke på en måde, som ikke kun kommer folk med mange midler til gavn, og der skal være plads til alsidighed i beboersammensætningen og brugen af et sted eller område. Der skal dog bo nogle beboere, som har lyst til at engagere sig og sikre, at kulturmiljøet og områdets narrativ ikke kun defineres af folk "udefra", men har rod i levede liv og borgerinteresser lokalt.

6. Sverige: Tanumshede og Skansen

Figur 6.1: Översikt över fallstudiernas geografiska placering i Sverige.

6.1. Inledning

En konsult från företaget Implement Consulting Group har tillsammans med Transportekonomiska institutet i Norge undersökt fallen i Sverige som valts utifrån projektets fokus på spridning över geografi (ett urbant fall och ett landsbygdsfall), ett fokus på yngre målgrupper (unga familjer, ungdomar och barn) och att det finns materiellt kulturarv. Fallen har valts ut av Transportekonomiska institutet i Norge.

De valda fallstudierna är:

HÄLLRISTNINGSOMRÅDET I TANUM: Ett större område med hällristningar daterade till Bronsåldern (c. 1800 f.Kr – 500 f.Kr) som varit listat som ett världsarv av UNESCO sedan 1994.

SKANSEN: Världens äldsta friluftsmuseum, placerat i centrala Stockholm, med kulturhistoriska byggnader från en stor spridning av Sveriges geografi och historia, och en djurpark med både exotiska och svenska djur.

6.2. Metod

6.2.1. Metodval

I de två svenska fallstudierna har metoden varit att utföra kvalitativa intervjuer med personer som på ett professionellt plan har samröre med de två fallstudieplatserna. Sammantaget har intervjuer förts med 11 personer (fem personer kopplade till hållristningarna, och sex personer med anknytning till Skansen), ca 1,5-2 timmar per session. Flera av respondenterna intervjuades i par på deras egna efterfrågan.

Etnografiska intervjuer görs generellt via en intervjuguide. Huvudtematiken i guiden har varit samma över de nordiska länderna och handlar om respondentens kunskap om kulturarv och miljö i närområdet, kunskap om medborgarnas användning av dessa samt hur kulturmiljön kan användas som ett resurs i lokalsamhället.

I frågeguiden görs också utrymme för att situationen och respondenten ska styra samtalet, så att personens motivationer, barriärer och sammanhang kan undersökas. Syftet med etnografiska intervjuer är att få djupare kvalitativ insikt i människors förutsättningar, behov och upplevda verklighet.

Två intervjuer (med totalt fyra personer) genomfördes fysiskt på Vitlycke museum i Tanumshede, två intervjuer (med totalt fyra personer) genomfördes inne på Skansen och en intervju genomfördes inne i Djurgårdsskolans lokaler med två personer. Ytterligare en intervju skedde över telefon med en respondent från Västra Götalandsregionen, dit Tanum tillhör.

Alla intervjuer genomfördes i september 2022.

6.2.2. Översikt av respondenter

Respondenterna valdes i samarbete med Norska Transportekonomiska institutet, Riksantikvarieämbetet och Implement Consulting Group. På grund av datainsamlingens tidsmässiga placering precis efter sommarsemestern, var det inledningsvis svårt att få de tilltänkta respondenterna att ställa upp på en intervju. Till sist fick projektet ett tillförlitligt antal intervjuer med personer tätt kopplade till kulturmiljöerna och tematiken för projektet. För Tanum innefattade det två personer kopplade till museiverksamhet kring hållristningarna, två personer som arbetar med kommunala och kommersiella stödfunktioner till hållristningarna, samt en politiskt vald person som arbetar i regionen med frågor i anknytning till världsarvet.

I Skansen så inbegrep det två pedagoger som är anställda på Skansen inom zoologi och kulturhistoria, två hembygdskonsulenter och två lärare på den intilliggande Djurgårdsskolan. Djurgårdsskolan har ingen organisatorisk koppling till Skansen men gör regelbundna besök med sina skolklasser.

Alla respondenter har skriftligen medgivit sitt samtycke, men återges i rapporten under pseudonym och generaliserad arbetsbeskrivning.

Hällristningarna i Tanum

- Freja, pedagog på Vitlycke museum
- Josephine, pedagog på Vitlycke museum
- Lennart, tjänsteman i Tanums kommun
- Johan, verksam inom turistnäring i Tanum kommun
- Olof, politiker vald inom Västra Götalandsregionen

Skansen

- Hugo, pedagog på Skansen
- Veronica, pedagog på Skansen
- Marie-Louise, hembygdskonsulent i Stockholms län
- Nora, hembygdskonsulent i Stockholms län
- Pernilla, lärare på Djurgårdsskolan på Djurgården
- Peter, lärare på Djurgårdsskolan på Djurgården

Intervjuerna noterades ned för hand vid intervjuerna, samt blev direkttranskriberades av ett digitalt transkriberingsverktyg och har sedan analyserats utifrån teman och koncept.

6.2.3. Data och dataanalys

Data som är använd i denna rapport härstammar från intervjuerna (förstahandskällor) och de respektive fallstudiernas hemsidor och annan kompletterande information (t.ex. Skansens årsredovisning). I vissa fall har intervjuarnas tidigare kunskap och erfarenheter bidragit till en breddning och analys av datan.

6.2.4. Läsarvägledning

De två fallen är presenterade utifrån samma struktur:

1 Inledning är en övergripande beskrivning och historik bakom det specifika kulturarvet. I Avsnittet **2 Materiella kulturarv och kulturmiljö** redogörs för vad kulturarv och kulturmiljö omfattar i fallstudien. Avsnitt **3 Användare av kulturmiljön**

handlar om de personer som antingen använder platsen och kulturarvet, eller som bor i området där kulturarvet finns och i det följande avsnittet, **4 Metoder och aspekter**, listas fem exempel på metoder, aktiviteter och aspekter från varje fall som visar hur materiellt kulturarv hänger ihop med socialt välmående, engagemang och lokal utveckling. Slutligen lyfts några återkommande teman i avsnittet **5 Komparativ analys mellan fallstudierna** som belyser potentiella barriärer för social hållbarhet, och skillnader och likheter mellan fallstudierna.

6.3. Case A: Hällristningarna i Tanum

6.3.1. Introduktion

Figur 6.2: Vitlyckehällen i Tanums kommun.

Foto: Lindsjö (2022)

6.3.2. Ett UNESCO världsarv sedan 1994

I Tanum i Bohuslän finns hällristningar från bronsåldern, med ca 350 grupper av ristningar inhuggna från ca 1800 f.Kr. till 500 f.Kr. Det är snart 400 år sedan hällristningarna upptäcktes av den lärda världen, och givit en inblick i en civilisation som inte längre är direkt observerbar.^[3] Sedan 1994 har hällristningarna i Tanums kommun varit en del av UNESCOs världsarvslista, som ett av femton i Sverige.^[4]

Världsarvskommitténs motivering:^[5]

"Hällristningarna i Tanumområdet är enastående exempel på bronsålderskonst av högsta kvalitet. Räckan av motiv ger sällsynta bevis för många aspekter av livet under europeisk bronsålder. Landskapet i Tanum vittnar om en obruten bosättning i området som sträcker sig över 8 000 år av mänsklig historia."

-
3. Källa: <https://hallristning.se/om%20stiftelsen%20f%C3%B6r%20dokumentation%20av%20bohusl%C3%A4ns%20h%C3%A4llristningar/>
 4. Källa: <https://www.raa.se/evenemang-och-upplevelser/upplev-kulturarvet/varldsarv-i-sverige/alla-varldsarv-i-sverige/hallristningsomradet-tanum/>
 5. <http://unesco.hemsida.eu/hallristningsomradet-tanum/>

6.3.3. Vitlycke museum är ett samarbetsprojekt för att förvalta världsarvet

Den kanske mest kända ristningsplatsen i området är Vitlyckehällen, vid vilken Vitlycke museum uppfördes 1976 som ett samarbetsprojekt mellan Bohusläns museum, Riksantikvarieämbetet, Uppsala Universitet och Tanums kommun. Idag drivs Vitlycke museum av Västra Götalandsregionens kulturutvecklingsförvaltning, med strategiska samverkanspartner inom regional utveckling och Västra Götalandsregionen, Länsstyrelsen, Tanums kommun, Västsvenska Turistrådet, Göteborgs universitet med flera.

6.3.4. Materiellt kulturarv och kulturmiljö

6.3.4.1. En förlängning av naturen

Hällristningsområdet består av ca 600 hällristningsplatser, där den största hällen är Vitlyckehällen med ca 300 figurer och 170 skålgropar inhuggna, och i de världsarvet ingår även Aspeberget/Tegneby, Fossum, Litsleby, Gerum och Kalleby. Bilderna visar bland annat skepp, djur, människor och gudar, i en sammanhängande stilform. De sägs beskriva bronsåldersmänniskornas sociala liv, deras andliga upplevelser, trosföreställningar och riter.^[6]

Hällristningarna är en förhöjning av den natur de befinner sig i, och kan på många sätt ses som en naturlig del av den. För att se hällristningar behöver man vara utomhus, och många återfinns längsmed ett uppsnitslade stigar, så det är lätt att koppla ihop ett besök av hällristningarna med friluftsliv, skog och vandring. Eftersom hällristningarna är utspridda befinner de sig ibland även på privat mark, såsom åkrar, skogar eller i privatpersoners trädgårdar eller under hus. Då hällristningarna skapats låg de vid vattenbrynet, men idag befinner de sig en bra bit in från kusten.^[7]

6.3.4.2. Unik koncentration och formspråk

Det finns flera hällristningsplatser i Sverige, men denna miljö uppfattas som unik just för sin koncentration av fornminnen, sitt rika formspråk och den långa tidsperiod som hällristningarna uppkommit på. Även om hällristningarna löper viss risk för erosion så är de välbevarade och välskötta, och det pågår ett stort arbete i att skydda och dokumentera ristningarna.^[8]

6. Källa: <https://www.vitlyckemuseum.se/tanums-varldsarv/>

7. Källa: <https://www.raa.se/evenemang-och-upplevelser/upplev-kulturarvet/varldsarv-i-sverige/alla-varldsarv-i-sverige/hallristningsområdet-tanum/>

8. Källa: <https://www.raa.se/evenemang-och-upplevelser/upplev-kulturarvet/varldsarv-i-sverige/alla-varldsarv-i-sverige/hallristningsområdet-tanum/>

6.3.4.3. Kulturmiljön idag: Vitlycke museum tillgängliggör hällristningarna

Hällristningsområdet runt Vitlyckehällen är en av de största besöksplatserna inom besöksnäringen i kommunen. I anslutning till Vitlyckehällen har Vitlycke museum byggts i en symmetrisk form av obehandlat ek. Byggnaden huserar ett mindre café, en interaktiv utställning om bronsåldern presenterat på ett fiktivt och lättillgängligt sätt. Museibyggnaden rymmer även en butik som säljer bronsåldersinspirerade föremål, hantverk, textilier, leksaker, böcker och smycken med historisk koppling eller stil. På museiområdet finns även en lekplats med "bronsåldersbåtar", och bronsåldersgården där även museets förskoleverksamhet äger rum. Utöver att tillgängliggöra hällristningarna för turism och bevara dem för framtiden, bidrar Vitlycke museum till folkbildning i kommunen, och är en mötesplats för evenemang och aktiviteter för de boende i området.

För att förenkla besöket vid hällristningarna för dagens besökare, så är de mest kända ristningsområdena tydligt markerade med röd eller vit färg inuti ristningarna, och det är väl skyltat vid hällristningsmotiven. Vid Vitlyckehällen finns en uppbyggd gång uppe på träplattformer, så att man enkelt ska kunna följa den tilltänkta visningsrundan förbi ett par ytterligare mindre ristningar och rösen, och för att skydda hållarna från friktionen från besökarnas fotsteg. Det finns även skyltar som berättar om de olika ristningarna, och som hjälper besökarna att relatera till vad de ser, exempelvis med den ristning som pryder de nya svenska 50-lapparna. Vid hållarna finns även små förbudsskyltar som visar att man inte ska gå på hållarna, men inga övriga barriärer för att skydda från överträdelse.

Figur 6.3: Skyltning vid hållarna vid Vitlycke museum guidar besökarna.

Foto: Lindsjö (2022)

6.3.4.4. Kulturmiljön idag: Blandade känslor hos de boende

Trots hällristningarnas internationella erkännande så präglas området av ett visst mått av hemmablindhet från de boende i området, och de skapar ibland mer frustration än stolthet. Kommuntjänstemannen Lennart berättar att utvidgningen av E6:an blev försenat på grund av att man var tvungen att ta hänsyn till hällristningarna i området, vilket skapade en del frustration. Idag går E6:an rakt igenom hällristningsområdet, och har en bronsåldersinspirerad rastplats med en utställning om

hällristningarna.^[9]

Pedagogen Freja berättar att även fast Tanum är en turistkommun, är det en stark lant- och skogsbrukskommun, och att ha en häll på sin mark kan vara besvärligt för markägarens produktion. Det är inte enbart förknippat med vördnad för historien. Dock har ett gäng markägare gått ihop och skapat "Vandring i Världsarv" vilket är en 6-km lång vandringsled genom deras marker som binder ihop några hällristningar. Det är ett så kallat Leader-projekt, med finansiellt stöd från EU för att utveckla landsbygden.

6.3.5. Användare av kulturmiljön

Det finns många olika slags användare av hällristningsområdet i Tanum, men främst elever och lärare i den kommunal skolverksamheten, turister och boende i kommunen.

6.3.5.1. Skolverksamhet och förskola använder hällristningsområdet i sin undervisning

Hällristningarna, särskilt runt Vitlycke museum, används av skolundervisningen i Tanums kommun, där alla elever i tredje klass ska besöka området under deras läsår. Även de kringliggande kommunernas skolor är inbjudna och subventionerade av regionen att göra resor i skolsyfte till Vitlycke museum, då kommunen och regionen infört ett medfinansieringssystem för skolornas resekostnader. Regionen har gjort en utbudskatalog med kvalitetssäkrade kulturarv och Vitlycke museum är med i katalogen, förklarar Olof som jobbar inom regionen.

I bronsåldershuset på området så finns en Världsarvsförskola med natur- och kulturarvsprofil. Det är en utomhusförskola, en samverkan mellan Förvaltningen för kulturutveckling och Tanums kommun, med ca 13 barn i fyra-fem årsåldern. Förskolans syfte är att vara en förebild och betonar att ansvaret för mänsklighetens natur- och kulturarv är en del av en framtida hållbar utveckling i världen.^[10] Enligt Josephine, som arbetar regelbundet på förskolan, är barnen som går där idag mestadels småsyskon till förskolans tidigare elever, och de bor max 15 minuters bilfärd därifrån. Hon tror inte att det nödvändigtvis är ett stort historieintresse som gör att föräldrarna placerar sina barn på Världsarvsförskolan, utan det är snarare det faktum att de är utomhus så mycket i undervisningen, och att barnen får en praktisk och naturnära upplevelse av sina förskoleår.

6.3.5.2. Världsarvet attraherar turister från Europa

Vitlycke museum attraherar turister från Sverige och Europa främst tyskar, holländare, norrmän och de senaste året även fransmän, enligt turistchefen Johan. Turisterna kan ha primära och sekundära reseanledningar och att det finns en kategori turister som har världsarv som primära reseanledning. De som primärt vill besöka världsarvet är i regel välutbildade människor med gott kapital, som reser

9. Källa: <https://www.vgregion.se/f/kulturutveckling/natur-och-kulturarv/platser--landskap/skraddo---en-port-till-tanums-varldsarv2/>

10. Källa: <https://www.vitlyckemuseum.se/om-vitlycke-museum/forskolan-vid-vitlycke-museum/>

långt för att besöka Tanums hållristningar. De vet dock inte nödvändigtvis vad Tanum är eller har att erbjuda i övrigt, och de använder ofta inte den lokala turistbyrån eftersom de redan vet att det är hållristningarna ska besöka. Detta innebär också att turistföreningarna har svårt att bedöma vilka eller hur många de är. Det är även vanligt med turistbussar med pensionärer som åker för att titta på världsarvet. På grund av närheten till Norge är det ofta norska dagsbesök.

6.3.5.3. Spill-turism från kustbyarna och golfplanerna är en växande möjlighet

Mycket pekar på att hållristningarna som sekundär reseanledning ökar, då allt fler vill bli kulturellt berikade på sin semester, såsom med hållristningarna. Tanum är en bad, sol och campingdestination tack vare sin närhet till havet och fiskebyarna Grebbestad och Fjällbacka är populära turistmål, och området är välbesökt för sina golfbanor. Ekosystemet med turistbyrån är viktigt för denna målgrupp.

6.3.5.4. Särskilt intresserade och arkeologer vill lära sig mer om bronsåldern och dokumentation

Utöver lärande och turism så finns det brukare av hållristningsområdet som har ett djupare intresse av hållristningar, bronsåldern och historia. Detta kan röra sig om arkeologer, historiker, studenter, men även privatpersoner som vill lära sig mer om historia, praktik eller dokumentering av hållristningarna. Freja menar att det främst är den något äldre befolkningen, minst 40-50 år gamla, som besöker Vitlycke museums föreläsningar i närbesläktade ämnen på museianläggningen.

6.3.5.5. Övriga boende i kommunen bjuds in till Vitlycke museum

Vitlycke museum anordnar en stor del andra aktiviteter för att sprida säsongen även till de årstider där turismen är lägre. Därför finns ett brett program under årets öppettider, med främst äldre och barnfamiljer som primär målgrupp. Utöver detta finns samarbeten med verksamheten på folkhögskolan i Grebbestad, kulturskolan, SFI (Svenska för Invandrare) och det lokala biblioteket.

6.3.6. Metoder och aspekter

6.3.6.1. Vitlycke museum tillgängliggör historielärande för barn och unga

Det huvudsakliga verktyget för historieutläring till unga på Vitlycke museum är de guidade turerna som anordnas av museet. De anordnas för skolklasser som besöker museet, och är av varierande längd och innehåll men med avstamp i bronsåldershistoria. I Tanums kommun ska alla barn besöka Vitlycke museum när de går i tredje klass och få en introduktion till bronsåldershistoria, enligt kommunens läroplan. Skolklasser kan besöka Vitlycke museum utan guide, och då är det kostnadsfritt utöver transporten.^[11] För de som inte kan ta sig till området så finns det gott om pedagogiskt material och digitala guidningar av andra hållar i Tanum på Vitlycke museums hemsida, för att ytterligare tillgängliggöra världsarvet för offentligheten.

11. Källa: https://www.vitlyckemuseum.se/besok-oss/Vitlycke_museum_visningar/ Enligt hemsidan kostar en rundvisning av Vitlyckehällen och bronsåldersgården 1000 kronor för 35 elever. Vill skolklasserna lägga till en upplevelse av bronsåldersmänniskornas vardag så kostar det mellan 120-200 kronor per elev.

Museets bronsåldersutställning ger också de yngre en introduktion till livet på bronsåldern, med de fiktiva Tanumborna Akaz, Nenna, Alawin, Glicc och Glär. De är baserade på faktiska fynd från arkeologiska utgrävningar - Akaz återskapades från brända ben som hittades vid en bronsåldersgrav vid Ridareberget i Tanum, och det påstådda paret Alawin och Nenna är baserade på lämningar vid en gravplats i Tanum samt den kända ristningen "Brudparet".^[12] På detta sätt blir lättillgänglig och relaterbar för de besökande barnen.

Vitlycke museum samarbetar med kommun och region för att använda hållristningarna och museiområdet i fritidsverksamhet och i sommarlovssatsningar med gratis aktiviteter för barn. Några aktiviteter som arrangeras på bronsåldersgården är arkeologiskola, inblick i bronsåldersliv, pilbågsskytte och hantverksdemonstrationer. Josephine berättar att det finns ett odlingsområde, där barnen kan lära sig om odling av de grödor som fanns i regionen under bronsåldern – bland annat emmervete, enkornsvete, hirs, gråärter, bondbönor – baserat på pollenanalyser och spår från arkeologiska utgrävningar i området. Det finns även två långhus byggda av ek, vass, torv, vidjor och lera, samt får och grisar, som ytterligare ska levandegöra bronsåldern. I skogen bakom gården finns en rekonstruerad forntida offertjärn, och själva skogen är omformad för att motsvara bronsålderns växtlighet i form av lövskog innan jordbruket glesade ur den.^[13] På detta sätt levandegörs historien till områdets unga.

På området för Vitlycke museum finns även en lekplats utformad som forntida båtar, inspirerade av Hjortspringbåten från 300 f.Kr. Tanken bakom båtarna är pedagogisk och ska på ett interaktivt och lekfullt sätt lära barn och deras föräldrar om handeln som bedrevs i Bohuslän på bronsåldern. Placeringen av båtarna är jämte den naturliga strandlinje som fanns på den tiden, vilket ger besökarna en känsla av hur hållristningsområdet förhöll sig till havet. Enligt hemsidan ska lekplatsen också stimulera barnets motorik.^[14]

6.3.6.2. En besöksattraktion för både intresserade och nyfikna

För de intresserade finns det gott om material, utbildning och handledning att ta till sig när det gäller kulturarvet, både från Vitlycke museum, Underslös museum, och Stiftelsen för dokumentation av Bohusläns hållristningar. Kommunen arbetar med att ta fram underlag och skyltning av hållristningarna i området, vilket hjälper de som på egen hand besöker området. Underslös Hållristningsmuseum är en stiftelse som drivs av Scandinavian Society for Prehistoric Art, och är ett center och arkiv för dokumentation och registrering av hållristningar, med arbetsseminarier, kurser och samarbetar med Göteborgs universitet.^[15] För att visualisera skillnaden mellan Underslös och Vitlycke, beskrivs Vitlycke som massturism och tillgängligt för barnfamiljer, medan Underslös är ett hus för forskningsinriktade och de som är

12. Källa: <https://www.vitlyckemuseum.se/utställningar/bilder-bronser--berattelser/>

13. Källa: <https://www.vitlyckemuseum.se/utställningar/bronsaldersgården/>

14. Källa: <https://www.vitlyckemuseum.se/utställningar/mer-om-batarna-pa-vitlycke/>

15. Källa: <https://www.vastsverige.com/tanum/produkter/underslos-hallristningsmuseum/>

djupt intresserade av hållristningar. Stiftelsen för dokumentation av Bohusläns hållristningar är en organisation som aktivt arbetar för bevarandet av hållristningarna. Stiftelsen, som består av en handfull fältarkeologer och styrelsemedlemmar, letar upp och avbildar hållristningar i Bohuslän i syfte att dokumentera dem, digitalt förvara och organisera dem för framtida generationer. Arbetet är finansierat av donationer från företag, privatpersoner, stiftelser och fonder, och deras primära metoder i dagsläget är kalkylering och fotografier.^[16]

Olof förklarar att UNESCO kulturarvsstämpeln ses som en kvalitetsstämpel av många besökare, och att det finns en stor del internationella turister som kommer direkt till hållristningarna utan att besöka de andra attraktionerna i området.

De grupper som besöker Vitlycke museum har valet att boka olika slags visningar, med olika längd, innehåll och pris. Kunskapen som delas i visningarna är av varierande svårighetsgrad och likaså behovet av fysisk rörlighet bland de besökande. För att visa hållristningarna, som inte alltid är ifyllda av färg, används ibland ficklampa, vatten och frottageteknik.^[17] För de äldre som vill lära sig mer om bronsåldern eller andra områden med en ämnesmässig eller geografisk koppling, finns föreläsningar på Vitlycke museum om exempelvis odling och permakultur, bronsålderns ulleekonomi eller dokumentationer av hållristningar, berättar Freja.

"Det finns en stolthet i världsarvet. Man åker till havet och visar upp hållristningarna. Det skapar identitet för de som bor här."
– Freja

Det finns varierande bild kring huruvida man visar upp hållristningarna för besökande gäster, som verkar vara korrelerat med ens egna intresse och grundförståelse. På frågan om Johan och Lennart brukar ta med sina gäster till hållristningarna svarar de att de inte kan minnas att det skett, och att de mycket oftare visar skärgården. Den största dragkraften till kommunen enligt dem är kusten, naturen och fiskebyarna. Freja från Vitlycke museum menar dock absolut att man tar med sig sina gäster hit, för att visa upp det finaste man har.

Även under COVID 19-pandemin när en stor del av den internationella turismen var strypt, så kom det turister särskilt från Tyskland och Holland. Den svenska turismen ökade under pandemin. Visningarna skiftades om från en tredjedel på svenskt tal, till två tredjedelar visningar på svenska, och de nådde nästan alltid dess maximala tillåtna deltagarantal om 50 personer per visning. Josephine beskriver att det kändes som att det var mycket fler besökare. Eftersom Vitlycke museum har fri entré, så mäter de antalet turister genom antalet personer som passerar genom entré-

-
16. Källa: <https://www.vitlyckemuseum.se/om-vitlycke-museum/stiftelsen-for-dokumentation-av-bohuslans-museum/>;
<https://hallristning.se/om%20stiftelsen%20f%C3%B6r%20dokumentation%20av%20bohusl%C3%A4ns%20h%C3%A4llristningar/>
17. Källa: https://www.vitlyckemuseum.se/besok-oss/Vitlycke_museum_visningar/ En visning kan vara en till fyra timmar med olika innehåll. Visningarna är baserade på grupper för upp till 25 personer eller en hel buss, och kostar mellan 1 000 – 6 000 kronor.

dörren. Under COVID 19-pandemin ledde de dock om besökarna till ett tält utanför museet för att minska trängseln inomhus, men trots detta uppmättes bara ett tapp på ca 50 % i antal personer som gick genom framdörren. Detta indikerar att den inhemska turismen till Tanums hållristningar ökade kraftigt under pandemin.

Det finns stor potential att utvidga den ekonomiska verksamheten kring hållristningarna

Respondenterna är inte helt överens om att Tanums hållristningar skapar ett ekonomiskt värde, utöver det som skapas i anslutning till Vitlycke museum (museumbutiken, caféet och rundvisningarna). Det finns utländska turister som tar sig till hållristningarna som ett delstopp på en längre resa, men även de som specifikt vill se världsarvet, eller som tar kortare resor från exempelvis Norge. I det sambandet kan man tänka sig en viss omsättning av kringtjänster då turister ska bo, äta och uppehålla sig kring hållristningarna. Ekonomisk verksamhet sker också direkt anknutet till kulturarven där både lokala och externa guider används för rundvisningar i och med att museet har gratis inträde. Det finns många hållristningar runtom i kommunen som enkelt kan besökas med externa guider.

Flera respondenter ser stora möjligheter att utvidga den ekonomiska verksamheten runt hållristningsområdet. Idag pågår ett arbete av en destinationsutvecklingsenhet på regionen, som ser över alla destinationer i Västra Götalandsregionen. Destinationsutvecklingen går i stora drag ut på att bygga Vitlycke som ett upplevelseområde, med målsättningen att *"upplevelsen blir så rik att besökare kommer tillbaka och tar med sina vänner och bekanta"*. Turistbyrån Västsverige, som drivs av regionen, utvecklar produkter med lokala destinationsbolag inom områdena mat (lokal matproduktion, kockar, restauranger), kultur (konst, musik, historia), och outdoor (natur, aktiviteter, rörelse). Johan, som jobbar med lokala turistnäringen mer lokalt, erkänner att de inte fokuserat på att paketera hållristningsområdet för deras besökare.

Kringtjänster i form av klassiska besöksnäringensmoduler, såsom hotell, restauranger och caféer, kan utvecklas i anslutning till hållristningarna. Det finns ett uttalat mål inom regionen att utöka antal hotellnätter i Tanum, och diskussioner med större hotellföretag om lokalisering av deras anläggningar. Utöver detta nämns också sätt att utvidga målgruppen och kapitalisera på nuvarande trender, såsom cykling och vandring. Detta kräver dock investeringar i infrastruktur som inte är på plats idag, och ett samhällsplaneringsarbete mellan kommun, region och potentiellt även Trafikverket och lokala markägare.

Utöver detta finns en efterfrågan på konferenser och kongresser i området, då många organisationer vill ha konferenser i unika miljöer. Idag finns det inget större kongresskomplex i anslutning till hållristningarna, men flera hotell närmare kusten. Olof ser stora möjligheter att skapa en unik upplevelse, och ger exemplet ishotellet i Jukkasjärvi, där man har tagit mörker, kyla och is och skapat en produkt, med hjälp av konstnärer och aktörer inom besöksnäringen. Respondenten menar att om man

krökar arm mellan kultur och turism så finns det möjligheter att skapa upplevelseprodukter.

6.3.6.3. Vitlycke museum utgör en samlingsplats för evenemang och aktiviteter för boende

Utöver turism och folkbildning kring bronsåldern, så arrangerar Vitlycke museum flertalet aktiviteter och evenemang för den lokala befolkningen; exempelvis konserter, föreläsningar, skördefester, trail running-lopp (Run like Häll), skollovsaktiviteter. All programverksamhet - föreläsningar, julloppet, konserter – som sker utanför högsäsongen är primärt för de boende.

Under skolloven används området kring Vitlycke museum för barnaktiviteter rörande exempelvis hantverk, tipspromenader, föreställning med musikinstrument och trollkarlskonst. Aktiviteterna är inte nödvändigtvis kopplade till bronsåldern. Tidigare har det arrangerats ett så kallat "escape room" i samarbete med det lokala biblioteket som påsklovsaktivitet. På höstlovet 2022 arrangerades en familjeföreställning om savannen med möjlighet att provspela afrikanska musikinstrument.^[18]

Varje år stängs Vitlycke museums verksamhet med en eldfest, där besökarna uppmanas att ta med en ficklampa inför en guidad mörkervisning av Vitlyckehällen. Året för studien (2022) innefattade eldshowen även en konsert med bandet Celso Paco & Dynamo de Luxe, ett afro-popband med rötter i traditionell Marrabenta och andra liknande afrikanska stilar, men även jazz, rock och reggae.^[19] Även om hållristningarna skapar engagemang är samtliga respondenter överens om att det inte är hållristningar som lockar nyinflyttade till kommunen, utan snarare naturen och skärgården.

Figur 6.4: Skylt inom Tanums kommun för att påminna om avståndstagande under COVID-19 pandemin.

Källa: Tanums kommun

18. Källa: <https://web.archive.org/web/20221007024019/https://www.vitlyckemuseum.se/aktiviteter/program-2022/hostlov-pa-vitlycke---berattelser-fran-savannen/>

19. Källa: <https://web.archive.org/web/20221007024944/https://www.vitlyckemuseum.se/aktiviteter/program-2022/eldfest-411/>

6.3.6.4. Hällristningarna bygger en lokal visuell tillhörighet

Lennart och Johan, som jobbar nära turismnäringen, menar att hela regionen känner till hällristningarna, med potentiell undantag för de som är helt nyinflyttade eller ej kommit i kontakt med dem genom skolan ännu. Hällristningarna som visuellt element används på många sätt i Tanum –Tanum kommuns logga har hällristningsmotiv, på shoppingscentrat i Tanumshede finns ett stort hällristningsmonument, och många av de lokala näringsidkarna använder sig av hällristningskonnotationer i deras erbjudanden. Under COVID 19-pandemin användes hällristningsmotiv för skyltar som påvisade att man skulle hålla avstånd.

Tanums kommun är en kommun med hög densitet av platsidentiteter, där respondenterna nämner att havet och kusten bidrar till den största lokala identiteten. Tanums kommun ses som ett kust-och-bad-besöksmål, i och med kusten, fiskebyarna i Grebbestad och Fjällbacka, och Kosterhavets Nationalpark. Området är välbesökt för golf, särskilt av norska golfare som vill påbörja säsongen de veckor som Sverige har försprång innan de norska golfbanorna öppnar. Olof berättar att Tanums kommun är ett av Sveriges mest konstnärsrika områdena i Sverige, tack vare Gerlesborgsskolan, och den konstscen, föredrag, och utställningar som uppkommit med den. Fjällbacka har nyligen fått en stark ny konnotation och besöksanledning i och med den populära deckarförfattaren Camilla Läckbergs verk som utspelar sig där.^[20] Och det finns andra starka platstillhörighetsskapande symboler, såsom den Bohuslänska flaggan.

Det finns gott om andra historiska kulturminnen i regionen, såsom Greby gravfält från järnåldern, runstenar, och andra fornminneslämningar, med lägre status än världsarvet. I den närliggande byn Tanumshede är man även väldigt stolt över sitt gästgiveri, med anor från 1663, ett av de äldsta gästgiverierna i obruten tjänst i Sverige.^[21]

Figur 6.5: Hällristningsmotiv på grind i Tanumshede.

Foto: Lindsjö (2022)

20. Källa: <https://fjallbackainfo.se/>

21. Källa: <https://hoteltanum.se/>

6.3.6.5. Hällristningsområdet engagerar och frustrerar boende

Det finns ett starkt ideellt engagemang i regionen. Ett antal markägare har gått ihop och gjort en egen sex km lång vandringsslinga med uppmärkta hällristningarna som kallas "Vandring i Världsarv", ett så kallat ideellt Leader-projekt, stöttat av EU. Freja menar att en sådan led borde arrangeras och underhållas av kommun och region, snarare än lokalbefolkningen. Freja föreslår vidare att man gärna hade fått bygga vandringsleder som knöt samman de största hällristningsområdena med kusten, så att de boende och besökande enkelt kan ta sig till de viktigaste och mest intressanta områdena i regionen. På så sätt kunde man också attrahera de som är intresserade av vildmark och vandring.

Dock finns det även problematik kopplat till hällristningarnas placering i och med att de är utspridda på ett sådant sätt, att de även kan finnas i de boendes trädgårdar eller verksamheter. *"Min kompis som är uppväxt här har en hällristning i sin trädgård, och det är ju jättehäftigt"* berättar Johan, men menar också att hans vän inte verkade uppskatta den lika mycket. Tanumshede och det närliggande området är präglad av jord- och skogsbruk, och att en hällristning kan vara ett problem snarare än en tillgång. Utvidgningen av E6:an i området blev försenad då hällristningar låg i vägen för den tilltänkta infrastrukturen, berättar Lennart. Sammantaget finns blandade känslor kring hällristningarna i området, då de både är orsak till historieanknytning och stolthet samt hinder och frustration.

Turistrådet i Västsverige har utvecklat ett system som heter "Meet the Locals" – lokala frivilliga värdar som kan ta emot turister. Det är ett sätt för lokalbefolkningen att dela sina kunskaper om området på platser utan professionella guider, eller kring andra områden, såsom joggningsrutter. Det finns i skrivande stund 21 "Locals" som erbjuder stadsvandring, naturvandring, och upplevelser såsom att rida häst, fika, baka, cykla, fiska krabbor och "cruisa" i veteranbil. Upplevelserna har låga priser eller självkostnadspris.^[22] Tanken är, enligt Olof på Regionen, att utvidga turismen till intressanta besöksmål utan professionell guidning som Vitlycke museum, samt att ge dem som vill dela med sig av sina kunskaper, t.ex. som hembygdsföreningarna som ofta är stolta och vana vid att ställa upp frivilligt och som ett bra sätt att arbeta med och engagera den lokala befolkningen. Liknande funktion hade kunnat användas för kring hällristningarna.

6.3.7. Övriga reflektioner

6.3.7.1. Barn och ungdomar

Vitlycke museum har, tack vare sitt samarbete med kommun och region, många besök av skolelever. Det står i Tanums kommuns skolplanen att barnen ska besöka Vitlycke museum två gånger under sin skolgång, och de kringliggande regionerna kan ta del av regionalt stöd för att finansiera sina besök till Vitlycke. Detta hjälper till att skapa en medvetenhet om hällristningarna, regionens djupa historia och

22. Källa: <https://meetthelocals.se/sv/>

introducerar platsen för potentiella återbesök. På lång sikt kan det skapa en identitetskoppling för de som bor i närområdet, en nyfikenhet för att utforska hållristningarna, och vidare mer friluftsliv och vistelser utomhus.

6.3.7.2. Hållristningarna är svårtillgängliga utan information och guidning

Hållristningar har ett estetiskt värde, men dess stora betydelse ligger i deras historiska värde. Detta kan förmedlas med hjälp av skyltar eller guider, och kan engagera och entusiasmera besökaren. Men utan detta lager av information så kan det vara svårt för en oinvigd besökare att förstå signifikansen av hållristningarna. I spontana samtal med civila personer – boende och besökare - framkom det också att det är vanligt att man blandar ihop hållristningar med runstenar, eftersom de delar många estetiska drag – såsom den röda färgen i ristningarna, att de båda är inristade på sten, och att runor ibland även återfinns på hållar. Detta gör att det kan vara svårt för gemene man att skilja bronsåldern från vikingatiden, trots att det skiljer 1300 år mellan perioderna.^[23] Om man tänker att vikingatiden och bronsåldern är samtida, är det möjligt att man blir föga imponerad av hållristningar, i jämförelse med de rika fynd som hittats från vikingatiden. Har du inte den historiska kontext som behövs för att förstå hållristningarna till fullo, så tävlar de på samma estetiska planhalva som andra statyer, monument och fornminneslämningar, som kan te sig mycket mer imponerande.

6.3.7.3. En diskrepans kring uppfattningen av kulturarvets värde och finansieringsbehov

Det fanns en naturlig diskrepans mellan det sedda värdet av kulturarvet mellan de anställda på Vitlycke museum, som är nära den dagliga verksamheten, och de representanter från kommun och turism som projektet var i kontakt med. Detta gav sig uttryck i t.ex. synen på hållristningarnas dragningskraft för turism och deras potential.

Detta tillskrivs av Olof till en "hemmablindhet" som ofta händer de som bor nära ett objekt av historiskt eller kulturellt värde. Det är inte alltid politikerna i en kommun förstår det värde och den potential nationella myndigheter eller UNESCO tillskriver ett världsarvet, och värdet bleknar i jämförelse med andra lokala insatsbehov som kan uppfattas som mer akuta eller synliga. Detta amplifieras av det faktum att ansvariga kommunpolitiker potentiellt byts ut vart fjärde år. Insatser såsom infrastruktur eller skötselbudgetar ibland blir eftersatta när det kommer till kultur och kulturhistoria. Därför hade det varit hjälpsamt med en samhällsekonomisk analys av de finansiella biverkningar som skapas i och med världsarvet.^[24]

Flera av de insatser som behövs för att lyfta hållristningarna behöver komma från kommunen. Respondenterna upplever att det inte är någon skillnad vilken sida av politiken det är i Tanums kommun, utan det handlar om att kultur och kulturarv

23. Bronsåldern sträcker sig 1800 f.kr till 500 f.kr. och vikingatiden attribueras 800 e.kr. till 1050 e.kr.

24. Såsom i rapporten Dybedal, P. (2005) Ringvirkningar av reiseliv i Buskerud, Telemark og Vestfold. *TØI-rapport 780/2005*. Oslo: Transportøkonomisk institutt.

sällan är en valfråga eller prioriterat av befolkningen. Det innebär att även om kommunen vill satsa så kanske de inte vågar, med tanke på att det kan påverka deras väljarstöd. I kommuner som Tanum så är kommunstyrelsens ordförande en vital person, och har man stöd från denne så har man ingångar till alla nämnder, annars kan personen bli en bromskloss.

Olof menar dock att det är lättare att få finansiering till världsarv än till mycket annan kultur, och att kulturinstitutioner generellt tenderar att övervärdera deras finansiella behov. Regionen och kommunen har i detta avseende gått ihop i en kultursamverkansmodell, som bygger på en gemensam finansiering av kultur. För många kommuner är några hundra tusen kronor en anseelig summa, medan regionen sitter på miljardbelopp som ska distribueras varje år. Även om regionerna inte kan bestämma allokering av alla pengar, så kan de locka kommunerna att satsa resurser inom ett område genom att själva bidra med finansiering i området. Att turistkommunen Tanum fått en stor satsning på Vitlycke, vilket har skapat ytterligare en attraktion för kommunen, och gör dem starkare i jämförelse med andra sol-och-bad destinationer på Västkusten.

6.3.7.4. Hällristningarna i gott skick men riskerar erosion

Hällristningarna har överlevt tusentals år, men löper risk för att förstöras och vittra sönder av yttre faktorer. Sältan från havet, värme och kyla har alltid varit en skadade kraft, men i modern tid har fordonsavgaser och den allmänna försurningen snabbat på vittringen. Riksantikvarieämbetet har ett projekt som heter RockCare - Tanums kulturarvslaboratorium – som arbetar aktivt för att dokumentera och bevara hällristningarna till framtiden.^[25]

6.3.7.5. Den bristande infrastrukturen skapar hinder för de boende och vissa grupper av turister

Ett hinder som återkommande nämndes i att besöka Vitlycke museum var bristen i kollektivtrafik och annan icke-bilburen transport. Idag går ingen reguljärbuss till Vitlycke museum, och det finns varken gång- eller cykelväg till världsarvsområdet. Från Tanumshede finns ingen lokaltrafik, cykel- eller gångväg den sista biten på den tre km långa sträckan.^[26] Detta kan innebära en barriär för de i regionen som vill besöka platsen, men som inte har tillgång till bil. Innan COVID 19-pandemin gjordes ett test med en sommarbuss som erbjöd de boende i regionen gratis transport till ett antal utvalda platser. Bedömningen gjordes att det inte skulle vara lönsamt att sätta in en sådan buss på kontinuerlig basis, och att underlaget var för litet i och med att den inte kopplar samman de boende med någon större arbetsplats. Även för turister utan bil så blir den bristande infrastrukturen ett problem. Det uppges även att det är begränsad skyltning från turistorterna Grebbestad och Fjällbacka till hällristningarna.

25. Källa: <https://www.rga.se/evenemang-och-upplevelser/upplev-kulturarvet/varldsarv-i-sverige/alla-varldsarv-i-sverige/hallristningsområdet-tanum/>

26. Den närmaste stationen är 800 meter bort i Hoghem, och för att ta sig till Vitlyckehällen och museet är det motsvarande 10 minuter promenad på en bilväg utan vägren.

6.4. Case B: Skansen

6.4.1. Introduktion

Figur 6.6: I stadskvarteren på Skansen kan man besöka bagerier, butiker, glasblåsare och hem från många olika tidsepoker ur den svenska historien.

Foto: Lindsjö (2022)

6.4.1.1. "Genom att känna din historia kan du känna dig själv"

År 1891 grundade språkforskare, lärare och folkbildare Artur Hazelius friluftsmuseet Skansen på ön Djurgården i centrala Stockholm. På området lät Hazelius uppföra byggnader som han köpt och transporterat från olika delar av Sverige, för att bevara det gamla Sverige och det gamla bondesamhället som höll på att försvinna i och med industrialiseringen och urbaniseringens framfart i Sverige runt sekelskiftet. Inne i husen fanns dockor i naturlig storlek klädda i folkdräkt, men de ersattes efter en tid av levande "kullor" i tidstypiska kläder. Skansen skulle vara ett levande museum där du som besökare kunde uppleva historien, och *"Genom att känna din historia kan du känna dig själv"*, vilket var parkens motto.

6.4.2. Materiellt kulturarv och kulturmiljö

6.4.2.1. Det ultra-urbana friluftsmuseet som levandegör svensk historia

Skansen består av en yta på 30 hektar på Djurgården i Stockholm, med kulturbyggnader som flyttades från sina platser i Sverige till Skansen-parken. Det finns även en byggnad från Norge eftersom Norge var i union med Sverige när parken anlades. Tonvikten ligger på byggnaderna från 1700- och 1800-talet, men byggnader som kunnat härröras från så tidigt som 1300-talet finns på området. Några av husen är kopior från existerande historiska byggnader, såsom Järnhandlarhuset från 1930 i Hudiksvall. Idag befolkas Skansen av personal och volontärer klädda i tidstypiska kläder som kan utbilda, svara på frågor och engagera besökarna.^[27]

Det som gör Skansen så speciellt, utöver koncentrationen av svensk kulturhistoria,

27. Källa: Skansens årsredovisning 2021, <https://skansen.se/om-oss/finansiering-arsredovisning/>

är sättet den presenteras för besökaren. Kultur, historia och natur tillgängliggörs på ett informativt och interaktivt sätt där besökaren får se, känna, smaka och lukta på historien. De mindre besökarna får leka, pyssla och kan till och med delta i historien som en aktör. Detta gör att Skansen, sin konstgjordhet till trots, skapar autentiska upplevelser av svensk historia. Byggnaderna i sig är inte unika ur ett historiskt eller arkitektoniskt perspektiv, utan skall snarare ses som ett tvärsnitt från olika perioder och områden av Sveriges byggnadsbestånd. Skansens har haft ett stort inflytande på museivärlden, och på flera östeuropeiska språk betyder ordet "skansen" friluftsmuseum.^[28]

Från Skansens årsredovisning 2021:

PÅ DJURGÅRDEN I CENTRALA STOCKHOLM finns en park som är unik i sitt slag. I 130 år har Stiftelsen Skansen underhållit och engagerat människor genom att vara en plats för upplevelser av svensk kultur och natur. Nära 1,5 miljoner människor kommer hit årligen för att ta del av parkens mångfald: museum, djurpark, trädgårdar, högtider och traditioner, konserter och marknader, mat och dryck.

Skansens kulturhistoriskt mycket värdefulla byggnadsbestånd består av 370 byggnader och anläggningar, av vilka drygt 190 är av museikaraktär. Byggnaderna utgör en särdeles viktig del av det nationella kulturarvet genom att de bevarar och levandegör kunskap om hantverk och traditioner från olika delar av Sverige. På Skansen kan detta kulturarv upplevas av stora och breda besöksgrupper

Stiftelsen Skansens viktigaste uppgift är att bevara och levandegöra kultur- och naturarvet. Vi ska tillgängliggöra kunskap om då, nu och framtiden för alla. För att åstadkomma det tar vi ett långsiktigt ansvar för påverkan på samhället och för en hållbar utveckling av vår park och för globala effekter.^[29]

Figur 6.7: Brunbjörn är ett av flertal nordiska djur man kan se på Skansenområdet.

Foto: Lindsjö (2018)

28. Källa: <https://www.skansen.se/sv/skansens-historia>

29. Källa: Skansens årsredovisning 2021, <https://skansen.se/om-oss/finansiering-arsredovisning/>

6.4.2.2. Skansen som djurpark och biologiskt lärcentrum för barn

På Skansensområdet finns vilda nordiska djur (t.ex. lokatt, brunbjörn, varg, säl, älg), tamdjur (t.ex. häst, kor, grisar, kaniner, katt, får – i Lill-Skansen), Östersjöns fauna (på Baltic Sea Science Center) och exotiska djur (t.ex. apor, ormar, ödlor, lemurer – i Skansen-Akvariet). På Lill-Skansen får de yngre barnen lära sig om tamdjuren, om matavfall och leka i en interaktiv och inspirerande del av museet. Där finns en mindre scen och hagar med de vanligaste lantbruksdjuren med kontakthage där man kan röra och klappa de djur som kommer nära. På området strövar vissa djur fritt, såsom höns och påfåglar.

Skansen har en mindre avdelning vid namn Galejan, bevarad som en dåtida folkpark, med lättare åkattraktioner som barnen får åka för en låg kostnad, kompletterat med försäljning av snacks, mat och dryck såsom på nöjesfält.

6.4.2.3. Kulturmiljön idag: En viktig institution för svensk historia och ceremonier

Skansen är en unik miljö, där byggnader, djurpark och lantbruk samsas på en liten yta, och på bara ett fåtal steg så kan man som besökare färdas flera hundra år i historien. Men även Skansens egna historia gör platsen viktig för Sverige. Det är världens äldsta friluftsmuseum, och har funnits så pass länge i Stockholm att det blivit en given del av Stockholms kulturella och institutionella liv. Det är på Skansen kungafamiljen firar nationaldagen, och det är ofta hit man tar statsbesök, myndigheter och nobelpristagare. Skansen har blivit definierande av Sveriges historia och i synnerhet svensk kulturhistoria.

Skansen har även blivit integrerat i många ceremonier och organisationer tack vare sina stora tillgångar, både i form av materiellt och immateriella kulturarv, och drar till sig mycket kunskap i form av historiker och experter inom biologi, zoologi och antropologi som arbetsplats. Några av respondenterna ifrågasätter därför att den svenska staten inte kommer in och stöttar verksamheten i högre grad. COVID 19-pandemin synliggjorde den stora sårbarheten i Skansens ägarstruktur i och med att biljettintäktsbortfallet fick organisationen att närma sig likvidation. Skansen finansieras till 20 % av statliga bidrag, och resterande omsättning kommer främst från entréintäkter, butikerna och visningar. Alla åkattraktioner, mat- och hantverksverksamhet och drivs av entreprenörer.

6.4.2.4. Kulturmiljön idag: COVID 19-pandemin visade vilken betydelse Skansen har för svenskarna

Under COVID 19-pandemin blev det också tydligt vilken betydelse Skansen har för besökarna en privatperson startade en insamling via Facebook för att rädda Skansen, och många stödköpte årskort till sig själva eller till stadsmissionen och handlade i den souvenirbutiken online.^[30] I och med Skansens stora bestånd av historiska byggnader, djur och mark så är verksamheten förknippat med stora

30. Källa: <https://web.archive.org/web/20220817013306/https://www.mitti.se/nyheter/massiva-stodet-till-skansen-fick-in-3-miljoner-i-helgen/lmtcDl8303429/>

kostnader i underhåll och skötsel, oavsett besökshanterande personal. Enligt Skansens årsrapport är dessutom en del av byggnadsvården eftersatt, och det finns ett stort budgetunderskott som gör att verksamheten fortfarande kämpar, vilket den hade gjort även utan det intäktsbortfall som COVID-19 pandemin gav.

6.4.3. Användare av kulturmiljön

Runt 800 000 gäster besökte Skansen 2021, och det är en plats som används av flera olika besöksgrupper.^[31]

6.4.3.1. Internationella turister som vill lära sig om Sverige

Med tanke på Skansens status som museum, och dess definierande av Sverige som kultur är Skansen ett populärt resmål för turisten som besöker Sverige. Utanför sommartid är det i synnerhet internationella besökare på plats. Dessa tenderar också att besöka Skansen då de blir medtagna av deras svenska värd. Olika nationaliteter har relationer till olika helger, exempelvis besöker italienare gärna luciafirandet, enligt Hugo som arbetar på Skansen.

6.4.3.2. Populärt för inhemska besökare och Stockholmare

Svenskar på besök i Stockholm besöker gärna Skansen, men det gör även stockholmare. Enligt Skansens årsredovisning för 2021 var 78 % av Skansens sommargäster från Stockholm. På sommaren består besökspopulationen till stor del av barnfamiljer, men under de andra delarna av året ser man ofta mor- och farföräldrar med sina barnbarn, och föräldralediga pappor med sina ett-åringar. Skansenorganisationen själva säger att det inte är ovanligt att familjer köper årskort och använder Skansen som trädgård.

Hugo resonerar kring att det inte är lika vanligt att tonåringar och unga vuxna utan barn besöker Skansen, men om de gör det är det exempelvis som kärlekspar. Han menar att många upplever som lugnt, tryggt, trevligt och romantiskt. De unga är också de som primärt går på konserter, såsom Allsång på Skansen. Den höga medvetenheten om hållbarhet hos unga har gjort att intresset för historisk odling och kosthållning har ökat, särskilt hos de med främst växtbaserad kost, vilket ger fler besök till Skansens många odlingsområden och bevarade kolonilotter. När det gäller enskilda inhemska besökare finns det också en andel gäster med särskilt intresse i att lära sig mer om exempelvis gamla tekniker och historik. Detta kan vara personer engagerade i hembygdsföreningar eller som själva har ett äldre hus och vill lära sig mer om dåtida skötsel och ritualer.

6.4.3.3. Utflyktspunkt för skolungdomar, förskolebarn och gymnasieelever

Skansen tar hand om en stor mängd gruppverksamheter, gymnasieungdomar, förskolegrupper och skolklasser som kommer till Skansen för att få en mer taktill och praktisk genomgång av ett skolämne, såsom historia, samhällskunskap eller

31. Källa: Skansens årsredovisning 2021, <https://skansen.se/om-oss/finansiering-arsredovisning/>

biologi. Tidigare fanns ett kommunalt upplägg där alla skolklasser fick besöka Skansen i fjärde och sjunde klass för att få visningar av de nordiska vilda djuren respektive Skansenakvariet. Detta initiativ togs bort för ca tjugo år sedan, och kommunen delar istället ut pengarna direkt till skolorna som själva får välja vilka institutioner de vill besöka. Detta har inneburit ett tapp av skolklasser, men också att kommunikationen för Skansen har skiftat från att vara med kommunen till att hållas med specifika skolor. Trots detta finns ett fortsatt stort intresse från skolor och förskolor. Skansens redovisar att det besökte nära 60 000 skolelever året innan COVID 19-pandemin.

6.4.3.4. Skansen illustrerar Sverige för nyanlända och statsbesök

Verksamheter som SFI (Svenska för invandrare) och SVA (Svenska som andraspråk) har gratis inträde till Skansen. Det samma gäller flyktingar från Ukraina. Som tidigare nämnt är Skansen en vanlig besöksplats för statsbesök och representation, då man vill visa upp essensen av Sverige och svensk historia.

6.4.3.5. Lokal för privata tillställningar och ceremonier

Skansens byggnadsbestånd kan hyras och användas för privata ceremonier, såsom bröllop, dop och fester. Sedan 10 år tillbaka arrangeras borgliga och kyrkliga drop-in vigslar på Tingsvallen under en specifik dag på Skansens parkområde.

6.4.3.6. Företagare och verksamheter skapar ekonomiska möjligheter

På Skansen agerar flertalet ekonomiska verksamheter. Det är entreprenörer som driver parkens restauranger, kaféer och snacksstånd som finns utspridda över området, och som äger åkattraktionerna, Skansentåget och hantverksverksförsäljning på de öppna marknaderna. Det finns organisationer som på olika sätt använder Skansen som plats för sin verksamhet, och konferenspaket som besöker Skansen, det vill säga att företagen låter sina anställda besöka Skansen som ett värdeadderande tillslag i deras övriga konferensprogram.

6.4.3.7. Skansen sysselsätter anställda och volontärer

På Skansen finns runt 200 anställda, inom allt från strategiskt arbete, administrativa stödfunktioner till kunskapstunga poster inom kulturhistoria och zoologi.^[32] Vissa av dessa historiker och pedagoger bidrar aktivt till skapandet av miljön Skansen genom deras visningar och informationsdelande, men också genom att själva vara utklädda i tidstypiska kläder och återspegla tidsepokens ideal. Dessa är ofta experter inom ett område, vilket kan vara kulturhistoria och antropologi men också olika hantverksformer eller botanikhistoria. De anställda i parken är kompletterade med volontärer som bidrar några dagar om året. Dessa både skapar en del av parkupplevelsen, samtidigt som de själva får ett meningsfullt syfte att bidra till. Under 2021 var det 225 volontärer som på olika sätt bidrog. Volontärerna är oftast pensionärer, men kan även vara hantverkare såsom smeder, bokbindare, skomakare. I parken finns det också hjälparbetare i form av verksamhet för

32. Källa: Skansens årsredovisning 2021, <https://skansen.se/om-oss/finansiering-arsredovisning/>

funktionsvarierade, såsom den daglig verksamheten Äppelgården, som bidrar till den operativa skötseln av Skansen.

6.4.4. Metoder och aspekter

6.4.4.1. Skansen har en bred utbildningskatalog för barn, unga och vuxna

Skansen satsar stort på folkbildning, särskilt av yngre. Folkbildningen är kopplad till FN:s globala hållbarhetsmål, där samtliga utbildningsprogram har en tydlig anknytning till ett eller flera av målen.^[33] De erbjuder visningar till skolklasser och gymnasium, men har också mer specialiserade historiska nedslag för de som studerar exempelvis medicin eller zoologi, samt anpassade visningar för de med funktionsvariation eller som främst behöver stöd i svenska språket.

Skolklasser aktiveras på lite olika sätt. Enligt deras årsredovisning från 2021 så har nära 1400 skolklasser haft lektion på Skansen under det gångna året. Skolbesöken kan vara både besök på egen hand, pedagogledda visningar eller mer tematiskt arrangerade samlingsdagar, anpassade för olika målgrupper inom förskola, grundskola, gymnasiet och sär- och specialskoleelever.^[34] Veronica berättar att de zoologiska pedagogerna *"tar emot alla grupper som vill veta något om djur i alla åldrar"*, och anpassar deras program gentemot målgruppen. Ofta försöker man koppla ihop djur, natur och historia, men att en stor del av verksamheten frikopplad från varandra. De senaste åren har man valt att utveckla sätt att bedriva digitala visningar för skolelever, särskilt inom zoologin. Detta är också ett sätt att tillgängliggöra Skansen för barn utanför Stockholmsområdet, och de har fått en särskilt bra spridning i Finland och på fritidsverksamheter. Det digitala formatet är även fördelaktigt eftersom det inte sliter på den fysiska platsen.

Förskolebarn engageras särskilt kring djur och djurliv. De rekommenderade skolprogrammen berör djuren i Skansenakvariet, Sveriges vilda djur och livsmiljöer, Östersjöns ekosystem samt ett särskilt program för att träna barnens empatiska förmåga med hjälp av djur. Det finns även samhällsinriktade program kring matsvinn och klimat samt det historiska stadslivet, där barnen genom historiskt hantverk och handel får lära sig mer om historia, svenska, teknik och matematik. För barn upp till tredje klass fokuseras innehållet mer på levande historia. Här får barnen själva uppleva historien genom att besöka en familj för 150 år sedan, och förstå vad de åt, sysslade med och livnärde sig, eller genom att själva delta i en skoldag vid sekelskiftet där de får klä ut sig och agera såsom skolbarn från den tiden. Dessa lite äldre barn får också lära sig mer om kontexten av mat och matens ursprung, om hur energin flyttar sig i naturens näringskedjor, om vattnets resa genom staden och varför biologisk mångfald är viktigt.^[35]

För barnen i fjärde till sjätte klass öppnar sig möjligheten att lära sig mer om

33. Se FN:s globala mål: <https://www.globalamalen.se/om-globala-malen/>

34. Källa: Skansens årsredovisning 2021, <https://skansen.se/om-oss/finansiering-arsredovisning/>

35. Källa: <https://www.skansen.se/sv/skola>

utvecklingen under historien allt från evolution på Skansenakvariet, till Sveriges väg till allmän rösträtt. Där ingår även en komparativ tidsresa för de olika geografiska områdena i Sverige genom de olika husen och gårdarna på Skansenområdet. De som går i högstadiet kan även lära sig om biologisk mångfald på Skansenakvariet, samt hur samspelet och påverkan ser ut mellan människan och Östersjön. Gymnasieeleverna får lära sig om djurens etologi eller evolution genom olika tidsåldrar, om hur Östersjön påverkas av miljögifter och klimatförändringar.^[36] Stockholm vatten sponsrar den nya avdelning Baltic Sea Science center, och i gengäld ska pedagogerna ta emot ett visst antal klasser i Huddinge och Stockholms kommun. Utanför skoltid finns det andra barngrupper som besöker Skansen, såsom fritidsverksamhet, program för funktions varierade eller liknande.

Skansen används också aktivt i utbildningsprogram för lite äldre ungdomar och vuxna. Detta gäller exempelvis praktiserande gymnasieelever som läser djurvård, läkare och medicinstuderande kommer till Skansen för att titta på det gamla apoteket och höra om hur man behandlade sjukdomar förr. På området finns det volonterande barnmorskor som berättar om sitt yrke. För SFI (Svenska för invandrare) och SVA (Svenska som andraspråk) finns flera av de ordinarie skolprogrammen tillgängliga kring olika ämnen där visningen anpassas efter gruppens språknivå.

Figur 6.8: På Skansen finns ett gammaldags apotek som används i utbildning i medicinsk historia.

Foto: Lindsjö (2018)

6.4.4.2. En naturlig plats för nationella högtider, ceremonier och riter

Skansen ses ofta som det svenskaste vi har, *"även om det i nutid kanske egentligen är kebapizza"* skrattar hembygdskonsulenten Marie-Louise. Detta gör att man gärna använder Skansen som symbol för Sverige på olika sätt. Skansen är platsen där kungafamiljen firar nationaldagen, vilket inger den en viss ceremoniell tyngd.

Men även andra nationaliteter firar här sedan 1891 har norrmän firat 17e maj på Skansen och samernas nationaldag uppmärksammas här. Dessvärre kan det ibland vara svårt att fira högtider för minoritetsbefolkningar i Sverige, eftersom det är viktigt att seder och bruk återskapas på rätt sätt, menar Hugo som arbetar med

36. Källa: <https://www.skansen.se/sv/skola>

Skansens verksamhet. Firandet av samerna är dock väldigt uppskattat av bland annat lärarna Pernilla och Peter som använder det i sin undervisning för att berätta om samernas kultur och historia.

Skansen följer årstiderna och högtiderna, och ljuset och mörker eftersom det var viktigt för den svenska allmogen. Detta påverkar verksamheten, vilka hantverkare som kommer till parken och vilka event och konserter som anordnas. Inom organisationen finns en egen avdelning som engagerar sig i event och ceremonier. Julfirandet är en stor händelse på Skansen, och det finns bland annat ett luciafirande som pågår i flera dagar. Av de 800 000 besökarna under 2021 attrubueras nära 100 000 gäster till julmarknadshelgerna.^[37] På julafton är inträdespriset reducerat. Det finns också möjlighet att lära sig om svenska jultraditioner och själva skapa julpyssel i Skansens julverkstad för skolklasser. Hugo berättar att det också är en väg in i de svenska traditionerna och sammanhang, och att de märker på SFI-besöken att även de som kommer från helt andra kulturer känner igen julkalendrar och -stjärnor genom sina barn och det pyssel de har på sina förskolor. Även påskfirande, höstmarknad, valborg och andra högtider firas på Skansen, och de presenteras i en historisk kontext.

Även personliga riter och ceremonier har plats på Skansen. Sedan många år har barn kunnat lämna sina nappar på Skansen, där de tidigare gjordes till långa nappgirlinger, eller fick pryda det hägn där kattungarna på Skansen tidigare fanns. Sedan ombyggnationen av Lill-Skansen 2012 finns nu en ceremoniell nappdonationsmaskin, designad av Sven Nordqvist, där barnen kan lämna sin napp genom ett hål och se hur nappen åker via en släde, för att hamna i ett inglasat kök med katter. Varje år lämnas tusentals nappar på detta sätt. Hela manövern kan ses som en övergångsrit från litet till stort barn, där barnet självmant väljer att de inte längre har behov av napp.^[38] Att knyta sig tätt till privata och personliga ceremonier gör att Skansen skapar ett starkt band till besökarna.

6.4.4.3. Ett starkt varumärke och samarbetspartner för företag

Skansen har ett starkt varumärke. Marie-Louise och Nora märker tydligt att när de arrangerar aktiviteter på Skansen så är det fler av medlemmarna i hembygdsföreningarna som vill medverka. De benämner det som att det är "lite glamoröst" att vara på Skansen. Men utöver varumärket, så är Skansen en plats för ekonomisk verksamhet. Samtliga hantverkare, mat- och dryckesstånd, restauranger och åkatraktioner drivs av entreprenörer.

Ett annat ekonomiskt inslag är Sveriges Televisions inspelning av programmet Allsång på Skansen, som lockar både publik och artister från hela Sverige och ibland utanför landets gränser. Utöver detta nyttjas även Skansen av andra

37. Källa: Skansens årsredovisning 2021, <https://skansen.se/om-oss/finansiering-arsredovisning/>

38. Källa: Se Äldern, Nordiska museets och Skansens Årsbok, Red. A. Carlsson, 2015, s. 238

TV-produktionsteam, bland annat för inspelning av fiktion som utspelar sig i historiska miljöer, samt för livesändningar av exempelvis nationaldagsfirandet. Hantverkare använder sig av Skansen som plats för att skapa deras konst, i exempelvis glasblåsning, keramik eller liknande. Skansen har även inträdessamarbeten, såsom med Coop där deras kunder kommer in gratis vissa dagar med Coop-kort.

6.4.4.4. Bevarande av svensk historia och förmedlande av svenskhet

På Skansen bevaras byggnader från flera olika tidsepoker, reservpopulationer av arter av djur och växtlighet, samt immateriellt kulturarv, såsom hantverkstraditioner, byggnadsvård, ceremonier, traditioner, kunskap om skötsel och hantering av djur och natur.^[39] En stor del av hantverket består av äldre personer som vill visa upp sina hantverk, och som vill bevara den detta immateriella kulturarv. Förr i tiden fanns en del äldre volontärer som var aktiva vid Skansen och som berättade deras upplevelse av att växa upp i några av dessa miljöer, men idag är det svårt att hitta förstahandskunskapen. Då blir det istället akademiker som kan prata om dåtiden från ett akademiskt perspektiv.

På grund av det tillskrivna historievärde Skansen har, så får de ibland representera svensk historia inom svensk press. Nyhetsbyrån TT intervjuade Skansen i början av COVID 19-pandemin då affärerna sålde slut på toalettpapper för att höra hur man gjorde förr, och återigen i samband med de höga elpriserna, om hur vardagen såg ut innan det fanns el. Skansen representerar och presenterar även andra viktiga skeenden och epoker i vår historia, såsom skapandet av nykteriströrelsen i början av 1900-talet, kolonilotternas roll i beredskapstiden och arbetarrörelsen under tidigt 1900-tal.

Det finns också en meta-historia kring Skansen, det vill säga att Skansen är en representation av historieskrivningen runt sekelskiftet. Nora påpekar att Skansen skulle aldrig kunnat skapats idag, då vi idag har en helt annan respekt till den lokala kulturen och bevarandet av den lokala historien. Det finns även en problematik kring representation – Skansen ska motsvara hela Sverige men det finns ingen bevarad byggnad från till exempel Norrbotten eller Västerbotten.

I Sverige finns det gott om hembygdsförbund, bara i Stockholm finns det 121 med 33 000 medlemmar. Dessa personer har ett stort intresse kring byggnadsvård och tillgängliggörande av kulturarv. Skansen har tidigare ordnat kurser i t.ex. fönsterrenovering och textilkurser som har varit uppskattat av de med hembygdsanknytning. Hembygdskonsultenterna Marie-Louise och Nora berättar att de ofta använder Skansen som ett gott exempel – vare sig det gäller bevarande av gamla tekniker, skötsel av gamla byggnader eller hur de presenteras på ett pedagogiskt och engagerande sätt för både barn och vuxna.

Flera av universiteten i Stockholm och Erasmus-verksamheten, brukar låta sina

39. Källa: Skansens årsredovisning 2021, <https://skansen.se/om-oss/finansiering-arsredovisning/>

utbytesstudenter besöka Skansen, just eftersom Skansen förmedlar svenskhet. Hugo menar att det blir en stor spridning, från de som studerar etnologi till de som är ingenjörer, och att det blir särskilt stor effekt på de teknologer som kommer från Asien, som har en helt annan syn på kultur och miljöer. Även företag tar chansen att visa upp Sverige. IKEA skickar regelbundet utvalda anställda till Skansen för att lära sig mer om svenskhet, svenska material och färger.

Vad som egentligen är svenskhet och svenskt kulturarv är dynamiskt och utvecklas hela tiden. Det är svårt att hitta verksamhet som är dynamisk, och som gör att man som besökare kan skapa nytt och känna ägandeskap och anknytning, på en plats som är statisk. Ett modernt användande genom exempelvis mat, textilier från andra kulturer, eller moderna evenemang skulle kunna hålla Skansen levande och relevant för en större del av befolkningen.

6.4.4.5. En plats som skapar välmående och inspirerar hållbarhet

I och med den stora verksamheten för barn och barnfamiljer på Skansen, och de stora ceremoniella firanden såsom jul, nationaldagen och påsk så finns det ett stort nostalgikapital på platsen. Även besökare som inte har en nostalgisk koppling till den kulturmiljö miljöerna representerar, kan ha minnen kopplade till platsen Skansen. I och med detta har MoMa skapat ett projekt för individer som lider av Alzheimer eller demens som heter "Möten med Minnen" (Meet Me på engelska).^[40]

Veronica vittnar även om att Skansens effekt på små barns välmående. Hon berättar att de haft ett samarbete med en öppen förskola, där de en gång i veckan gjort något litet med barnen – klappat något djur, slagit in en spik eller liknande. Hon intygar att barnen har starka minnen från den perioden, och att det även kommit tillbaka vuxna som berättar att de börjat studera biologi eller zoologi tack vare upplevelserna som barn på Skansen. En effekt av detta är att flera skaffar årskort, och kommer tillbaka många gånger i sitt liv. Volontärverksamheten har ett högre syfte för de sysslösa pensionärer och frivilligarbetare som får ett meningsfullt sammanhang att bidra till.

Marie-Louise menar att det är nog många barn som har fina minnen av att vara på Skansen, men att de inte internaliserar det som en del av att vara Stockholmare. *"Det är som att vara på Naturhistoriska"* säger hon, och menar att det inte heller definierar ens identitet som boende i närområdet.

Hållbarhetsströmningar syns i verksamheten på Skansen. Skansen arbetar aktivt med klimatinspiration, med positiva budskap för barn och unga. En ökande andel ungdomar är vegetarianer och veganer, och vill lära sig mer om hur man odlade förr, och hur man använde nyttoväxter, såsom exempelvis vitkålens antiinflammatoriska egenskaper. Även företag och myndigheter kommer till Skansen då de har program om hållbarhet, hälsa eller livsmiljö.

40. Källa: <https://www.moma.org/visit/accessibility/meetme/>

Figur 6.9: Skansens kolonilotterna används för att utbilda och inspirera i hur man odlade förr i tiden.

Foto: Lindsjö (2018)

KFS, konsumentföreningen i Stockholm, har sponsrat en del av Lill-Skansen och byggt upp ett område kring mathantering. De lär barnen exempelvis om matens koppling till växthusgaser, att man inte ska slänga mat i onödan och hur kallt det ska vara i kylskåpet. Utöver detta har de skapat en karaktär, Kapten Reko, som har gjort en show för barn kring mat och hållbarhet.

Skansen används som plats för lärande för funktionsvarierade. Äppelgården är en daglig verksamhet för funktionsvarierade med intellektuell funktionsnedsättning, autism eller personer inom autismspektrat, som arrangeras i ett samarbete mellan Skansengruppen och Södermalms dagliga verksamhet. Gruppen hjälper till med målning, trädgårdsskötsel, vedhantering och parkarbeten.^[41] Personer från verksamheten har ibland varit med och hållit i visning för elever med funktionsvariationer.

6.4.5. Övriga reflektioner

6.4.5.1. Avsaknaden av direkt samarbete med kommunen försvårar Skansens skolverksamhet

"Samarbetet med kommunen ser sådär ut – egentligen är det ingenting" berättar Hugo. Utbildningsförvaltningen i Stockholm kommer på våren, och då är det mer läsande, berättande och fokus på barn och böcker. Förr i tiden delades det statligt instiftade Almapriset (Astrid Lindgren Memorial Award) ut på Skansen, ett pris för författare och illustratörer av barnböcker, men den verksamheten har flyttats till Konserthuset. I och med att kommun och stat har tagit några steg bort från Skansen rent finansiellt, så får Skansen svårare att uppnå insatskrävande mål. Exempelvis har Skansen har svårt att attrahera de som bor i utanförskapsområden. De har arbetat med Botkyrka, men det är få skolor därifrån som kommer till Skansen.

Skansen lever på sina intäkter från entré och visningar, och konkurrerar med andra museer om skolornas kommunala besökspeng. Djurgårdsskolan som ligger vid

41. Källa: <https://funktionsnedsattning.stockholm/hitta-daglig-verksamhet/daglig-verksamhet/sodermalms-dagliga-verksamhet-skansen/>

Sollidenängan tar med sina knappt hundra elever i förskole- till tredje klass till Skansen flera gånger per termin, för förskoleklasserna ibland flera gånger i veckan, berättar läraren Pernilla. Från intervjun med Djurgårdsskolan är det tydligt att de får mycket värde och glädje av Skansen, både av själva miljön men även av den tillgängliga pedagogiken och visningarna, som dock ofta kommer med en kostnad. Det är även tydligt att detta hade varit mindre intressant om det inte låg så pass geografiskt nära som det gör, eller om det funnits entré-avgift.^[42] Djurgårdsskolan besöker hela Skansen, inklusive Baltic Sea Science Center, men går inte till Skansen-akvariet av anledningen att det kostar pengar. Paradoxalt nog besöker de andra museum på Djurgården sporadiskt, även de med entréavgift.

Figur 6.10: Förskoleeleverna på Djurgårdsskolan dokumenterar sina lärdomar från Skansen.

Foto: Lindsjö (2022)

6.4.5.2. Prisbilden gör Skansen mindre tillgängligt, men förhindrar möjlig trängsel

Nora och Marie-Louise resonerar att biljettpriset är väldigt dyrt, särskilt om man ska besöka Skansen med en hel familj.^[43] Detta gör Skansen än mindre tillgängligt och attraktivt för familjer eller skolor med ekonomiska utmaningar. Biljettpriset fungerar dock även som en tröskel för inte trängseln inne på området ska bli för hög. För att Skansen ska kunna sänka sitt inträdespris behöver de få finansiering på annat sätt – antingen genom att på något sätt utvidga sin affärsverksamhet eller produkt, eller genom att större finansieringsstöd från exempelvis statliga eller kommunala medel. Idag är det statliga stödet ca 20 % av det totala ekonomiska behovet, och i de senaste årsredovisningarna är det tydligt att Skansens stiftelse ställer sig frågande till att en så pass kulturellt viktigt plats för Sverige inte får mer stöd.

42. Förskoleklasser har fri entré (vid förbokning, gäller för ett begränsat antal klasser. Barn under 4 år har alltid fri entré), och andra skolklasser har fritt inträde under lågsäsong (oktober-maj), annars kostar det 20 kronor per elev.

43. Prisuppgifter från 2022: Under högsäsong (sommar – maj till slutet av september, och jul – slutet av november till början av januari) kostar en entrébiljett till Skansen för en vuxen 220 kronor, 200 kronor för studenter, grupper eller pensionärer och 70 kronor för barn 4-15 år. Barn under 4 år går in gratis. En familj med två barn över 4 år betalar 580 kronor (460 kronor under lågsäsong) i inträde till Skansen utan att räkna in kostnader för mat, åkattraktioner, eller inträde till Skansenakvariet. För boende i området tillkommer även kostnader för lokaltrafik, då det finns ett fåtal parkeringsplatser vid entrén. Denna prisbild kan jämföras med det närliggande och populära Vasamuseet, som med sin entré på 190 kronor (170 kronor under lågsäsong och gratis under 18 år) summerar till en familjeentré på 380 kronor.

6.5. Komparativ analys mellan de svenska fallstudierna

6.5.1. Infrastrukturen är mer anpassad till turism än boende

Infrastruktur och kollektivtrafik försvårar tillgängligheten för boende i båda fallen. Skansen är svårt att besöka med bil på grund av det mycket begränsade antalet parkeringsplatser. För att besöka Skansen kan man åka buss, spårvagn eller färja med Stockholms Lokaltrafik, men bor man inte centralt blir det en resa med många byten, vilket kan vara opraktiskt med små barn, eller om man har fysiska hinder. Många Stockholmsbor har lokala hembygdsgårdar på närmre håll som kan fylla samma funktion som Skansen – vara en barnvänlig, naturnära och historisk plats. Vitlycke museum har som tidigare nämnt ingen busshållplats dedikerad vid museet, och det är svårt att ta sig till området med annat fordon än bil. Det har diskuterats att göra cykelvägar och vandringsleder, men inga beslut är tagna. Infrastrukturen för båda platser är mer lämpad för turister, än för boende i kommunerna.

Gällande prisbilden så ser det olika ut för fallplatserna. Tack vare sin världsarvsstatus vilket genererar starkt publikt stöd så kan Vitlycke museum vara gratis, i jämförelse med Skansen som lever på sina biljettintäkter. Då hållristningarna inte är inhägnade finns de tillgängliga även utanför öppettiderna. Detta gör att det är mer ekonomiskt och tidsmässigt tillgängligt för lokalt boende i de kringliggande tätorterna att besöka kulturarvet i Tanum, än för Stockholmsborna att besöka Skansen. Hållristningarna är ett arv till Tanumborna på ett tydligare och konkretare sätt än Skansen till Stockholmarna.

6.5.2. Direkt eller guidad upplevelse skapar olika nostalgikapital

Skansen lägger tonvikt på besökarens upplevelse, medan hållristningar kräver kontext för att skapa upplevelseband till besökaren. Hållristningar, till skillnad från exempelvis den levande friluftsmiljön på Skansen, är inte lika direkta i sitt estetiska tilltal. Att stiga in på Skansen kan vara en helhetsupplevelse för fler sinnen än synen, även om man inte direkt förstår platsens historiska eller kulturella innebörd. För att en hållristning ska vara spännande för gemene man krävs information, guidning och möjligtvis historieberättande. Andra historiska artefakt, såsom byggnader (kyrkor, byar, hus) eller konstruktioner (statyer, båtar, bostadslämningar) är lättare att ta till sig, förstå användningen och relatera till. De skapar också en historisk enkel linje mellan nutid och dåtid eftersom då de fyller liknande funktion som vi har idag (exempelvis dekorera, skydda, frakta, visa upp). Hållristningarna är dokument på ett ceremoniellt beteende vi inte har idag på samma sätt. Detta gör hållristningarna mindre tillgängliga som kulturarv.

Skansens nutida slogan är "historier får liv" och det indikerar det stora fokuset på besökarnas upplevelser inne i parken. Miljöerna ses inte bara som museiobjekt, utan kan användas till viss del. Den tidstypiskt klädda personalen, hantverkarna och volontärerna bidrar till känslan att man befinner sig i en annan tid, men det finns även gott om möjligheter att själva använda sig av byggnadsbeståndet inne på

Skansen, exempelvis Seglora kyrka som används till kyrkliga vigslar, Djurgårdsskolans skolavslutning och konserter, eller Väla skola som används i interaktiv tidstypisk undervisning. Du kan gå in i många av byggnaderna, fika på caféer, handla i lanthandeln, och några av de historiska byggnaderna används av Skansensgruppen som kontor. Detta skapar en större känsla av att vara en aktiv del av kulturhistoria.

6.5.3. Inget av kulturarven skapar en direkt tillhörighet, men Skansen skapar minnen

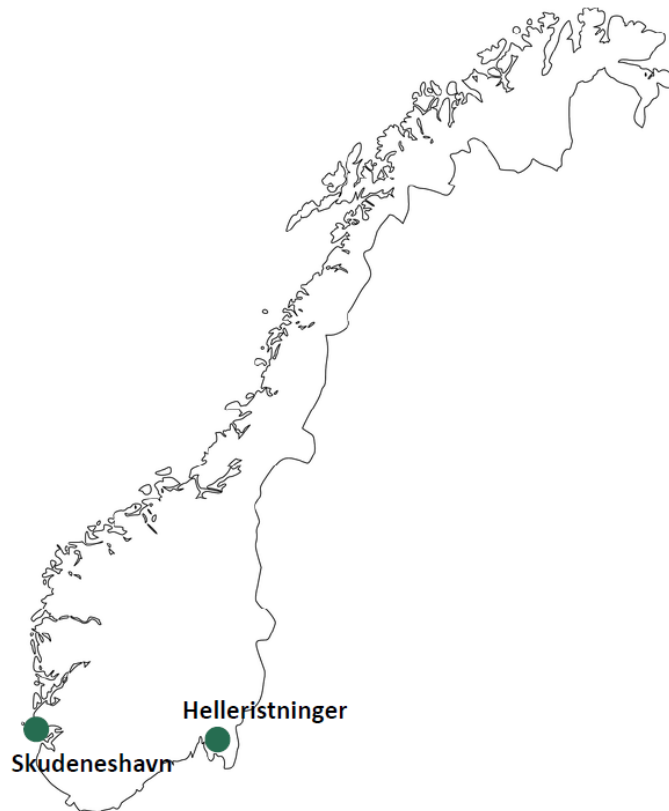
Det framgår av intervjuerna att ingen av fallstudierna bidrar till en större känsla av tillhörighet eller inflyttning till platsen. Men båda platserna verkar aktivt för att fler och fler ska besöka den, aktiveras och engageras – även på sätt som inte har en direkt koppling till kulturarvet och dess domäner. Både Vitlycke museum och Skansen arrangerar en stor del aktiviteter och ceremonier för de boende i området, och representerar historia och platsens arv. Trots detta finns det andra kulturarv i områdena - kusten, fiskebyarna, naturen för Tanum och i Stockholm är det mängder av kultur och naturarv såsom skärgården, gamla stan, och arkitekturen – som hamnar högre i platsens boendes anknytning. Skansen är en plats dit många återvänder, i senare skeden i sina liv, och med yngre generationer, vilket skapar det nostalgikapital som projektet "Möten med Minnen" tar vara på. Detta kan bero på att det skapas känslomässiga minnen i möten med djuren och den levande historien via de utklädda guiderna. Detta känslomässiga band verkar inte skapas vid samma grad hos hållristningarna i Tanum, vilket kan ha att göra med att upplevelsen vid hållarna är mindre direkt och mindre levande.

6.5.4. Potential i samarbetet med kommun och skola i Stockholm

I Tanums kommun ska alla elever i tredje klass besöka Vitlycke museum, då det är en del av deras läroplan. Västra Götalandsregionen kommer in och delstöttar de skolklasser från kringliggande kommuner som vill besöka Vitlycke museum i pedagogisk syfte. Detta går att jämföra med Stockholms kommun där det pågår få samtal mellan Stockholm stad och Skansen. Detta nämns av Skansens organisation, och bekräftas av de kontakter vi försökte upprätta med Stockholm stad i intervjubokningsfasen, där samtliga instanser av Stockholm stad som vi var i kontakt med nämnde att de inte i dagsläget har något samarbete med eller verksamhet hos Skansen. Fram till ett par decennier sedan fanns det ett avtal mellan Stockholm stad och Skansen som innebar att alla fjärdeklassare i kommunen skulle besöka Skansen för en visning hos de vilda Nordiska djuren, och eleverna i sjunde klass fick besöka Skansenakvariet. Idag har kommunen istället valt att distribuera ut den pengarna till skolorna, som själva får använda den till att besöka museum som det väljer. Skansen har istället kontaktytor med specifika skolor, och arbetar aktivt på olika sätt att attrahera skolor, och skolklasser, samt barn utanför skolan, till deras verksamhet. Från ett organisatoriskt och

samhällsekonomiskt perspektiv verkar det gynnsammare att istället koordinera samarbeten med skola centralt via kommun, vilket också skulle generera ett mer stadigt inflöde av finansiellt stöd till stiftelsen. Vidare kunde kommunen då också agera kravställare i de skolvisningar som Skansen erbjuder, för att se till att det anpassas till läroplanen. Idag håller Skansen lärarkvällar där de berättar om de olika visningarna som de erbjuder till Stockholms skolor.

7. Norge: Skudeneshavn og bergkunsten i Sarpsborg, Østfold

Figur 7.1: Norges casestudier

Kart hentet fra <https://edru.no/finn-stedsnavn-norge-pa-nynorsk/27/11/2016/norgeskart/>

I denne delen av rapporten har vi valgt å holde oss til den gamle terminologien der vi skiller mellom kulturminner og kulturmiljøer. Bakgrunnen for dette er at det ene caset er fredet etter § 20 i kulturminneloven, en såkaldt kulturmiljøfredning. Dermed ble det enklere både for forskeren som var i feltarbeid, og for informantene å forholde seg til dette semantiske skillet, og dette ble videreført i rapporten for begge casene.

7.1. Bakgrunn og formål med casestudie

Dette kapittelet oppsummerer analysen fra de to casestudiene i Norge:

- Skudeneshavn kulturmiljø i Karmøy kommune og
- Bergkunsten i Østfold (for lokalisering se figur 7.1).

Målet med studien er å samle empiri om hvordan den materielle kulturarven påvirker sosial bærekraft. Dette innebærer å bruke erfaringer fra begge casene for å bedre forståelsen av hvordan disse virkningene skapes. Vi ønsker å identifisere tiltak som bidrar til å forsterke de dimensjonene som er definert som bidragsyttere til sosial bærekraft. Bidraget kan enten være direkte, ved for eksempel å skape tilhørighet og styrke identitet. Eller det kan være indirekte, ved at man bruker kulturarven strategisk som en ressurs i den lokale samfunnsutviklingen for å skape engasjement i lokalsamfunnet. Vi er også interessert i å undersøke i hvilken grad slike virkninger bidrar til innflytting eller til å motvirke fraflytting i tettstedene der casene befinner seg. Analysene er basert på intervjuer, supplert med gjennomgang av dokumenter og intervjuerens erfaringer fra opphold i Skudeneshavn. På det tidspunktet casestudiene ble igangsatt og intervjuene gjennomført, benyttet vi OECDs definisjon av sosial velferd eller sosial bærekraft (OECD, 2022). I denne definisjonen består sosial velferd av en rekke aspekter: inntekt, arbeid og jobbkvalitet, bolig, helse, kunnskap og ferdigheter, miljøkvalitet, subjektiv velferd, sikkerhet, balanse mellom arbeid og privatliv, sosiale relasjoner og sivil engasjement. Definisjonen av sosial bærekraft (velvære) har i tillegg en tidsdimensjon og skiller mellom nåværende velvære, der de ovennevnte aspektene inngår, og fremtidig velvære, basert på natur- og humankapital, økonomisk kapital og sosial kapital. Denne forståelsen har preget forberedelsen, gjennomføringen og analysen av intervjuene uten å sette for strenge rammer. Vi var opptatt av å gi rom for ulike forståelser av sosial bærekraft.

7.2. Metode og datagrunnlag

7.2.1 Gjennomgang av dokumenter

Relevante dokumenter ble gjennomgått i forkant av intervjuene for å bli kjent med det enkelte caset og dets kontekst, velge ut relevante intervjuobjekter og vurdere relevansen til case-spesifikke spørsmål og problemstillinger som er relevante for alle casene. De fleste dokumentene ble hentet fra nettet. Hoveddelen av kapittel 3.1–3.3 og 4.1–4.3 er skrevet med utgangspunktet i disse dokumentene. I tillegg henviste intervjudeltakere til andre dokumenter, og enkelte av disse dokumentene ble gjennomgått for å supplere den informasjonen vi fikk gjennom intervjuer.

7.2.2 Intervjuer

Data vi har brukt stammer hovedsakelig fra intervjuer som ble gjennomført i uke 35 i 2022 på Karmøy (for Skudeneshavns kulturmiljø) og i uke 44–46 i Sarpsborg, i Oslo og digitalt (for Østfolds bergkunst).

Personer som ble intervjuet i forbindelse med Skudeneshavns kulturmiljø, jobber eller har jobbet i organisasjoner som representerer det offentlige og nærings- og frivillighetssektoren. To av informantene er næringsdrivende i Skudeneshavn. Fire av de intervjuede bor i Skudeneshavn. Én av dem er født i Skudeneshavn og «*gikk i gatene fra (han) var liten av*». De andre tre er tilflyttende, men har bodd dertettstedet i lengre tid, alt fra noen år til over 30 år. De intervjuede har variert erfaring knyttet til forvaltning og bruk av kulturmiljøet i Skudeneshavn og/eller kulturminner og -miljøer generelt. To av de intervjuede har samlet erfaring i kulturmiljøfeltet over årene. De andre fire jobber ikke direkte i kulturmiljøfeltet, men har et forhold til Skudeneshavns kulturmiljø gjennom arbeidet sitt og/eller som fastboende. Tre av intervjuene ble gjennomført i Skudeneshavn og tre i Kopervik. Ett av intervjuene tok delvis form av et «walk intervju» i det fredede kulturmiljøet.

Personene som ble intervjuet i forbindelse med Østfolds bergkunst, jobber også i organisasjoner som representerer det offentlige, og nærings- og frivillighetssektoren. Intervjuobjektene jobbet på lokalt og regionalt nivå og har variert erfaring knyttet til forvaltning og bruk av bergkunst i Østfold. De som jobber på lokalt nivå, representerer ikke alle kommunene som har bergkunst i Østfold. Intervjuene ble gjennomført i Sarpsborg (1), i Oslo (1) og digitalt (2). For en av intervjuobjektene var det ikke mulig å delta i personlige intervjuer, og på deltakers oppfordring valgte vi derfor å sende et utvalg spørsmål per e-post, som vedkommende også besvarte per e-post.

Intervjuobjektene i begge casene ble hovedsakelig intervjuet i kraft av rollen som eksperter innenfor det faglige arbeidet sitt. Samtidig var det naturlig også å snakke om deres egne personlige erfaringer der dette var relevant.

En intervjuguide ble utarbeidet av forskningsgruppen og er gjengitt i vedlegg 1. Vi valgte en strukturert intervjuguide (Dunn, 2016) for å sikre at intervjuer på tvers av ulike caser dekket sentrale spørsmål for SKUL-prosjektet. Samtidig sto den enkelte intervjueren fritt til å tilpasse ordbruk og valg av spørsmål til det konkrete caset og til intervjuobjektet.

Intervjuene startet med spørsmål vi antok det var lett å relatere seg til. Innledningsvis ble intervjudeltakere spurt om forholdet til Skudeneshavns kulturmiljø, og om andre arbeidsrelaterte erfaringer de hadde med kulturminner og kulturmiljøer. Deretter ble spørsmålene strukturert langs følgende fire tematiske akser:

- a) erfaringer med å legge til rette for bruk av kulturminner og -miljøer og i hvilken grad dette har bidratt til å påvirke trivsel og oppvekstsvilkår og/eller gjøre tettstedet/kommunen mer attraktiv
- b) kjennskap til lokale kulturminner og -miljøer, tiltak som settes i gang for å øke denne kjennskapen
- c) endringer i bruk av kulturminner og -miljøer under pandemien og etter årstid
- d) erfaringer med å bruke kulturminner og -miljøer som strategisk ressurs i samfunnsutvikling

Avslutningsvis fikk deltakerne muligheten til å komme med tanker og kommentarer som de anså som relevante for prosjektet (Patton, 2002, s. 379).

Intervjudatasettet ble systematisert og gjennomgått ved bruk av tematisk analyse (Braun & Clarke, 2006). Analysen bygget på koding av intervjudata. Både koding og analyse av intervjudata ble utført ved hjelp av programvaren NVivo.

Kodingsprosessen omfattet både deskriptive og analytiske koder (Cope, 2016).

Deskriptive koder er blant annet koder som beskriver type bruk (for eksempel sekundær bolig, festivaler) eller materiale og kommunikasjonskanaler som brukes til å formidle kulturmiljøet (for eksempel app, turer). De analytiske kodene er først og fremst dimensjoner som inngår i OECDs definisjon av «sosial livskvalitet» (for eksempel miljøkvalitet eller sivil engasjement). Men også forhold som favner flere elementer, nevnes i intervjuene (for eksempel hverdagsbruk, sosial arena). Analysen inkluderer også to typer temastrukturer: «domeneoppsummeringer» og «meningsbaserte temaer» (Braun et al., 2019). Domeneoppsummeringer er formet av prosjektets mål og strukturen i intervjuguiden og ble for det meste identifisert i en tidlig fase (for eksempel bruk av kulturmiljøet, kjennskap til kulturmiljøet).

Meningsbaserte temaer ble identifisert senere i analyseprosessen (for eksempel «lokal patriotisme» eller «endringer over tid»).

7.2.3. Deltakende observasjon

Intervjueren hadde også mulighet til å besøke og overnatte i en av casene:

Skudeneshavns kulturmiljø. Dette gjorde det mulig å ha uformelle samtaler med to innbyggere, en vert og to besøkende og å samle inn diverse inntrykk som spilte inn i intervjuer, og supplerte innsikten fra de mer formelle intervjuene.

7.3. Case A: Skudeneshavn kulturmiljø

7.3.1. Historisk tilbakeblikk

Skudeneshavns nåværende bebyggelse og gatestruktur er tydelig preget av topografien, virksomhet rettet mot sjøen, unntak fra lovpålagte krav og reguleringsplaner samt engasjement fra frivillige og engasjerte individer. Mange av bygningene i Skudeneshavn vender mot sjøen, og tettstedet er preget av humpete terreng med grønne flekker og frodige hager mellom tettstående hvite hus (RA, 2018a).

Dokumentasjon tyder på at Skudeneshavn eksisterte på 1500-tallet. På 1600-tallet fantes det allerede flere sjøhus bygget av byboere fra Stavanger, for salting og oppbevaring av fisk før transport, og som fungerte som ly for fiskere (RA, 2018a). På 1700-tallet anslås det at det var 25–30 fastboende i Skudeneshavn, som på det tidspunktet omtales som et lite badested og fiskevær som våkner til liv i fiskerisesongen. Fram til 1784 var det sild i overflod rundt Skudeneshavn, og det ble da etablert gjestgiveri og nærbutikk (RA, 2018a). Deretter fulgte en periode der silda flyttet nordover, før den kom tilbake igjen i 1835 og ble værende til 1870 (RA, 2018a). I denne perioden måtte innbyggerne i Skudeneshavn tilpasse seg, enten ved å flytte nordover for å fortsette å fiske, eller ved å ta jobber i andre sektorer (hovedsakelig skipsfart) (RA, 2015b).

Mellom 1800 og 1940 utviklet Skudeneshavn seg til et ladested med variert virksomhet (RA, 2018a). Et ladested var et tettsted med bymessig karakter som kunne drive handel, vareinnførsel og -utførsel med begrensede rettigheter, og det var underlagt en større kjøpstad i samme landsdel.^[44] Nye rettigheter fulgte med denne endringen av stedets status i 1857. Og sammen med liberaliseringen av handelsretten på 1840-tallet la dette grunnlaget for ny økonomisk vekst (RA, 2018a). Uten noen reguleringsplan begynte tettstedet å vokse, formet av topografien i en første fase. Byggeaktiviteten var hektisk, og flere eldre hus ble revet og erstattet med ny bebyggelse (RA, 2018a). Skudeneshavns tallrike befolkning og topografi ble ansett som en hindring for å bruke bygningsloven som ble innført i 1845. Denne påla norske tettsteder å overholde krav om minstebredde i gater og disposisjon av kvartaler for å minske risikoen for brann. Det ble søkt om dispensasjon (RA, 2015b). Mot slutten av 1800-tallet og i løpet av 1900-tallet påvirket reguleringsplaner tettstedets videre utvikling (RA, 2018a), og et nytt senter (Havn) oppsto, med bygninger som huset næringsvirksomhet og offentlige funksjoner (RA, 2018a). Bygninger i det nye senteret skilte seg fra bygninger i den selvgrrodde økologiske delen av Gamle Skudeneshavn, som kombinerte næringsvirksomhet i de første etasjene med boliger i andre etasjer (RA, 2015b). Gamle Skudeneshavn ble også preget av industrialisering og etablering av næring (for eksempel tåkelurfabrikken) og annen virksomhet (meieri, skole, bakeri, bank), iverksettelse av folkehelseiltak (parken, offentlige bad) og utvidelse av Søragedå

44. [Ladested – Wikipedia](#)

(RA, 2018a).

7.3.2. Geografisk kontekst

Skudeneshavn ligger på sørvest-kysten av Karmøy, i Karmøy kommune i Rogaland fylke (figur 7.2). Karmøy kommune er en stor og langstrakt øykommune med et areal på 230 km², med 42 541 innbyggere (SSB, 2022a). Den ligger mellom Haugesund og Stavanger.

Som flere av de intervjuede påpekte, skiller Karmøy kommune seg fra andre norske kommuner ved at det er en kommune med flere tettsteder – Kopervik, Åkrahamn og Skudeneshavn – med hver sin identitet.

Karmøy kommune er vurdert som en kommune med middels sentralitet (sentralitetsklasse 4), dvs. med middels nærhet til arbeidsplasser og servicefunksjoner (SSB, 2022b). Kommunen har betydelig handelslekkasje til Haugesund (Vill, 2021), og antallet som pendler ut av kommunen (8568), er dobbelt så høyt som antallet som pendler inn (4285) (Vill, 2021).

Figur 7.2: Skudeneshavns lokalisering.

Selv om Karmøy kommune tilhører Haugesund bo- og arbeidsregion (Gundersen, Holmen og Hansen, 2019), har sørdelen av kommunen og Skudeneshavn tradisjonelt vært orientert mot Stavanger. Skudeneshavnbeboernes tilgjengelighet til arbeidsplasser og tjenester har midlertidig endret seg noe i de siste årene etter at en ferge som forbandt Skudeneshavn med Mekjarvik i Randaberg kommune (ca. 10 kilometer fra Stavanger), ble nedlagt i 2013.

Den ca. 100 kilometer lange reisestrekningen fra Stavanger til Skudeneshavn tar i dag litt over 2 timer med bil og inkluderer en fergetur på ca. 20 minutter (Mortavika-Årsvangen). Fra/til Haugesund er det ca. 40 kilometer og 45 minutters reisetid med bil til/fra Skudeneshavn. Hovedveien fra både Stavanger og Haugesund går via Kopervik og Åkrahamn, og dermed er Skudeneshavn det av de tre tettstedene som ligger lengst unna de nærmeste storbyregionene.

Noen av intervjudeltakerne påpekte at denne lokaliseringen og nedleggelsen av

fergen sammen med fredningen også har vært med på å bidra til at Skudeneshavn har gått fra å være et gjennomgangssted til å bli en destinasjon i seg selv.

7.3.3. Vern og fredning

Vernet av Skudeneshavn startet lenge før den formelle fredningsprosessen ble igangsatt i 2014 (RA, 2017). Tettstedets søknad om å bli unntatt fra bygningsloven (1845) regnes som et sentralt element for bevaring av bygninger og gatestruktur og dermed for Gamle Skudeneshavn. Tanken om bevaring blant lokale innbyggere går lengre tilbake (RA, 2015b). O. M. Wikre og foreningen Gamle Skudeneshavn som ble formelt etablert i 1968, har vært sentrale aktører for å bevare det gamle trehusmiljøet. Foreningen, som i 2018 vant kulturminneprisen (RA, 2018b), fremmet forslag om å regulere for fredning i 1976, men allerede i 1973 hadde Karmøy kommune vedtatt en disposisjonsplan der gamlebyen ble betegnet som «byhistorisk spesialområde». Man satte da i gang med å registrere bebyggelsen nøye (RA, 2015b). I 1976 ble Gamle Skudeneshavn regulert til spesialområde med vernestatus (Vill, 2021).

På 1980-tallet ble det offentlige mer involvert i det lokale vernearbeidet, etter at tomme sjøhus ble forringet og foreningen havnet i en dårlig økonomisk situasjon. I 1987 gjennomførte Karmøy kommune, med støtte fra Rogaland fylkeskommune og Norsk kulturråd, et grundig vernearbeid med Kystkulturprosjektet (RA, 2015b). Til tross for ytterligere satsinger ble forfallstegnene tydeligere på midten av 1990-tallet grunnet dårlig vedlikehold og manglende kunnskap om tradisjonshåndverk og materialer hos håndverkere og huseiere. I 1995 ble kommuneantikvarstillingen opprettet (RA, 2015b).

Den formelle fredningsprosessen ble sluttført høsten 2018, da Skudeneshavn ble fredet ved *Forskrift om fredning av Skudeneshavn kulturmiljø, Karmøy kommune, Rogaland, FOR-2018-11-30-1781*, som erstattet det tidligere utkastet fra 2015. I henhold til *denne forskriften* er formålet med fredning:

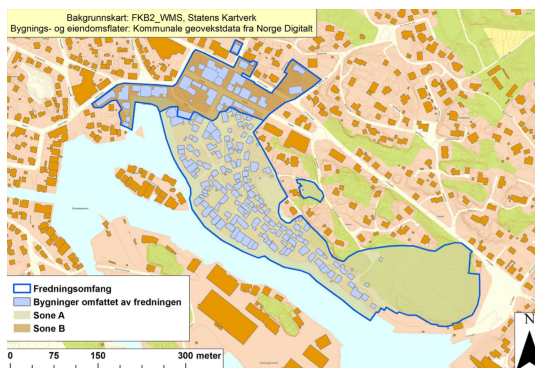
«å bevare Skudeneshavn som en kilde til kunnskap og opplevelse for dagens og fremtidens generasjoner, og som ressurs for samfunnsutvikling. Skudeneshavn skal sikres som en unik og godt bevart kystby, som viser hvordan et sted har utviklet seg fra strandsted basert på sildefiske, til ladested med variert næringsvirksomhet og bymessige funksjoner i perioden 1800–1940 (samt ...) bevare Skudeneshavn som et godt eksempel på byutviklingshistorie, med hovedvekt på de byggverk og strukturer som forteller om utviklingen av de bymessige funksjonene knyttet til offentlige tjenester, forretningsvirksomhet, frivillig organisasjonsliv og industrialiseringen av samfunnet.»

Forskriften og forvaltningsplanen (2019) er resultat av en konfliktfylt prosess preget av misnøye med måten medvirkningsprosessen ble håndtert på, og med formuleringer som ble oppfattet som uoversiktlige og uforståelige. Mange innbyggere var bekymret for at de ikke kunne drive næringsvirksomhet. Særlig eiere og virksomhetsledere i sone B (se figur 7.3) opplevde å ha blitt lite involvert i prosessen (RA, 2017, p. 51). På den andre siden var det også flere enkeltpersoner og

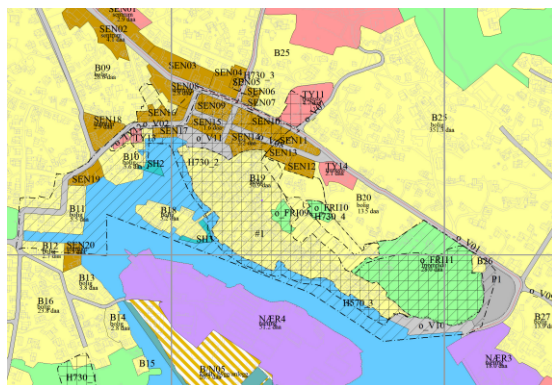
organisasjoner som tok til orde for å utvide området som skulle fredes som kulturmiljø. Dette ble vurdert å ikke være i tråd med fredningsformålet (RA, 2015a).

Det er etablert to vernesoner, sone B, som åpner for et større utbyggingsnivå, slik det fremgår av forskrift og forvaltningsplan (RA, 2019), og sone A, der det skal tas strenge antikvariske hensyn.

De to sonene som inngår i det fredede kulturmiljøområdet, er også innlemmet i Karmøy kommunes definerte hensynssone for bevaring av kulturminner og kulturmiljøer som er større enn området definert i fredningsforskriften (skråskravert område i figur 7.4).

Figur 7.3: Avgrensning av sone A og sone B i Skudeneshavn kulturmiljø (RA, 2010).

Figur 7.4 (th): Hensynssone for bevaring av kulturminner og kulturmiljøer definert i Skudeneshavn kartplan.

7.3.4. Forståelse og opplevelse av kulturmiljøet

7.3.4.1. Et kjent miljø man er stolt av og gjerne viser frem

I intervjuene ble det tydelig at Skudeneshavn kulturmiljø er noe de fleste i Skudeneshavn og på Karmøy kjenner til og er stolte av. Skudeneshavn er et sted Karmøy-beboerne gjerne viser frem til besøkende. At andre oppsøker Skudeneshavn, bygger opp under denne følelsen av stolthet. Skudeneshavn er den siste tiden blitt mer og mer populær blant cruiseturister som ankommer Haugesund. Tettstedet tiltrekker seg besøkende i forbindelse med store arrangementer og festivaler, men også private høytider og feiringer. Det er for eksempel ikke uvanlig å møte ektepar som feirer bryllup ved å la seg fotografere i

Gamle Skudeneshavn. To arrangementers som skiller seg ut og assosieres med tettstedet og kulturmiljøet, er Skudefestivalen og Skudeneshavn Internasjonal Litteratur- og Kulturfestival (SILK).

At kulturmiljøet er kjent blant beboerne i Skudeneshavn og Karmøy, betyr ikke nødvendigvis at folk flest bruker kulturmiljøet daglig og/eller kjenner historien bak det. Man er ikke alltid så flink til å være «turist i egen by». De som har bodd lenge i Skudeneshavn, kjenner mange historier knyttet til kulturmiljøet, og noen er av særlig interesse. De som har kjøpt seg hus i kulturmiljøet, antas å ha en interesse for kulturhistorien. Men dyp kunnskap er ikke nødvendigvis utbredt blant folk flest, og en av intervjuobjektene har opplevd situasjoner der privatpersoner har oppgitt feilaktige fakta om kulturmiljøet til besøkende. Skiltingen i kulturmiljøet er begrenset (og dette er muligens noe man ikke ønsker å endre på med tanke på opplevelsen).

7.3.4.2. Et levende miljø og en viktig ressurs

Intervjuene tyder på at Skudeneshavn kulturmiljø brukes bevisst og strategisk i kommunens tettstedssatsing for å skape gode rammevilkår for Skudeneshavnboere. Og for næringsvirksomhet. Enkelte intervjuer tyder på at det å ha dette kulturmiljøet har bidratt til at Skudeneshavn har lyktes i omstillingen fra å være et gjennomfartssted (da fergen gikk fra Skudeneshavn til Stavanger region) til å bli en selvstendig destinasjon.

Kulturmiljøet er både et levende bomiljø for lokalsamfunnet og en viktig ressurs når det gjelder reiseliv. Videre synes disse to å være viktige for hverandre. Å skape et levende miljø anses som en ressurs for å tiltrekke seg besøkende, og å bruke kulturmiljøet som en attraksjon for turisme og en arena for kulturfestivaler bidrar til å skape ringvirkninger og et næringsgrunnlag som er med på å opprettholde det levende miljøet.

Videre ser det ikke ut til at turister og øvrige besøkende skaper store utfordringer for lokalsamfunnet. Det å ha flere cruiseturister konsentrert i tid og rom kan oppleves ganske voldsomt, men det at tilstrømmingen av turister er begrenset til noen timer om dagen, kan også oppleves som en fordel i den forstand at det blir stille på kveldstid. De store kulturarrangementene opplever folk flest også som noe positivt som bidrar til å fylle gatene med liv. Generelt ser det ikke ut til at dette plager de fastboende. Tvert imot er festivaler noe lokalsamfunnet bidrar til ved å åpne dørene sine og sette opp salgsboder.

Til tross for at det finnes et kommersielt tjenestetilbud året rundt, pekte også intervjuobjektene på at Skudeneshavn – og særlig Gamle Skudeneshavn – kan være veldig stille i vintermånedene. Noen er bekymret for at tettstedet skal bli en turistby. Samtidig mistenker enkelte at man så langt ikke har utnyttet det potensialet som skulle kunne følge fredningen, fullt ut. Disse og andre utfordringer omtales nærmere under 7.4.8.

«Vi er ganske stolte av Gamle Skudeneshavn. Det er de aller, aller fleste som bor i Skudenes.»

– Jan

7.3.4.3. Verdien(e) ligger i kulturmiljøet som helhet, men noen steder skiller seg ut

Intervjueren pekte på at den største verdien ikke ligger i de enkelte kulturminneobjektene, men i kulturmiljøet som helhet. Likevel er noen steder bedre kjent og/eller mer populære, i den forstand at de tiltrekker seg flere besøkende og turister og/eller brukes hyppigere blant fastboende enn andre.

Et av disse stedene er badepromenaden ved Bad Olena. Stedet ble nevnt av alle intervjuobjektene og er en populær attraksjon blant både lokale og tilreisende. Allmenningen, som ligger i sone A rett ved overgangen til sone B, har gått fra å være en parkeringsplass til å bli et populært byrom med sauna, benker og andre fasiliteter.

En annen populær møteplass er torget (i sone B) med blant annet kafé, spisested og sitteplasser i tillegg til parkeringsmuligheter. Andre steder som alle skudenesboere kjenner til, og som er populære attraksjoner for besøkende og turister, er Verdens Minste Kafe, Mælandsgården museum, Majorstuen (tidligere kafé/bakeri og nå antikvitetsbutikk) og Tåkelurfabrikken med både kafé og verksted.

7.3.4.4. Vern gjennom bruk

Skudeneshavn kulturmiljø illustrerer svært godt hvordan kulturminner kan tilpasses nye behov og utfylle gamle og nye funksjoner. Noen av disse fysiske tilpasningene er synlige, men ikke nødvendigvis ved første øyekast. I Gamle Skudeneshavn er noen av de tidligere kanalene blitt erstattet av gater. Nyere broer har bundet sammen holmer. Noen av broene som forbandt husene, har blitt fjernet. Inngangsdører og trapper i noen av husene har også blitt flyttet for å skape bedre plass i hovedgater, og vegger og hjørner har blitt skåret ned og/eller avrundet og for å tilrettelegge bedre for biltrafikk (figur 7.5).

Når det gjelder funksjon, har noen av de kulturhistoriske bygningene fått ny bruk, mens andre igjen har blitt tatt i bruk til funksjoner de hadde før i tiden. Et eksempel på det første er Tåkelurfabrikken, som nå er kafé, verksted og samlingslokale for Sør-Karmøy husflidslag. Og et eksempel på det siste er Lundins sommerhotell, som også var gjestgiveri før. Her har man valgt å innføre noen endringer for å tilpasse bygningen til ny bruk. I ett av rommene i 1. etasje har man for eksempel skåret bort en del av veggen for å kunne sette inn en dør til baderom. Samtidig har man også valgt å beholde enkelte elementer som vitner om bygningens historie. I samme rom har man for eksempel unnlatt å korrigere en skjevhet i gulvet som oppsto som følge av at midten av bygningen sank. Dette skyldtes driften av en ovn i kjelleren, som først fungerte som bakeri og siden bryggeri, men som nå er et populært skjenkested (Tidens Minde).

«Jeg tror det er hele opplegget. Det er liksom det å gå gjennom de gatene.»
– Anne

Figur 7.5:
Eksempler på
tilpasninger for å
skape bedre rom i
Gamle
Skudeneshavns
gater.

Generelt gir intervjuene inntrykk av at det er en bevissthet om at når et kulturmiljø ikke brukes, vil det mest sannsynlig forfalle og bli ødelagt. Og samtidig foreligger det en forståelse av at den beste formen for bevaring er gjennom bruk. Dette ser ut til å gjelde både blant fastboende og «forvaltere». Videre peker intervjuobjektene på at de som kjøper seg et hus – enten som primær- eller sekundærbolig – har en interesse for kulturmiljøet og kulturhistorien. De er derfor innstilt på å inngå kompromisser og respektere den historiske substansen og at dette er et godt utgangspunkt for å verne gjennom bruk. Det kan likevel være krevende å finne en balanse mellom vern og bruk, og det kan oppstå konflikter. Dette er nærmere omtalt under 7.4.8.

7.3.5. Bruk av kulturmiljøet

7.3.5.1. En bred palett av bruksformål og brukere

En betydelig andel bygningsmasse i Skudeneshavn kulturmiljø er dedikert til boligformål. I henhold til Villis mulighetsstudie er 97 av de 130 bygningene innenfor verneområdet (som er noe større enn det fredede området) bolighus (Vill, 2022). Et av intervjuobjektene anslo at en tredel av bygningsmassen i Gamle Skudeneshavn brukes som *primærbolig* og en tredel som *fritidsbolig*. Resten er uegnet til boligformål – i hvert fall i forhold til dagens standarder – og brukes som *boder*, *garasjer* og *verksteder*.

Til å være et lite tettsted regnes kulturtilbudet i Skudeneshavn som stort og variert, og man mener at kulturmiljøet bidrar til dette. Skudeneshavn kulturmiljø brukes til flere *kulturaktiviteter*. De to største arrangementene er Skudedefestival, som finner sted om sommeren og omfatter båtliv, musikk og kunst-/håndverksutstillinger, og *Skudeneshavn Internasjonale Litteratur- og Kulturfestival (SILK)*, som finner sted om høsten, med blant annet høytlesninger fra kjente forfattere. Det finnes også andre mindre arrangementer, som Santa Lucia-torg, julemarked, klassisk påske (med klassiske konserter) og Skudeneshavns dagene i mai (med blant annet konserter og leker). I tillegg kommer konserter og kunst- og håndverksutstillinger som finner sted

utenom disse arrangementene.

I mange av bygningene i Skudeneshavn kulturmiljø er det *kommersielle tilbud* der man selger varer og tjenester til fastboende, fritidsbeboere og turister. Eksempler på dette er overnattingstilbud, kafeer og serveringssteder, dagligvarebutikker, bakerier og andre typer butikker, frisør, turistinformasjon, utleie av stand-up-padlebrett og sauna. Utvalget av varer betegnes delvis som tilfredsstillende og delvis som begrenset. Det finnes for eksempel ingen kles- eller skobutikker, med unntak av noen pop-up-butikker om sommeren. Men det er viktig å vurdere dette i Karmøys regionale kontekst, der de fleste kjøpesentre er lokalisert utenfor og mellom byene (Vill, 2021).

«Du kjøper ikke bare et hus i Skudeneshavn, du kjøper en visjon, en forpliktelse, et ønske om å bringe historien videre.»

– Lars

Skudeneshavn kulturmiljø brukes også aktivt i *formidling av kunsthistorien*. Byvandring og museet i Gamle Skudeneshavn er en fast del av Den kulturelle skolesekken (DKS). Byvandringen tar form av et gateteater som er populært blant de unge. Konseptet brukes også som en del av tilbudet rettet mot turister og besøkende både fysisk (Living History) og digitalt (Tilbakeblikk). I tillegg bruker man kulturmiljøet i andre prosjekter, for eksempel i organisering av sommeraktiviteter for barn og unge og i prosjektet «Generasjon Relasjon» i regi av Karmøys frivilligsentral. Der kobler man eldre (som har mye å fortelle om Skudeneshavns historie) med unge (som kan hjelpe eldre bl.a. med å ta i bruk teknologi).

Skudeneshavn kulturmiljø brukes også som *sosial arena* og *rekreasjonsarena*. Skudeneshavn-beboere går gjerne turer og treffes på kulturmiljøets offentlige plasser, i byrom og i lokaler som drives av det offentlige, private aktører, frivillige organisasjoner og naboer. I et av intervjuene ble det fortalt om en gruppe seniorer som møttes daglig ved et av galleriene i Gamle Skudeneshavn for å drikke kaffe og være sammen. I bygninger som inngår i det fredede kulturmiljøet, finner man tilbud som bibliotek og kursvirksomhet, som gjør at fastboende kan sosialisere seg og delta i ulike aktiviteter.

«Dette er gøyere enn et bursdagsselskap.»

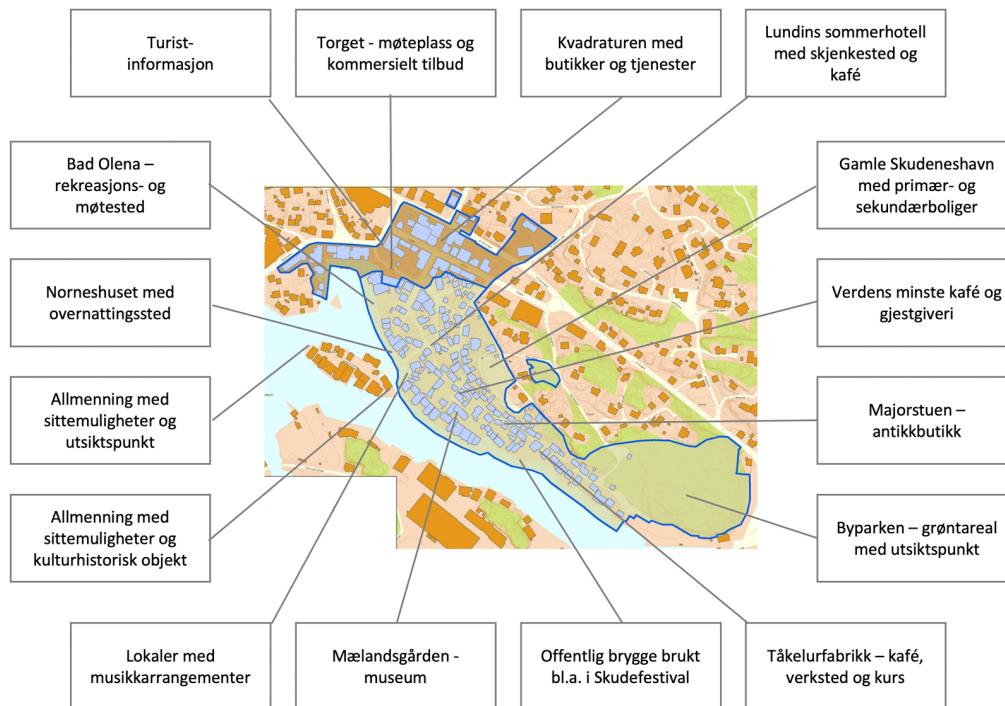
– Inger (elev om byvandring innen DKS)

Ulike bruksformål åpner for *et bredt omfang av brukere*, alt fra fastboende til turister. Det er en sammensatt gruppe. Generelt er det få unge som bor i eller oppholder seg i Gamle Skudeneshavn. De besøkende er også en sammensatt gruppe, som omfatter båtturister, fritidsboligeiere (for det meste fra Stavanger), overnattingsgjester, festivaldeltakere, cruiseturister og dagsbesøkende fra omlandet.

Figur 7.6 illustrerer type bruk i det verneverdige kulturmiljøet. Eksempelene er ikke uttømmende.

«I tillegg var det også et strategisk grep. Det er mye lettere å argumentere for et nytt torg nå, når alle har erfart at hvis vi fjerner parkering, så får vi dette gøye, altså Bad Olena. Istedenfor å ha et eksempel fra New York eller København.»

– Ole

Figur 7.6: Eksempler på type bruk i Skudeneshavns verneverdige kulturmiljø.

Intervjuobjektene pekte på at Skudeneshavn kulturmiljø brukes i markedsføring av både Karmøy kommune (for eksempel reiselivsbrosjyrer), av Skudefestival og SILK-festivalen. Et av intervjuobjektene mente at fredningen kan fungere som et slags kvalitetsstempel som indikerer at stedet er verdt å besøke.

7.3.5.2. En bruk preget av tid og rom

Bruk av kulturmiljøet er sesongpreget, ettersom noe av tjenestetilbudet er koblet til høysesongen (mai–september), festivaler (SILK) og høytider (jul, påske).

Turistinformasjonen er for eksempel kun åpen i sommermånedene. Museet er kun åpent fra medio juni til medio august, og utenfor denne perioden åpner det kun for grupper (for det meste cruiseturister). Serveringstilbudet er også noe begrenset,

spesielt på kveldstid. Det kan dermed være stille utenfor sommersesongen, spesielt i Gamle Skudeneshavn. I sone B og utenfor det fredede kulturmiljøet klarer man å opprettholde mye av tilbudet gjennom hele året. En av de intervjuede forklarer disse forskjellene med at tilbudet og kundegrunnlaget i Gamle Skudeneshavn både er smalere, og at det kan oppleves som mindre attraktivt og koselig der i de mørke og kalde vintermånedene.

7.3.5.3. Bruk under covid-19-pandemien

I likhet med mange andre steder i verden endret covid-19-pandemien også bruken av Skudeneshavn kulturmiljø. Utenlandske besøkende og cruiseturister uteble, mens man så en «oppblomstring» av nordmenn. I tillegg satte covid-19-pandemien en stopper for festivaler og kulturarrangementer. Noen byvandringar kunne opprettholdes ved å innføre smitteverntiltak, mens andre prosjekter enten ble begrenset (for eksempel generasjon relasjon-prosjektet) eller avlyst (for eksempel museumsbesøk av 5. klasse innenfor DKS-programmet). Generelt trakk både lokale og besøkende i større grad mot utesteder i og rundt Skudeneshavn (for eksempel Sira fort, Fælnes kirkegård, marka).

7.3.6. Ulike måter kulturmiljøet påvirker sosial bærekraft på

Mangler der en tekst her?

7.3.7. Kulturmiljøets bruk skaper positive virkninger

Intervjuene tyder på at *bruk av kulturmiljøet skaper virkninger som sammen med andre faktorer er med på å påvirke livskvaliteten*. Disse andre faktorene kan være det å oppleve å bo i et trygt miljø, ha et sosialt nettverk rundt seg, ha muligheter til friluftsliv og handel og ha tilgang til et godt tjenestetilbud. Implisitt i dette ligger det at virkningene ikke nødvendigvis er en konsekvens av at kulturmiljøet finnes, men av det å bruke kulturmiljøet.

Videre tyder intervjuer på at *tilhørighetsfølelsen* er stor blant fastboende. Men samtidig er det vanskelig å si om denne tilhørighetsfølelsen kan tilskrives kulturmiljøet, selv om kommunen bruker kulturmiljøet aktivt for å bygge tilhørighet til tettstedet blant barn og unge.

Bruk av kulturmiljøet skaper mange gode møteplasser og arenaer for tjenestetilbud, muligheter til å vedlikeholde *sosiale relasjoner* og å delta i *rekreasjonsaktiviteter*, noe som kan være viktig for de fastboende og helsen og trivselen deres. *Slike* muligheter kan oppstå innenfor det formelle offentlige tilbudet (for eksempel bibliotek, gratis sommeraktivitetstilbud), kommersiell virksomhet (for eksempel servering, sauna) og organiserte arrangementer (for eksempel festivaler, konserter). Eller de kan oppstå gjennom innsats fra private aktører og naboer (for eksempel kafé ved galleriet) og i offentlige byrom (for eksempel torget, badeplass).

«(...) altså alle jeg møter fra Skudeneshavn har en veldig sterk lokal ... patriotisme og identitet og ... er stolt over byen sin (...)»

– Jan

I noen tilfeller er dette tilbudet skapt av ulike foreninger som eier og/eller driver lokaler i kulturmiljøet (for eksempel Gamle Skudeneshavn, Sør-Karmøy husflidslag) eller utenfor (for eksempel Karmøys frivilligsentral). Dermed bidrar bruken av kulturmiljøet også til å øke *sivilt engasjement* i lokalsamfunnet.

Det virker ikke som at etableringen av de største virksomhetene i Skudeneshavn (som primært er tjenesteleverandører til olje-, gass- og sjøbaserte næringer) er påvirket av kulturmiljøet. Samtidig ble det påpekt at næringsdrivende ønsker å vise frem at de kan drive virksomhet på et lite tettsted som Skudeneshavn, og at dette kan være en motivasjon for å bli værende på eller etablere seg på tettstedet.

Til tross for at det er vanskelig å trekke klare linjer mellom kulturmiljøet og etablering av virksomheter, peker intervjuobjektene på at kulturmiljøet bidrar til å skape et næringsgrunnlag som holder virksomheter i live også utenfor hovedsesongen, samt til å profesjonalisere bransjer. Det tyder igjen på at kulturmiljøet bidrar til å utvide *inntekts- og sysselsettingsmulighetene*. Verdens Minste Kafe ble for eksempel tidligere drevet av frivillige, men driftes nå av en fulltidsansatt. Direkte virkninger oppstår ved at kulturmiljøet brukes og besøkes av fritidsboligbrukere, cruiseturister og festivalgjengere. Fritidsboligeiere og båtturister anses som de viktigste segmentene, mens det er uenighet om i hvilken grad cruiseturister bidrar til å skape sosioøkonomiske virkninger. Andre sysselsettingsmuligheter oppstår i forbindelse med organisering av gratis sommeraktivitetstilbud for barn og unge der man ansetter unge aktivitetsledere.

Kulturmiljøet bidrar til å øke *kunnskapsnivået når det gjelder kulturhistoriske verdier*. En ting er at kulturmiljøet brukes aktivt i formidling av kulturhistorien. En annen ting er at de stedene folk flest vet mest om, nettopp er de stedene som er tatt i bruk. Alle i Skudeneshavn kjenner til Mælandsgården museum, Tåkelurfabrikken eller Majorstuen. Ved å bruke disse stedene videreføres også kulturhistorien bak dem. Navnet Bad Olena forteller for eksempel historien om badehus som lå i enden av Gamle Skudeneshavn før i tiden, og dette bidrar til å gjøre folk bevisst på historien, som få kjente til.

«Flere av dere ønsker å vise at det går an å drive på en liten plass, bare du sikter rett og gjør rette valg når det gjelder det»

– Jan

Det at flere velger å bosette seg i Gamle Skudeneshavn og bruke bygningene, bidrar til å øke *kunnskapen om bygningsvern*, både om hvilken type materialer som bør brukes, og hvilke teknikker og metoder som egner seg til for eksempel maling eller reparasjon av vinduer og dører. Men det øker også kunnskapen om administrative prosedyrer, som hvem man bør henvende seg til, og hvordan man kan søke om midler hvis man ønsker å gjennomføre et prosjekt.

Intervjuene og erfaringer fra besøk i Skudeneshavn indikerer altså at bruken av kulturmiljøet påvirker sosiale livskvaliteter (bærekraft) ved at det bidrar til å skape et bomiljø med gode kvaliteter, som sosiale arenaer og kultur- og rekreasjonsmuligheter, bidrar til å øke sivilt engasjement og kunnskap, bygger stedsidentitet og tilhørighet til tettstedet og skaper inntekts- og sysselsettingsmuligheter. Til sammen kan disse forholdene være instrumentelle når det gjelder å øke *bolyst* og *trivsel*.

7.3.8. Metoder og tiltak som tilrettelegger for at det skapes virkninger

Ut fra funn som er presentert, kan man generelt si at metodene og tiltakene som bidrar til å øke sosial bærekraft med utgangspunkt i kulturmiljøet, i stor grad er de tiltakene som tilrettelegger for at kulturmiljøet kan brukes.

7.3.8.1. Ildsjeler og frivillig arbeid

Sivile frivillige organisasjoner og engasjerte individer spiller en avgjørende rolle når det gjelder å tilrettelegge for at kulturmiljøet kan tas i bruk av fastboende, fritidsboligeiere og besøkende. Dermed er ikke sivilt frivillig engasjement bare en virkning av å ta i bruk kulturminner, men også en årsak til at kulturmiljøet kan tas i bruk. Dette skjer på ulike måter, blant annet gjennom å skape sosiale arenaer og tilbud til å bistå med ressurser og rådgivning.

En sentral aktør i sone A er Foreningen Gamle Skudeneshavn. Foreningen er talsperson i alle byggesaker og består av lokale huseiere og en representant fra Fortidsminneforeningen. Alle huseiere i Gamle Skudeneshavn blir automatisk medlemmer i foreningen og blir invitert til et informasjonsmøte om vernearbeid og brannvern. Foreningen bidrar til å tilrettelegge for vern gjennom bruk ved å spre informasjon om bygningsvern, tilgjengeliggjøre maskiner, verktøy og materialer for beboere og lokale håndverkere, bistå ved restaureringsarbeid og til å lære opp andre i restaureringsteknikker.

Foreningen og Sør-Karmøy Husflidslag driver i de samme lokalene, som brukes til både kommersielle og ikke-kommersielle aktiviteter, og som skaper de sosiale arenaene og rekreasjonsmulighetene vi omtalte i forrige kapittel. I tillegg til å arrangere byfester og andre arrangementer driver Foreningen Gamle Skudeneshavn et verksted der medlemmer kan samles, og en kafé som nå drives av en egen ansatt. Gjennom denne typen virksomhet er frivillige med på å etablere virksomheter der driften etter hvert kan bli profesjonalisert. Lokalene Sør-Karmøy Husflidslag holder til i, er også et viktig samlingspunkt. Her driver foreningen kafé og kursvirksomhet og tilbud for barn.

Videre er frivillig innsats sentralt i initiering, organisering og gjennomføring av festivaler og kulturtilbud i Skudeneshavn (og Karmøy). På Hjørnet foreningen står for eksempel bak Klassisk påske i Skudeneshavn, som ble arrangert for andre gang i 2022. De arrangerer også konserter med klassisk musikk på høsten.

«(...) de aller fleste vet også at ... de festivalene drar inn ... så mye for næringslivet at de bidrar til at de kan holde ut resten av året. Så de er viktige for næringslivet, altså festivaler, for hver krone du putter inn i en festival, får du flere mangfoldig kroner du får tilbake til næringslivet (...)»

– Inger

7.3.8.2. Samarbeid mellom mange aktører

I tillegg til de frivillige er det mange andre aktører som bidrar til at kulturmiljøet tas i bruk, og samarbeidet mellom disse er helt sentralt. Et tydelig eksempel på dette er samarbeidet mellom kommunen og de frivillige organisasjonene når det gjelder å holde kulturmiljøet åpent og samtidig verne det. Dette er spesielt viktig når det er begrenset med kommunale ressurser. De fleste bygninger eies av kommunen, men enkelte av dem driftes av foreninger. Foreningene slipper å betale leie mot at de holder bygningene ved like. Kommunen betaler eventuelle materialer som trengs, men arbeidet skjer på dugnad, noe som bidrar til å begrense kommunens utgifter. Eksempler på denne modellen er Tåkelurfabrikken og verkstedet til Foreningen Gamle Skudeneshavn. Mælandsgården museum er også kun delvis driftet med kommunale ressurser. Videre samarbeider museet med Verdens Minste Kafe. Kafeen, som vanligvis stenger klokka 15, får beskjed av museet når turistgrupper ankommer, slik at den kan holde åpent spesielt for disse.

«(...) grunnen til at vi har så stort og rikt kulturtilbud i Karmøy, det er jo fordi det er så mange frivillige som vil og har ønsker om å ta vare på ting. Det er frivillige som fikk bygd museumsbygningen (...), og så har du Foreningen Gamle Skudeneshavn (...), så det er en utrolig frivillig innsats i Karmøy»

– Inger

Dialog mellom kulturvernmyndigheter og andre myndigheter og private aktører er også viktig ved prosjekter og tiltak der man ønsker å endre og/eller utvide bruken av et kulturminne. Dette for at man sammen kan komme frem til gode løsninger og unngå at generelle krav setter en stopper for utviklingsmulighetene.

Dersom man ønsker å gjennomføre restaureringsarbeid (for eksempel reparasjon av dører og vinduer), kan eiere av kulturminner i det fredede kulturmiljøet søke om (begrensede) midler hos fylkeskommunen og Foreningen Gamle Skudeneshavn.

I tillegg er det andre aktører som stiller opp med midler til konkrete prosjekter. Ved forvandlingen av Bad Olena bidro for eksempel lokale næringsaktører med noen midler, og ved kulturtilbud kan det være andre stiftelser (for eksempel Gjensidige, s-bank) som bidrar.

7.3.8.3. Sterk lokal patriotisme

Som nevnt tidligere kjennetegnes skudeneshavsbosboere og egentlig alle karmøyboere av at de er lokalpatrioter. Dette fører til at fokuset ofte er på de enkelte tettstedene i stedet for på kommunen som helhet. Intervjuene pekte på at denne patriotismen også kan hindre at det kommer nye innflyttere og sette høye krav til bidrag fra lokalsamfunnet, som det forventes at innflyttere skal bidra til. Samtidig er det nettopp denne patriotismen som fremmer stolthetsfølelsen og bidrar til å skape den sterke stedsidentiteten sammen med ønsket om å vise at man lykkes.

7.3.8.4. Fredning

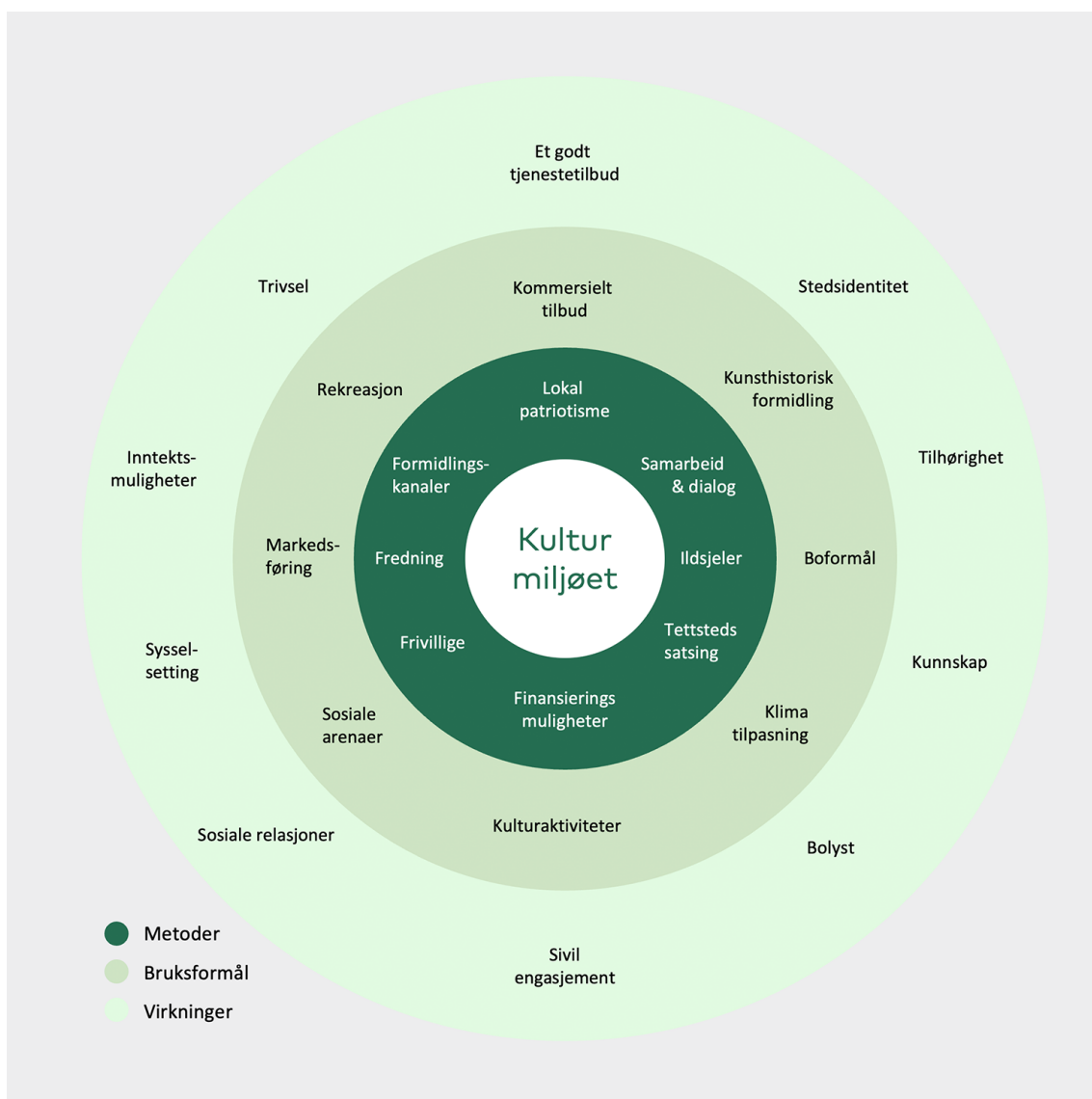
Intervjuene tyder på at kulturmiljøfredningen muligens har fungert som et kvalitetsstempel som indikerer at stedet er verdt å besøke. Og dessuten at det har bidratt til etableringen av virksomheter innenfor serverings- og reiselivsbransjen.

Med utgangspunktet i analysen kan vi si at Skudeneshavns kulturmiljø påvirker innbyggernes livskvalitet ved å aktivere tiltak og ressurser (7.3.7), tilrettelegge for at Skudeneshavns kulturmiljø kan brukes (7.3.5), og ved å skape de nevnte effektene (7.3.8).

Funnene våre oppsummeres i figur 7.7. Effektene som er avbildet i den ytterste kretsen, skapes ved å bruke kulturmiljøet til ulike formål (kretsen i midten), noe som igjen er mulig ved å iverksette tiltakene og metodene som er avbildet i den innerste kretsen. Effekter og virkninger kan forstås som dimensjoner som er viktige for livskvalitet.

«Skudeneshavn har jo gått gjennom liksom en transformering (...), for før var egentlig Skudeneshavn en av verdens navler, du kan kalle det det, for dette var hovedfartsåren mellom Nord- og Sør-Rogaland (...), nå er plutselig Karmøy og Haugesund ut forbi riksveien. Sånn at da mister vi mye av gjennomgangs-trafikken. Men vi har overlevd denne overgangen, da, for samtidig så ble vi jo mer og mer en attraksjon og en destinasjon. Og både fredning her og kulturminnefredning (...) er mye av den magneten (...)».

– Bjørn

Figur 7.7: Modell om relasjon mellom kulturmiljøet og sosial bærekraft

7.3.9. Utfordringer og mulige løsninger

7.3.9.1. Sårbar balanse mellom det å være en levende by og en populær attraksjon

Generelt oppleves Skudeneshavn som en levende by med et svært godt kulturtilbud i forhold til størrelsen og et rimelig tilbud av tjenester for fastboende. Dette til tross for at det er vanskelig å opprettholde et heldags- og helårstilbud på grunn av de sterke sesongvariasjonene og det at enkelte turistsegmenter forsvinner på kveldstid. Disse forholdene gjelder særlig Gamle Skudeneshavn, som oppleves å ha et mer spisset tilbud og et mindre kundegrunnlag. Besøket vårt i slutten av august bekreftet dette. Det var noen grupper (cruise)turister der på dagtid, men på kveldstid var tettstedet veldig stille, og gatene og mange av husene virket tomme.

Tidskonsentrasjonen av cruiseturister kan til dels oppleves voldsom, men samtidig oppleves disse turistene som en viktig bydragsyter til det lokale næringsgrunnlaget og til bransjefjesjonalisering. Fritidsboligeiere er også en av de viktigste markedssegmentene, og det er ingen ønsker om å innføre boplikt i Gamle Skudeneshavn. Man frykter at dette vil kunne drive boligprisene ned. Likevel er det også en oppfatning om at turistenes konsum lokalt er lavt, og at man kan og burde få mer konsum ut av disse gruppene. Et intervjuobjekt var bekymret for at altfor sterk satsing på turister sammen med planer om å begrense biltrafikken og redusere parkeringsplassene i sentrum (samt andre samfunnstrender og utfordringer) kunne øke faren for at Skudeneshavn utvikler seg mer og mer til en turistby, som dermed ikke klarer å opprettholde et helårstjenestetilbud til fastboende.

En videre reiselivsrelatert utfordring er overnattingskapasiteten. Men det er ikke klart om dette gjaldt Skudeneshavns overnattingskapasitet, eller om det er organisering av overnattingstilbudet som er en utfordring. I denne forbindelsen har man undersøkt og prøvd å etablere en desentralisert overnattingsordning, uten å lykkes.

At Skudeneshavn er en populær sommerby som blir stille i vintermånedene, oppleves som en utfordring. Lokalsamfunnet og kommunen søker å motvirke dette gjennom organiseringen av festivaler utenfor hovedsesongen, blant annet festivalen SILK, julemarked og Klassisk påske. Likevel ble det påpekt at det er flere forhold man kunne ha jobbet med. Noen av ideene som ble drøftet av intervjuobjektene for å øke verdiskapningspotensialet i tillegg til å etablere den desentraliserte overnattingsordningen, var å arbeide mot forretningsmarkedet (for eksempel konferanser), utvikle nye typer opplevelsesbaserte produkter og – ikke minst – kommersialisere disse, gjerne gjennom et eget destinasjonsselskap.

Eksempler som ble nevnt, var matbaserte opplevelser, organisert kajakkpadling, teltturer og mer innovative kultur- og kunstbaserte opplevelser, for eksempel lydinstallasjoner. Det ble foreslått å utvide formidlingsarbeidet (ved for eksempel i større grad å vise hvordan kulturmiljøet har endret seg over tid), markedsføre andre steder i det nære omlandet (for eksempel Syreneset fort) og utnytte synergier mot andre kundesegmenter (for eksempel glamping og bølgesurfing). Noe av dette er krevende å få på plass og avhenger av at man får utviklet et bedre samarbeid mellom enkeltaktører, noe vi omtaler nærmere nedenfor.

7.3.9.2. Konflikter om videre bruk

Intervjuene gir generelt inntrykk av at det er lite konflikter mellom bruk og vern av kulturmiljøet. Det er mulig å søke om dispensasjon for endringer i og av verneverdige kulturminner og å klage på fylkeskommunale vurderinger til Riksantikvaren (se for eksempel RA, 2020, RA, 2022). Når det er sagt, kan de administrative prosessene oppleves som tunge og urimelige, og vernebestemmelser kan gjøre at det tar for lang tid å sette i gang endringer, og at disse derfor aldri blir realisert eller omsøkt.

Intervjuobjektene gir inntrykk av at konflikter ikke nødvendigvis oppstår mellom verne- eller fredningskrav og bruk, men heller på grunn av forskjellige krav i arbeidsmiljøloven og/eller plan- og bygningsloven, og at bruksrettskravene kan hindre at kulturminneobjektet oppfyller sin opprinnelige funksjon. I noen tilfeller kan det være vanskelig å imøtekomme kravene med utgangspunkt i bygningens struktur og forretningsmodeller (familiebedrift). Og kravene kan oppleves som unødvendige. Selv om man generelt klarer å finne løsninger, kan disse løsningene sette grenser for videre drift og utvikling.

«Så fikk de først krav om å gipse alle trestokkene på grunn av brannvern (...), men en trestokk som har trukket i salt i 150 år {ler}, kan ikke ta fyr, altså det skal så mye til for at den skal begynne å brenne, det er bortimot umulig. Og det at du skal kreve å gipse det inn, er for det første unødvendig, men så er det det der at man måtte ha x antall rapporter og søknader og dispensasjoner og greier og greier for å få dette til. Og det er også vanskelig, og jeg tror at mange ikke gidder til slutt. De kommer halvveis i prosessen, og så slutter de fordi det er for mye krav og for mye greier.»

–Jan

I tillegg til disse forholdene avdekket intervjuene andre type konflikter som synes relevante for en videre bruk av kulturmiljøet. En av disse er motstand mot kommunale planer om å begrense biltrafikk, parkering på torget og torget mot havnebassenget. I tillegg til å være misfornøyd med deltagelsesprosesser i forbindelse med disse planene var et av intervjuobjektene bekymret for at slike tiltak kunne føre til at Skudeneshavns kommersielle tilbud ville tape kunder til andre kjøpesentre på Karmøy. Karmøybeboernes bilbaserte tilværelse kan være med på å forklare den betydelige motstanden mot disse planene. Samtaler med begge sider i denne konflikten ga inntrykk av at noe av konflikten kan skyldes feilkommunikasjon mellom partene, ettersom kommunens foreslåtte løsning synes å være mindre bastant enn det ble gitt inntrykk av. Men dette er bare et inntrykk fra noen få intervjuer, og løsningen på denne konflikten krever åpenbart mer kunnskap.

Også planer om å omorganisere søppellevering og -sortering i noen få sentrale stasjoner i Gamle Skudeneshavn har skapt konflikt.

7.3.9.3. Sterk konkurranse om kommunens midler og ressurser

Det oppleves som krevende at Karmøy kommune har flere tettsteder, og at alle disse ønsker å bli prioritert når ressurser skal fordeles. Noen intervjuobjekter var misfornøyd med hvor lite oppmerksomhet Skudeneshavn fikk. De opplevde at kommunens ressursbruk var ubalansert, og at kommunen valgte å prioritere Avaldsnes. Et av intervjuobjektene mente dette kom av en manglende vilje fra kommunens side til å satse på Skudeneshavn. Kommunen er ellers kjent med disse betraktningene og erkjenner at det er krevende å skulle satse på alle tettstedene. Det ble også uttrykt misnøye med enkelte prosjekter (som kommunens oppfølging

av midler til å fullføre renoveringen av den offentlige kaien ved Tåkelurfabrikken, som var igangsatt av frivillige) eller mangel på midler (for eksempel verdiskapningsprosjektet som skulle følge kulturmiljøfredningen).

7.3.9.4. Bedre samarbeid

Som nevnt ovenfor er samarbeid sentralt for å tilrettelegge for bruk av kulturmiljøet og dermed skape positive virkninger for lokalsamfunnet. Likevel tyder intervjuene på at det i noen sammenhenger finnes et forbedringspotensial. Et av disse er allerede nevnt og angår samarbeidet mellom flere private aktører for å danne en desentralisert overnattingsordning.

Et annet forhold gjelder samarbeidet mellom krefter som opererer i sone A og sone B. Mens Foreningen Gamle Skudeneshavn er en sentral aktør i sone A, er næringsforeningen mest opptatt av utviklingsmuligheter i sone B. Et intervjuobjekt oppfattet det som uheldig at gjentatte forsøk på å forene krefter fra sone A med næringsforeningens «paraply» har mislyktes. Videre ble det også pekt på mulighetene for tettere samarbeid mellom Foreningen Gamle Skudeneshavn og Karmøys frivilligsentral.

En annen idé kunne være å utforske samarbeidsmuligheter mellom ildsjeler, som tydelig brenner for Skudeneshavns historie, men som ikke har noe formelt samarbeid med det offentlige.

7.3.9.5. Andre forslag

Intervjuobjektene kom også med forslag som tilsynelatende har mindre å gjøre med kulturmiljøet, men som kan bidra til bruk av kulturmiljø og sosial bærekraft. Man ser for eksempel på muligheter for å bruke lokalisering av offentlige arbeidsplasser og tjenester mer strategisk i den videre stedsutviklingen. Noen så et potensial i en sterkere promotering av hjemmekontorordninger og utvikling av et offentlig-privat eiendomsutviklingsselskap for å sikre riktig lokalisering av viktige funksjoner.

«Karmøy kommunen er en langstrekk kommune, men ... og kanskje litt dyrere drift (...) men det er jo fordi at ... det er mange bygder som fortsatt blir ivaretatt og politikerne er interessert i ... at folk skal trives i bygdene sine»

– Inger

7.4. Case B: Østfolds bergkunst

7.4.1. Historisk tilbakeblikk

Bergkunst er forhistoriske spor som ofte ligger skjult i landskapet. Med over 1000 registrerte bergkunstverk totalt er Østfold det området i Norge med tettest konsentrasjon av bronsealdersristninger. Med bergkunsten som befinner seg i Bohuslän, representerer dette den største konsentrasjonen av bergkunst i Nord-Europa (Viken FK, 2022). Bergkunst er hugget (og ikke malt som tidligere antatt) i bergflater og ligger ofte langs tidligere kystlinjer og vannveier (Østfold fylkeskommune, 2010).

Bergkunst omfatter alt fra enkeltformer (for eksempel skålgroper) til større figurer og mer komplekse komposisjoner (se figur 7.8) og motiver. Undringen over hva ristningene kan bety, gjør dem til spennende kulturminner. Oppmalingspraksisen for å synliggjøre ristningene er imidlertid avviklet i Norge, men det kan søkes om dispensasjon for å opprettholde maling i de mest kjente feltene (Østfold fylkeskommune, 2010).

Figur 7.8:
Motiver fra bergkunst (fra venstre til høyre) i Skjeberg (Bjørnstadskipet), Gullskår (Bergbymannen) og skålgroper fra Tunevannet.

Foto fra Heine Iversen, hentet fra kulturminnesøk.no

Foto av Amatør arkeologiske Kontor i Østfold ved Heine Iversen, hentet fra kulturminnesøk.no

Foto: Vattekar, Mona Beate / Østfoldmuseene, hentet fra digitalmuseum.no

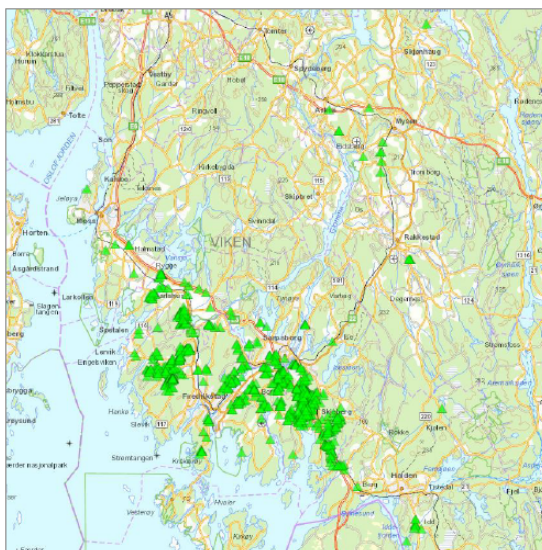
De første bergkunstfeltene ble dokumentert i 1627 av Peder Alfsøn, som var lektor ved Gymnasiet i Christiania i dagens Bohuslän (Brastad Sogn og i Askum Sogn). Det var imidlertid lærer Martin Arnesen og student Anders L'orange som på 1860-tallet gjennomførte den første systematiske jakten på bergkunst i Østfold (Viken FK, 2022). Arbeidet med å dokumentere bergkunst ble videreført av arkeologene Gabriel Gustafson og Anton Wilhelm Brøggers, som også startet de første

systematiske topografisk-arkeologiske undersøkelser og registreringene (Viken FK, 2022). Flere andre fulgte etter dem.

Et hovedtrekk i dokumentasjonen av bergkunst i Østfold er at den helt fra starten har vært drevet av frivillige amatørarkeologer og entusiaster (Kile Vesik, 2020; Viken FK, 2022). Som utdannet rørlegger akkrediteres Erling Johansen blant annet for å ha oppdaget 121 bergkunstfelter (Viken FK, 2022). Det var også amatørerne Børre Johan Ludvigsen og Sigvald Oppebøen – i samarbeid med arkeolog David Vogt – som på 1970- og 1980-tallet motbeviste teorien om «bergkunstgrense» ved den nedre delen av Glomma (Viken FK, 2022). I dag er Lars Ole Klavestad, Tormod Fjeld og Magnus Tangen de «bergkunstjegerne» som har bidratt mest til eksplosjonen av nye funn siden 2016 (Kile Vesik, 2020). De la ned en frivillig innsats og brukte fotogrammetri og kunstig lys i mørket langs det som antas å være tidligere kystlinjer (Amundsen, 2020). Til nå har man oppdaget 1060 bergkunstfelt (i 2016 var tallet under 500), og disse tre har nylig satt seg som mål å øke antallet til 2000 (Amundsen, 2022).

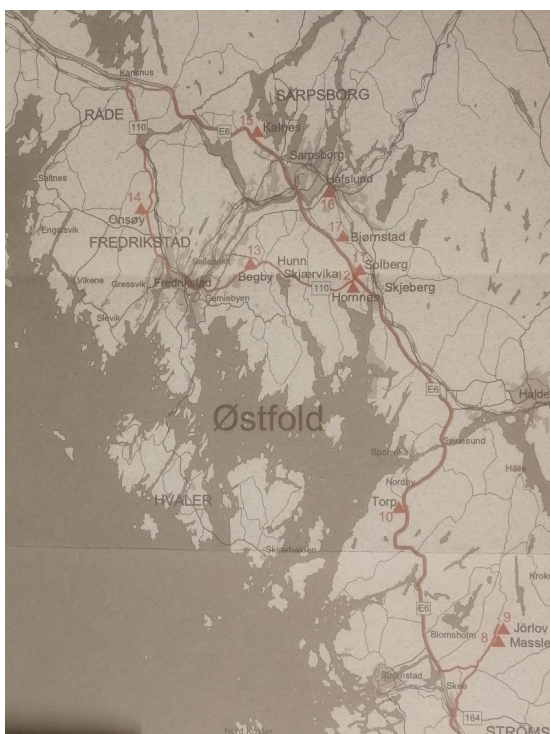
7.4.2. Geografisk kontekst

Bergkunsten ligger spredt på tvers av kommunegrensene i Østfold og strekker seg til andre siden av grensen Sverige. De fleste befinner seg i kommunene Råde, Fredrikstad, Sarpsborg og Halden, men det finnes også bergkunst i Moss, Skiptvet, Rakkestad og Indre Østfold (Kile Vesik, 2020). Figur 7.9 viser lokalisering av bergkunstlokaliteter i Østfold, mens figur 7.10 begrenser seg til et utvalg av felt.

Figur 7.9: Oversikt over lokalisering av bergkunstlokaliteter i Østfold.

Kilde: Kile Vesik, (2020, p.11) fra Askeladden

Figur 7.10: Oversikt over utvalgte bergkunstfelt.

Kommunene der man har funnet bergkunst, tilhører tre ulike bo- og arbeidsregioner (Gundersen, Holmen og Hansen, 2019) og vurderes til å ligge relativt nær arbeidsplasser og servicefunksjoner (SSB, 2022b).

Regionen har vært og er fortsatt preget av strukturelle reformer. Dagens kommuner består av flere tidligere kommuner og fylket de inngår i, Viken, som ble dannet i 2020. Det er nå i ferd med å oppløses, og man går tilbake til tidligere fylkesstruktur. Casestudien er avgrenset til bergkunst lokalisert i gamle Østfold fylke (heretter Østfold). Intervjudeltakere i denne studien representerer ikke alle kommuner der man finner bergkunst i Østfold.

7.4.3. Vern og fredning

Som arkeologiske kulturminner fra før reformasjonen i 1537, er bergkunst automatisk fredet med hjemmel i kulturminneloven. Som følge av dette er de automatisk vernet mot inngrep fra de oppdages, og funn av disse skal rapporteres til fylkeskonservatoren.

Et intervjuobjekt ga inntrykk av at dette kan ha uheldige konsekvenser. Det kulturmiljøet som automatisk er fredet, kan ifølge vedkommende bli nedprioritert i kulturminneplaner til fordel for kulturminner som ikke er underlagt en slik form for vern, og som dermed i større grad er truet. Områder med stort innslag av arkeologiske kulturminner tilhører faktisk prioriterte områder i Sarpsborg kommunes kulturminneplan. Blant disse finner vi to bergkunstfelt: Ingedal og Skjebergsletta-Oldtidsveien (Sarpsborg kommune, 2022). Samtidig er Sarpsborg kommune en av kommunene med flest bergkunstfelt fra bronsealderen (Sarpsborg kommune, 2022). I Hvaler kommune er ikke bergkunst blant de prioriterte

kulturminnene (Hvaler kommune, 2018). Fredrikstad kommune mangler en kulturminneplan.^[45]

7.4.4. Forståelse av bergkunst

Med utgangspunkt i få intervjuer er det vanskelig å si hvordan bergkunst forstås og oppfattes av folk flest. Noen intervjuobjekter fremhever at bergkunsten er viktige som en ressurs som kan skape opplevelser og være en besøksattraksjon. Andre intervjuobjekter var mer opptatt av bergkunstens rolle som «inngangsport» til lokal historie og kunnskap om tidligere mennesker. Noen pekte også på at bergkunst kan oppleves som en hindring for utvikling i stedet for en ressurs. Dette fordi bergkunstens status som automatisk fredet kan forsinke og fordyre utviklingsprosjekter.

Folk oppfordres til å lete etter og melde fra om nye felter, men enkelte intervjuobjekter mente at bergkunst kan oppleves som et kulturminneområde som er «arkeologers eksklusive område». Dette knyttes også til den automatiske fredningen fortidsminnene er underlagt. Denne holdningen er overraskende med tanke på at bergkunst engasjerer ildsjeler, og at amatører og frivillige fra starten av har bidratt til å dokumentere bergkunstfeltene.

De viktigste feltene som er tilrettelagt, er kjente for den lokale befolkningen, men kjennskapen til bergkunst for øvrig er for det meste beskjedent og begrenset. Svarene kan variere avhengig av egen interesse og/eller om intervjuobjektet bor i nærheten av et eller flere felt. Flere av intervjuobjektene sier de har opplevd at mange blir overrasket over bergkunsten når de besøker dem. Overraskelsesmomentet gjelder også for dem som har bodd i området lenge og/eller bor i umiddelbar nærhet til et felt. At kjennskapen til bergkunst vurderes som lav, knyttes delvis til det faktum at de lokale ikke er flinke til å være turist i egen by. Spesielt gjelder dette dem med en travel hverdag, for eksempel barnefamilier. Et av intervjuobjektene uttalte at bergkunsten i Østfold er bedre kjent for utlendinger enn for den lokale befolkningen og nordmenn generelt.

«Jeg ble litt overrasket over replikkene jeg hørte fra de som hadde bodd i Sarpsborg i kanskje generasjoner, ikke sant, 'oi dette visste vi jo ikke' (...) enn at de som hadde flytta hit (...)»

– Kari

7.4.5. Bruk av bergkunsten

7.4.5.1. Begrenset bruk

Bergkunst brukes som mål for turer og utflukter av dem som bor i nærheten, til guidede turer, til arrangementer rettet mot ulike typer besøkende samt i den

45. [Kulturminneplan 2023 - 2035 - Fredrikstad kommune](#)

kulturelle skolesekken (DKS). Men både intervjuene og resultatene av en markedsundersøkelse gjennomført av Viken fylkeskommune i samarbeid med Sarpsborg i Interreg-prosjektet Samhell^[46] (iSarpsborg og Viken fylkeskommune, udatert), tyder på at bruksomfanget av bergkunsten er begrenset. Samtidig er ikke potensialet til å bruke dem som en strategisk ressurs utnyttet fullt ut. Videre vises det i rapporten som dokumenterer resultatene fra markedsundersøkelsen, til at destinasjonsselskapene for Sarpsborg, Fredrikstad og Hvaler mener det er vanskelig å kartlegge omfanget av besøk ved bergkunstfeltene. Dette er fordi det ikke finnes tellere for besøkende på alle feltene (Sarpsborg og Viken fylkeskommune, udatert).

Et fellestrekk ved dagens guidede turer er at disse ikke lenger er regelmessige. Mellom 2006 og 2015 organiserte Sarpsborg kommune månedlige rundturer til kulturminner som kunne inkludere bergkunstfeltene. Turene var en del av det kommunale folkehelse tilbudet for å få folk til å bevege seg og være fysisk aktive og ble forberedt i samarbeid med historielagene, som hadde en hovedrolle i formidling. Turene ble populære både blant langtidsbeboere og nyinnflyttede som ønsket å bli bedre kjent med stedet de hadde flyttet til. Tilbudet ble lagt ned i 2015 grunnet ressursknapphet, endringer i virksomhetsstillinger og manglende mulighet for historielagene til å videreføre opplegget uten kommunal støtte og koordinering.

«... ja, altså vi har jo over 1000 lokaliteter, og av de har vi vel 20–25 som er tilrettelagt, og det er dit folk drar. Det er bare helt spesielt interesserte som kommer og ser på bergkunsten som ikke er tilrettelagt for publikum.»

– Ingrid

I dag tilbys de fleste av turene ad hoc, gjerne i forbindelse med spesielle begivenheter, som Olavsdagene eller «Turist i egen by»-opplegget, og på forespørsel fra bedrifter. Guidede turer til bergkunstfelter har også blitt brukt av turoperatører bl.a. i forbindelse med Norwegian Travel Workshop, som fant sted i Sarpsborg og Fredrikstad i 2012.

I mange slike turer inngår bergkunsten som et element i en større helhet, som kan inneholde skuespill, musikk, matopplevelser og/eller flere kulturminner og kultur-opplevelser. Turene organiseres av ulike aktører, deriblant iSarpsborg, Viken fylkeskommune, foreninger som DNT og privatpersoner. Noen av turene er gratis, for eksempel turen som pleide å tilbys av Viken fylkeskommune. Mens andre turer krever betaling, for eksempel den som organiseres av iSarpsborg i forbindelse med Olavsdagene. Turene, særlig natteomvisninger og -vandring med egen lommelykt, omtales av flere intervjuobjekter som svært populære. Markedsundersøkelsen viser likevel at bergkunstfelt først og fremst blir besøkt på dagtid (iSarpsborg og Viken fylkeskommune, udatert).

46. Informasjon ble innhentet via spørreskjema utfyllt av besøkende på utvalgte helleristningslokasjoner (Solbergårnet, Solbergfeltet og Gullskår), og intervjuer via telefon, møte eller e-post med skoler, destinasjonsselskaper, private guider og Hafslund Høyedgård og konferansesenter.

«Nei, vi har ikke kommet så langt at vi har hatt det regelmessig, men vi har hatt det både i tilknytning til et arrangement, olavsdagene, eller (...) sånn type omvisningstur.»

– Marit

«Vi som bor her og er så heldig å ha så mange bergkunstfelt rundt oss, vi er ikke alltid like flinke til å (...) bruke de kulturminnene og de aktivitetene vi har rundt oss, fordi når man har fri fra jobb, så reiser man kanskje på ferie til et annet land eller til en annen by. Man reiser til hovedstaden. Så jeg tror at hvis man har det veldig travelt og er med på aktiviteter til barna, så gjør man det der det skjer. Om det er en idrettshall eller en fotballbane eller kulturarena, tror jeg ikke man har nok fritid til å ta i bruk de fine opplevelsene.»

– Marit

7.4.5.2. Årstid, lokalisering og tilrettelegging avgjørende for bruk

Som omtalt i kapittel 7.4.1, er det mange nyoppdagede bergkunstfelter i Østfold, men ikke alle er like mye besøkt. Det er tilrettelagte felter som besøkes mest. Samtidig er ikke tilrettelegging tilfeldig. Det er mange ting som spiller inn når man skal velge om man skal tilrettelegge et felt eller ikke. Både beliggenhet med hensyn til ferdselsårer og parkering samt etablerte turområder, grunneieres og kommunes holdning og bergkunstmotiv i relasjon til det som finnes av bergkunst i området.

Bruk av bergkunst i forbindelse med DKS-opplegget er også preget av lokalisering. Med bare noen få unntak er det elevene i skolene og barnehagene som ligger i nærheten av bergkunstfelter og som kan gå og/eller sykle til disse, som besøker bergkunsten.

Ellers skjer formidling av bergkunst på skoler og barnehager ved at en arkeolog kommer på besøk og forteller om bergkunst. At ikke flere skoler drar ut til bergkunstfelter, begrunnes med mangel på ressurser til å betale transport til/fra feltene. I tillegg ble det påpekt at det kan være vanskelig for skolene å innarbeide utfluktene i skoleprogrammet. Og kulturminner generelt og bergkunst spesielt utgjør bare en mindre del av DKS-opplegget.

Bruken av bergkunstfelter varierer gjennom året, siden enkelte bergkunstfelter pakkes inn om vinteren for å beskytte dem mot frostskafer. Og de som ikke tildekkes, er lite synlige når de dekkes av snø, løv og vegetasjon. Tidspunkt på dagen påvirker bruken av bergkunsten. Dette gjelder særlig for felter som ikke er målt opp, ettersom de oppleves best ved skrått lys, dvs. ved soloppgang/-nedgang og/eller i nattemørke med kunstig belysning. Da blir det lettere å se nyanser og utskjæringer.

7.4.5.3. Tilgang: primært bilbasert med enkelte universelt utformede felter

Tilgangen til bergkunst er avhengig av transporttilbudet i Østfold. For de som ikke bor i umiddelbar nærhet til bergkunstfelter, er tilgangen til bergkunstfeltene først

og fremst bilbasert. Flere av bergkunstfeltene ligger langs veier og har parkeringsmuligheter. Men med unntak av felter som ligger sentrumsnært, er tilgangen med kollektivtransport dårlig. Enten finnes det ikke holdeplasser i gåavstand, eller avgangene er for sjeldne. Dette hever terskelen for at ulike befolkningsgrupper (for eksempel barn, unge og eldre) besøker bergkunsten.

7.4.5.4. Bruk under covid-19-pandemien

For intervjuobjektene var det vanskelig å si noe om hvorvidt bruken av bergkunsten endret seg under pandemien. Men det er grunn til å tro at besøksomfanget økte, ettersom både kortreiser og det å gå tur i nærområdet ble mer populært. Dette til tross for at utenlandske besøkende uteble. Antagelsen støttes av det faktum at enkelte grunneiere opplevde ganske mye tråkk ved enkelte parkeringsplasser i nærheten av bergkunstfeltene (uten at dette automatisk betyr at de som parkerte der, besøkte feltene).

Samtidig pekte intervjuobjektene på at man ikke i tilstrekkelig grad klarte å benytte mulighetene som oppsto under pandemi, til å bedre formidlingsarbeidet om tur- og besøksmuligheter til bergkunst.

7.4.6. Måter bergkunst påvirker sosial bærekraft på

7.4.6.1. Bruken av og kunnskapen om bergkunst skaper positive virkninger

Intervjuobjektene pekte på flere positive virkninger på livskvalitet, uten at dette nødvendigvis betyr at tydelige og direkte kausale sammenhenger ble fremhevet.

Bergkunst bidrar til å skille området fra andre områder og bygger en *identitet* og en *stolthetsfølelse*, som igjen bidrar til et mer **positivt selvbilde og god selvfølelse**.

Disse forholdene vurderes som svært viktige i en by som Sarpsborg, som gjerne forbindes med industrihistorie og fremstilles som en sliten industriby.

Intervjuobjektene pekte også på at også bergkunst kan bidra til å skape et **felleskap** og en **tilhørighetsfølelse**, både mellom mennesker som bor her nå, og mellom nåtidens og fortidens samfunn. Denne egenskapen kan bidra til at lokalsamfunnet blir bedre i stand til å håndtere endringer som følge av befolknings- og/eller byutvikling.

En annen dimensjon som ble trukket frem, er at bergkunst ofte ligger i naturområder, og dermed kan turutflukter til bergkunstfeltene ha **positive helseeffekter**. Som nevnt over, ble faktisk bergkunsten brukt som et element i natur- og kulturturene som ble organisert mellom 2006 og 2015 av kommunal folkehelsekoordinator i Sarpsborg kommune, og der formålet nettopp var å holde folk friske og aktive.

Viken fylkeskommune er ansvarlig for den første skjøtselen av et bergkunstfelt når det blir tilrettelagt. Kommunene har ansvar for årlig oppfølging av skjøtsel. I forbindelse med dette arbeidet ble det nevnt at både Sarpsborg kommune og Fredrikstad kommune hyrer inn personer fra Arbeidssamvirke i offentlig virksomhet

(ASVO). Ettersom disse virksomhetene arbeider med å gi arbeidsuføre et meningsfylt og varig arbeidstilbud, tyder intervjuer på at bergkunst bidrar til **integrering i arbeidslivet** for en befolkningsgruppe som har vanskelig for å komme seg inn på arbeidsmarkedet.

Intervjuobjektene pekte også på at det å oppdage og bli kjent med bergkunsten – og med kulturminner generelt – kan bidra til **botrivsel**, for så vel voksne som for barn og unge. Det hadde vært interessant å vite mer om effekten av å bli kjent med bergkunsten gjennom feltbesøk og besøk av arkeologer i skolen, men det var dessverre vanskelig å finne noen som var nært nok involvert i dette arbeidet og hadde anledning til å delta i et intervju.

Bergkunst tiltrekker seg turister, men – med utgangspunkt i intervjuene vi har gjort – kan vi ikke si noe om hvilke virkninger det eventuelt kan ha for lokalsamfunnet dersom bergkunsten utnyttes kommersielt. Intervjuobjektene peker i intervjuer på at det å ha kjennskap til kulturminner, å føle et eierskap til dem og å være stolt av dem har en positiv virkning på det vertskapet lokalsamfunnet kan være overfor besøkende.

«Jeg synes heller ikke vi har vært flinke nok til å formidle bergkunst som tips til utflukter under pandemien. Vi tok så veldig mye annet, at man skulle gå til forskjellige vann og stier, og koblet det mot gårdsbesøk, sånn at det skulle bli omsetning hos de som har besøksgårder.»

– Marit

I tillegg bidrar formidlingsarbeidet om bergkunst til å skape en **forståelse** for disse fortidsminnene, en **interesse for lokal kulturhistorie og kulturminner** generelt. Bergkunst synes spesielt godt egnet til sistnevnte fordi de – sammenlignet med andre kulturminner – gir større rom for tolkning. Til sammen kan disse forholdene bidra til at **kulturminnevern** kan påvirke livskvaliteten for fremtidige generasjoner.

«(...) jeg kan i hvert fall erfaringsmessig si at kulturminnet bidrar nettopp til den positive identiteten. Og jeg tror den gjør noe med selvfølelsen, fordi Sarpsborg er en by som kanskje er mest kjent for industrien, (...) papp- og cellulosefabrikk. Det er jo tømmeret på en måte som har definert oss. Jeg tror at folk synes at det er godt da å ha noen flere knagger enn det å være bare en gammel, litt sliten industriby.»

–Kari

Intervjuobjektene uttrykker at bergkunsten har potensial til å bidra til livskvalitet og sosial bærekraft. Det kan være fysisk aktivitet utendørs, slik at denne aktiviteten bidrar til å fremme positive helseeffekter (for eksempel i forbindelse med sykkelturner), eller andre opplevelser som kan bidra til økt botrivsel.

«Lokalsamfunnet er jo de som først fanger opp sånne signaler, og det er jo kommunen helt avhengig av å få. Ellers får vi jo ikke gjort noe med det.»

– Kari

7.4.7. Metoder og tiltak som skaper virkninger

Mens registrering, digitalisering og første verneskjøtsel gjøres først og fremst av arkeologer som er ansatt av Viken fylkeskommune, krever årlig skjøtsel og tilrettelegging av feltene mer samarbeid mellom ulike aktører.

I tillegg til arkeologisk kompetanse, som for det meste ligger på fylkesnivå, krever tilrettelegging av bergkunsthelter lokal kunnskap om for eksempel besøksstrømmer. Disse skaffes og formidles gjerne av både kommuner, historielag og grunneiere. I denne forbindelse er samarbeid og gode kommunikasjonskanaler mellom fylke og kommune viktig, noe som igjen er avhengig av erfaringer og gode personlige relasjoner. Det var slike forhold som bidro til at det gode samarbeidet mellom fylkeskommunen og Sarpsborg kommune innen kulturminnefeltet kunne opprettholdes også etter fylkessammenslåingen.

Samarbeid er også avgjørende for årlig skjøtsel og oppfølging, som går utover det som er fylkeskommunens ansvar. Det består primært av en første verneskjøtselsrunde på bergkunstheltet, tildekking av bergkunst om vinteren for å beskytte den mot frostskafer og skjøtsel av selve bergflaten. Arbeidet kan for eksempel innebære det å klippe gresset og rydde bort løv og vegetasjon samt å sørge for at skilt, stier og ramper ser bra ut. Kommunene, frivillige, grunneiere og bedrifter (for eksempel Sarpsborg ASVO) samarbeider om å følge opp årlig skjøtsel samt å sørge for at feltene vedlikeholdes og er tilgjengelige for besøkende.

Dialog og samarbeid med grunneiere om tilgang til feltene har vært nyttig i gjennomføringen av kontrollregistreringene og anses som sentralt for arbeidet fremover. Dette gjelder spesielt de utsatte feltene (Kile Vesik, 2020). Videre peker intervjuene på at kontrollregistreringene er viktige for å skjerme bergkunst mot skader, sikre tilgangen til bergkunsthelter, enten i forbindelse med besøk eller skjøtselsarbeid samt for å tilby parkeringsmuligheter. Arbeidet fylkesarkeologene utfører for å klargjøre hva det innebærer å ha ett eller flere felt på egen eiendom, er et viktig folkeopplysningsarbeid.

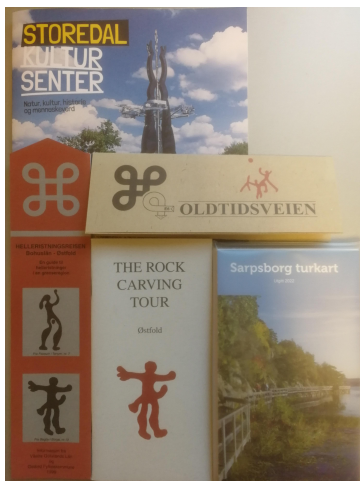
Formidlingsarbeid

Arbeidet Viken fylkeskommune legger ned i å merke, skilte og vedlikeholde bergkunstheltene, er høyt verdsatt. Samtidig hevdes det at det er viktig å synliggjøre dette arbeidet og at det følges opp av god formidling av bergkunstheltene, noe som øker bevisstheten om ristningene og gjør dem bedre kjent som besøksattraksjoner. Under pandemien ble det for eksempel observert at satsing på formidlingsarbeid fungerte, selv om dette ikke var spesielt rettet mot bergkunst.

Formidling kan skje via diverse kanaler som nettsider fra destinasjonsselskaper,

kulturminnesok.no, hefter, brosjyrer og turkart (se figur 7.11), foredrag på lokale folkebiblioteker, formidlingssentre som Storedal kultursenter eller Solbergårnet rasteplass, guidede turer og arrangementer. Det er særlig guidede turer og arrangementer som fungerer best fordi de bidrar til å skape gode opplevelser og minner.

«Da la vi veldig mye informasjon på nettsiden også om bergkunst som lå der fra før, med turtips om hvor du kunne gå tur om forskjellige (...) stier for å spare lysløyper og der det mange går. Og det som skjedde, var at vi plutselig fikk, både kommunen og vi, telefoner fra grunneiere langs for eksempel Isesjø, Tvetevannet om at Oi, det er så mye folk her nå i helgene, vi sliter med parkering! Så vi vet veldig godt at når vi jobber med kommunikasjon, da blir det også mer attraktivt. Derfor ønsker vi å gjøre samme jobb med bergkunst.»
– Marit

Figur 7.11: Informasjonsmateriale om bergkunst gjort tilgjengelig av iSarpsborg.

7.4.7.1. Frivillig innsats

Som så ofte er tilfelle med kulturmiljøer og forvaltning, er frivilliges innsats vesentlig når det gjelder å sørge for registrering av bergkunst, sikre vedlikehold, sikre tilgang og bidra til formidling for å øke bevisstheten om bergkunsten.

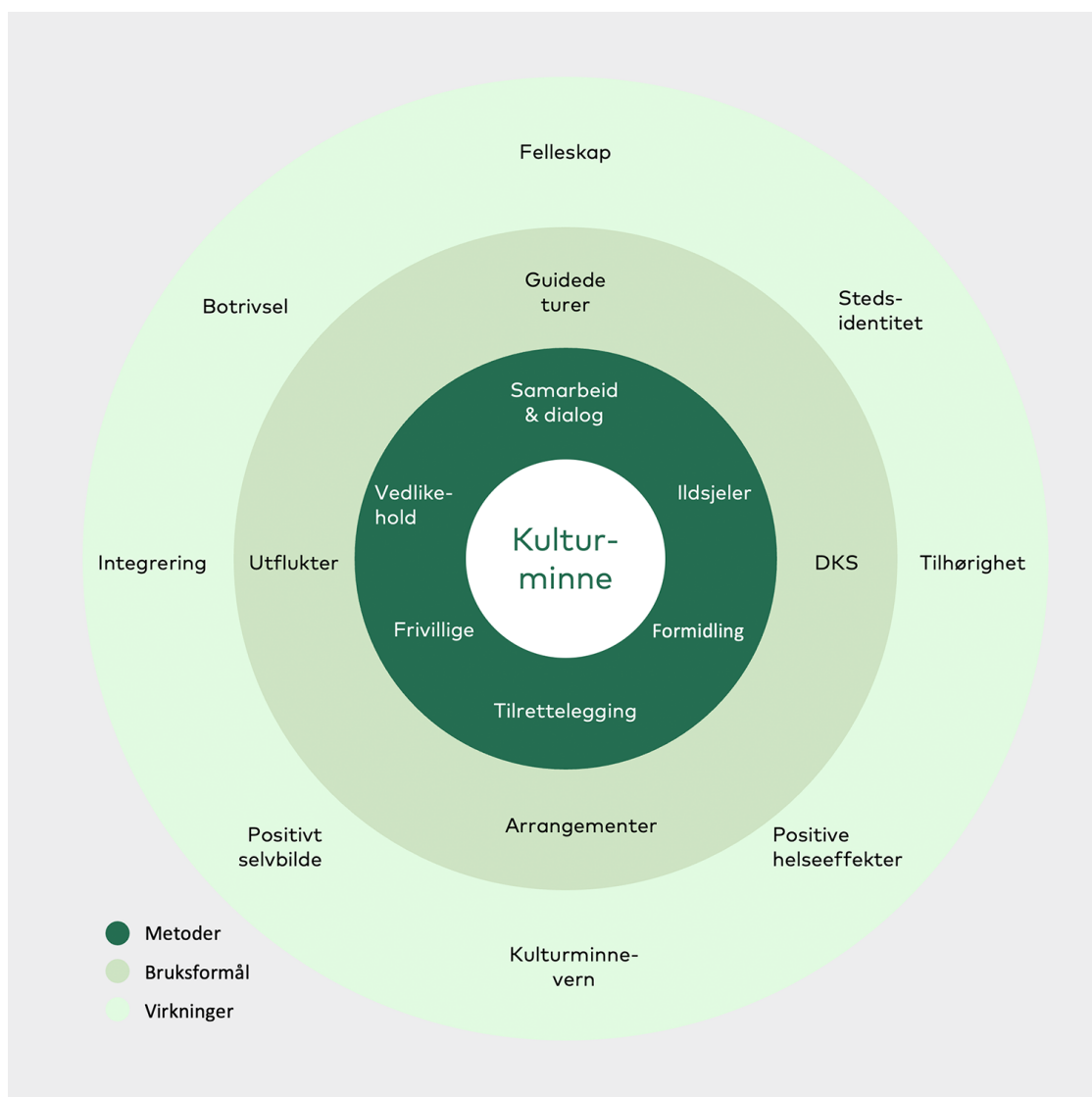
De mest kjente eksemplene er kanskje «bergkunstjegerne», Lars Ole Klavestad, Magnus Tangen og Tormod Fjeld. I samarbeid med fylkeskommunen og i dialog med grunneiere har de bidratt til å doble antallet bergkunstfelter siden 2016, samt til å øke bevisstheten om bergkunst ved å produsere faglige rapporter (Tangen, Fjeld og Klavestad, 2021), holde foredrag og organisere/delta på guidede turer.

Historielagene kan også spille en viktig rolle, selv om de med noen unntak, som Skjebergs amatørarkeologiske forening synes å være mindre engasjert i bergkunstfeltene enn i øvrige kulturminner. Historielagene var for eksempel med på å organisere og gjennomføre guidede turer som ble koordinert av Sarpsborg kommune mellom 2006 og 2015. Og Sarpsborgs turkart med lokalisering av

kulturminner (inkludert bergkunst) ble utviklet etter initiativ fra Den Norske Turistforening, som nylig også organiserte en guidet tur for å se bergkunst.

I tillegg ble det rapportert i intervjuene at fylkeskommunale og kommunale myndigheter ofte drar nytte av lokal kunnskap som fremskaffes via organiserte frivillige, ildsjeler og besteforeldre som på eget initiativ presenterer bergkunst til barnebarna sine.

I likhet med figur 7.7 for Skudeneshavns kulturmiljø oppsummerer figur 7.12 virkninger som påvirker livskvalitet (avbildet i ytterste krets), som skapes ved å bruke bergkunst til ulike formål (krets i midten). Dette er igjen mulig ved å iverksette tiltakene og metodene som er avbildet i den innerste kretsen.

Figur 7.12: Modell om relasjonen mellom kulturmiljøet og sosial bærekraft.

7.4.8. Utfordringer og mulige løsninger

7.4.8.1. Utilstrekkelig formidling – manglende (eller fragmentert) ansvar

Mens Viken fylkeskommune har hovedansvaret for registrering, skilting og første verneskjøtsel, har den utilstrekkelig med midler til formidling. Østfoldsmuseene – som ifølge et av intervjuobjektene kunne tatt formidlingsrollen – er bare opptatt av sine egne museer. Resultatet er at det ikke finnes noen instans som tar ansvar for å formidle bergkunst spesielt eller utendørs kulturminner generelt, noe som preger hele fylket.

Intervjuene tyder på at en formidlingsrolle på kommunalt nivå er det mest naturlige. Alternativt at destinasjonsselskapene som iSarpsborg (som er delvis kommunalt eid) håndterer denne oppgaven. Det har også manglet på formidlingsansvar i kommunen, men iSarpsborg og Viken fylkeskommune har begynt å jobbe sammen (iSarpsborg og Viken fylkeskommune, udatert). Disse aktørene ønsker å jobbe videre med formidling, gitt at det finnes ressurser til det. Blant annet er det snakk om mer aktivt å formidle tur- og besøksmuligheter til bergkunstheltene og å tilrettelegge for tilleggstilbud ved feltene, slik at disse blir mer attraktive.

«Jeg tenker at ikke alle felter trenger en grussatt sti, men at noen felter også kan være «utmarksfelter.»

– Svein

Satsingen virker lovende, men samtidig kan det være vanskelig for kommunene å mestre dette uten innsats fra andre aktører og en forankring av formidlingsarbeid på et høyere administrativt nivå. En slik forankring vil være fordelaktig, gitt at bergkunsten finnes på tvers av kommunegrensene. I henhold til Vikens handlingsprogram for 2022–2023 for kulturarv vil Viken fylkeskommune jobbe med et prosjekt for å avklare hvilket potensial Solbergårnet har som utstillings- og formidlingsarena for kulturarven i Viken (Viken fylkeskommune, udatert).

Særlig nattevandringer har vist seg å skape spesielle opplevelser. Intervjuobjektene ser også et potensial i å tilrettelegge organiserte turer som inkluderer transport til/fra bergkunstheltene og formidlingssentre. Interessen for slike turer og vandringer er stor, og enkelte intervjuobjekter undret seg over hvorfor det fantes så få slike arrangementer.

Det ble også foreslått tiltak for å senke terskelen for egne uorganiserte besøk. I tillegg til tiltak som kan bidra til å gjøre feltet mer attraktivt (som nevnes i neste avsnitt), ble det også foreslått å lage veiledere for hvordan man kan finne og oppleve utvalgte felter og/eller bruke lys på nattevandringer. Samtidig var intervjuobjektene bevisst på at det å promotere besøk til feltene på egen hånd kan slå tilbake ved at det øker muligheten for dårlige eller likegyldige opplevelser. Slike

besøk byr også på utfordringer knyttet til vern, ettersom det kan være vanskeligere å utforske feltene på egen hånd.

Andre forslag omfatter det å endre formidlingen av bergkunst kvalitativt. Det kan skje enten ved å bruke andre midler, for eksempel filmsnutter, sosiale medier og digitale plattformer, eller ved å bruke alternative innfallsvinkler i formidlingsarbeidet.

Fra rapporten om resultater fra markedsundersøkelsen (iSarpsborg og Viken fylkeskommune, 2022) vet vi også at kommunikasjonen når det gjelder bergkunst vurderes som utilstrekkelig. Det etterlyses også kommunikasjon og informasjon i forkant av besøk, barnevennlig informasjon og bedre skilting på motorveien og ved inngangen til rasteplassen ved Solbergårnet.

7.4.8.2. Bergkunst ikke attraktivt nok

Gjennom intervjuene fikk vi inntrykk av at bergkunst ikke er tilstrekkelig som selvstendige besøksmål, og at det er mye annet som er mer verdt å besøke. I noen tilfeller ble dette inntrykket støttet opp av eksplisitte kommentarer, mens i andre tilfeller var dette mer implisitt i intervjuobjektets fortelling. Et eksempel på sistnevnte kan være at bergkunst ofte er et element blant mange kulturminner og bør oppleves gjennom guidede turer og arrangementer.

«(...) det er ingen som tar det ansvaret ... i Østfold fordi det er ikke fordelt til noen spesifikk (...) de som burde kanskje har gjort det er Østfoldmuseene, men de ... som jeg sa i stad de de har på en måte museene sine, og tenker vel kanskje ikke at kulturminnene i landskapet er en del av det de skal formidle og visse selskapene, de er jo på en måte, de ser jo etter profitt på en måte mye»
– Ingrid

Dette er også dokumentert i rapporten om resultater fra markedsundersøkelsen, se notater (iSarpsborg og Viken fylkeskommune, 2022).

Et forslag man ønsker å arbeide med knyttet til denne utfordringen, er å plassere tilleggstilbud ved bergkunstfeltene (for eksempel lekeplass, hinderløyper og servering). Og/eller man kan knytte bergkunstfeltene til andre opplevelser (for eksempel gårds- eller kaffebesøk, skuespill eller musikkopplevelser) som deler av en mer omfattende pakke eller som del av arrangementer. Til det sistnevnte kan det være relevant å søke om midler gjennom tilskuddsordningen KAO (KulturArvOpplevelser), som tilbys av fylkeskommunen og presenteres i handlingsplanen for 2022–2023 (Viken fylkeskommune, udatert). En mulighet er å utvikle et kommersielt tilbud rettet mot bedrifter.

Andre fysiske tiltak som ble nevnt, og som kan gjøre bergkunst mer attraktivt, er det å sette opp lysløyper for på den måten å gjøre det mer interessant å besøke feltene i de mørke vintermånedene, sikre parkeringsmuligheter og å tilrettelegge bedre for bergkunstparker og flere felter generelt, slik at flere får tilgang til disse i

nærmiljøet. I forbindelse med sistnevnte ble det trukket frem at det i enkelte tilfeller kan være tilstrekkelig med enkel tilrettelegging.

Videre ble det foreslått å utvide bruken av bergkunst til mer enn besøksattraksjoner eller formidlingsarenaer og se på dem som arenaer i forbindelse med kunstarrangementer, for eksempel male- eller skrivekurs.

Potensialet for å utnytte bergkunst kommersielt kommer likevel ikke tydelig frem gjennom intervjuene. Muligheter for å utvikle et kommersielt tilbud med utgangspunkt i bergkunst (alltid i kombinasjon med noe annet) nevnes ofte, selv om det kan være vanskelig å vurdere betalingsvilligheten for slike tilbud. Samtidig nevnes det at utnyttelsespotensialet kan være begrenset med tanke på hvor sårbar bergkunst er.

7.4.8.3. Ressursknapphet

Gjennom intervjuene kommer det frem at ressursknapphet byr på utfordringer på ulike nivåer og i forbindelse med ulike oppgaver. Manglende ressurser gjør det vanskelig å opprettholde farten på kartleggingen og oppfølgingen av nyoppdagede felter, formidlingsarbeidet og organiseringen av besøk for elever ved skoler som ikke ligger i gang- og sykkelavstand fra feltene. Det å endre kollektivtilbudet, slik at flere får tilgang til feltene, eller å endre strategien med kartlegging av felter slik at flere lettere får tilgang er nok likevel den enkleste måten å sikre nok midler til at alle skoler kan organisere bussturer til feltene som allerede er tilrettelagt.

«Gjør kulturminner generelt mer tilgjengelig for folk med bilder på digitale plattformer (...) dokumentasjon (...) i Askeladden (...) er skjult for allmennheten. Om noe av dette hadde blitt tilgjengeliggjort, ville det vært mye mer inspirerende for folk å se hva som finnes rundt der man bor, enn en registreringstekst som beskriver avstander mellom figurer, himmelretninger, fjell og omgivelser med tekst. Det gir lite.»
– Svein

Frivillige utfører en vesentlig innsats når det gjelder å verne kulturminner og tilrettelegge for bruken av dem. Dermed kan det tenkes at frivillighetsarbeid kunne dekke behov der offentlige midler ikke strekker til. Samtidig kan det hende at økt innsats fra frivillige knyttet til bergkunst kan være vanskeligere enn for andre kulturminner, ettersom arbeidet med feltene kan oppleves som arkeologenes eksklusive domene.

7.4.8.4. Potensial for konflikt

En fordel med at bergkunst er underlagt automatisk fredning, er at man ikke trenger å sette i gang verneprosesser når man først oppdager slike. Samtidig kan automatisk fredning by på konflikter og utfordringer, som igjen kan bidra til at bergkunst blir ansett mer som hindringer enn som verdifulle ressurser.

De mest åpenbare konfliktene er konflikter som oppstår når man oppdager nye felter i forbindelse med utbyggingsarbeid.

«Og når du er utbygger og enten skal bygge vei eller hus, og du kommer over et sånt arkeologisk sted, så er det en ulykke for dem fordi de må betale alt selv. Og det forsinker og fordyrer prosessen noe helt forferdelig, og det blir stort konfliktnivå.»

– Kjell

I tillegg kan man også møte mye motstand blant grunneiere når nye felter blir oppdaget. Dette synes imidlertid mer nyansert enn utbygging, og man kan oppleve alt fra sinne og frustrasjon til manglende interesse og begeistring. Samtidig pekte også et av intervjuobjektene på at potensialet for konflikt kan være større ved andre kulturminner og stier enn ved bergkunstfelter fordi de sistnevnte stort sett er godt tilrettelagt og merket.

Motstand og negative holdninger kan oppstå av ulike grunner. Det kan være uanmeldte besøk på privat eiendom (noe som er sjelden), forventninger om kraftigere restriksjoner (enn det som er tilfelle) når det gjelder bruk av privat eiendom, og redsel for at privat eiendom blir oppsøkt av turisthorder. Det sistnevnte skjer sjelden, ettersom turistene først og fremst besøker felter som er tilrettelagt. I den forbindelse oppleves det at fagfolks folkeopplysningsarbeid bidrar til å redusere konfliktnivået, og dette er noe man trolig kan bygge videre på.

«Med en gang du kan kommunisere at 'her kan du besøke tre felter, her er det bussforbindelse', da blir det en mindre terskel. Det blir lettere å kaste seg på.»

– Marit

7.5. Sammenligning av caser

Det er ingen tvil om at Skudeneshavns kulturmiljø og Østfolds bergkunst er to svært ulike caser med tanke på typekulturmiljø, forvaltning og bruk.

Utnevnelsen av Skudeneshavn til et kulturmiljø kan sees som et resultat av en lang prosess som ble initiert på 60-tallet, sammen med en interesse blant lokale innbyggere for å bevare det gamle trehusmiljøet.

Østfolds bergkunst er derimot automatisk fredet. Dette betyr ikke at det ikke finnes lokalt engasjement. Det er tradisjonelt arkeolog-amatører og ildsjeler som har dokumentert bergkunst, og også i dag er det fortsatt disse som bidrar med lokale interessenter og til å oppdage nye felter. Samtidig synes det som at interessen for bergkunst er mer tilbakeholden og avgrenset til et fåtall personer som er spesielt interesserte i bergkunstfelter.

Skudeneshavns kulturmiljø er kompakt og lokalisert i én kommune. Bergkunsten er derimot spredt over flere kommuner. Dette byr på utfordringer for formidlingsarbeid, noe intervjuene bekrefter. Viken fylkeskommune har hovedansvaret for registrering, skilting og skjøtsel av bergkunsten, men det oppleves som at ingen har tatt ansvar for formidlingsarbeidet. Dette forklares med at det mangler en instans som tar ansvar for utendørs kulturminner i fylket og regionen Østfold.

I begge casene ser vi at kjennskap til kulturminner alene kan skape positive virkninger som er viktige for innbyggernes livskvalitet. Karmøybeboerne er stolte av Skudeneshavn. Det å vite at Sarpsborg er rik på bergkunst, og at denne er spesiell i nordisk og europeisk kontekst, kan bidra til å skape en følelse av stolthet og nære et positivt selvbilde.

Når det er sagt, tyder intervjuene på at kjennskap til bergkunsten er mer begrenset enn det som er tilfelle for Skudeneshavns kulturmiljø. Skudeneshavn- og Karmøybeboerne er stolte av kulturmiljøet sitt og viser det gjerne frem til besøkende. Vi fant få indikasjoner på at noe tilsvarende er tilfelle for Østfolds bergkunst. I begge casene ble det trukket frem at lokalbefolkningen er dårlige til å være turist i egen by.

Til tross for at kjennskap til kulturminner er viktig, viser begge casene at det først og fremst er gjennom bruk at positive virkninger kan forsterkes og diversifiseres. Dette gjelder enten det skjer i form av formidlingsaktiviteter, som arenaer eller i sammenheng med ulike typer virksomhet.. Når det er sagt, er det viktig å påpeke at det generelt er vanskelig å identifisere effekter på innbyggers livskvalitet og botrivsel ved aktiv bruk av kulturminnene. Kulturminnene samspiller med andre faktorer, som respondentene til dels opplever som viktigere.

Likevel tyder intervjuene på at bruken av Skudeneshavns kulturmiljø bidrar til å skape sosiale og kulturelle arenaer og rekreasjonsarenaer, inntekts- og sysselsettingsmuligheter, og til å bygge sivil engasjement, kulturhistorisk kunnskap, kulturhistorie og bygningsvern samt stedsidentitet og tilhørighet. Det er likevel vanskelig å si om disse forholdene er tilstrekkelige til å øke tettstedets attraksjonskraft som bosted, siden dette også er påvirket av kontekstuelle faktorer knyttet til tettstedets lokalisering og sentralitet. Vi finner indikasjoner på at bruken av Østfolds bergkunst bidrar til å bygge stedsidentitet, stolthet og et positivt selvbilde, skape tilhørighet og positive helseeffekter, øke forståelsen og interessen for kulturminner og bidra til integrering i arbeidslivet og botrivsel. Derimot er det lite bevis i intervjumaterialet på at bergkunst bidrar til å øke tettstedets attraksjonskraft som bosted.

Noen av virkningene som skapes, er felles for begge casene (stedsidentitet, tilhørighet, kunnskap om kulturminner, botrivsel, sysselsettingsmuligheter), mens andre virkninger er mer casespesifikke. Det er rimelig å anta at valget av intervjudeltakere påvirker funnene. Deltakerne relaterer seg til casene fra ulike ståsteder. Samtidig kan forskjellene muligens forklares med ulikheten i

bruksomfanget i de to casene. Bruken er mer intensiv i Skudeneshavns kulturmiljø enn for Østfolds bergkunst. For bergkunsten kan bruken betegnes som begrenset, men brukspotensialet er heller ikke utnyttet fullt ut. I Skudeneshavn brukes kulturmiljøet til boliger og butikker, til kulturhistorisk formidling, klimatilpasning og markedsføring. Mange av bygningene og stedene i kulturmiljøet skaper møteplasser og rekreasjonsmuligheter. Lokalsamfunnet kan både delta og/eller benytte seg av tjenester og kommersielle tilbud. Denne varierte bruken bidrar til at typen brukere også er variert. Bergkunst brukes derimot primært som mål for utflukter, til guidede turer, arrangementer og som del av Den kulturelle skolesekken (DKS).

Denne forskjellen i type bruk og bruksomfang kan antas å være påvirket av forskjellen i måten begge disse kulturminnene forstås og oppleves på, og at disse forholdene igjen påvirker (og forsterker) forståelsen og opplevelsen.

Skudeneshavn oppleves både et som et levende miljø og en viktig ressurs for å tiltrekke seg besøkende og skape gode vekstvilkår for lokalsamfunnet. Dette gjelder selv om noen sitter med en følelse av at man ikke helt har utnyttet verdiskapningsmulighetene fullt ut. Det synes å være lite konflikter med hensyn til bruk av kulturmiljøet både som turistattraksjon og bomiljø, selv om enkelte er bekymret for om man klarer å opprettholde denne balansen fremover.

Østfolds bergkunst ses også på som en ressurs for å skape opplevelser og gi innsikt i lokal-historien. Men i motsetning til Skudeneshavns kulturmiljø er det tegn til at bergkunst alene ikke oppleves som spennende eller attraktivt nok. Intervjuobjektene ga uttrykk for at bergkunst i noen tilfeller mer kan betraktes som hindring for utvikling enn som ressurs. Dette kan tilbakeføres til det faktum at Østfold er en region med mye bergkunst, og at denne automatisk er fredet. Vi kan gå ut fra at det er forskjell på å oppdage et fredet kulturminne på egen eiendom og det å velge å bosette seg i et fredet kulturmiljø, slik tilfellet er for mange som bor i Skudeneshavn i dag.

En annen forskjell er at mens det synes å være lite konflikter mellom vern og bruk i Skudeneshavn, er den generelle forståelsen at bruk er den beste formen for vern. Mer intensiv bruk av bergkunsten kan derimot oppleves som en trussel fordi bergkunst er betydelig mer sårbar.

I og med at de positive virkningene skapes gjennom bruk, er metodene og tiltakene som bidrar til å øke sosial bærekraft, også metoder og tiltak som beforder og tilrettelegger for bruk av kulturmiljøet.

I begge casene finner vi at samarbeid og god dialog mellom alle involverte aktører, innsats fra frivillige organisasjoner og ildsjeler, formidling og finansiering er sentrale forutsetninger for å kunne bruke kulturminnene på måter som skaper positive virkninger for livskvalitet og bo-trivsel. Vi har identifisert enkelttiltak eller -metoder som er spesifikke for det enkelte caset.

For Skudeneshavn kan vi trekke frem at kulturmiljøet bevisst brukes i kommunens

tettstedssatsing, og at lokalpatriotismen er sterk. For Østfolds bergkunst kan vi nevne at registrering, dokumentasjon og skjøtsel er kritiske elementer for at feltene skal bli besøkt og brukt. Dette er en utfordring, siden mye bergkunst enda ikke er oppdaget og er lokalisert på steder som krever mer oppfølging og vedlikehold.

Funnene våre viser også at det finnes utfordringer knyttet til forvaltning og bruk av kulturminner.

I begge casene er det behov for konflikthåndtering. Selv om konfliktnivået i Skudeneshavns kulturmiljø vurderes som relativt lavt, viser intervjuer at konflikter kan oppstå som følge av krav i lov- og regelverk og knyttet til planer om å bruke offentlige rom til nye formål. I likhet med andre steder er planer som berører biltrafikk og parkeringsplasser, en spesielt betent sak. Intervjuene gir inntrykk av at enkelte i lokalsamfunnet er misfornøyde med mulighetene til å delta i planprosesser og med Karmøy kommunes prioritering av Skudeneshavn i forhold til andre tettsteder. Når det gjelder Østfolds bergkunst, synes det som det er mer vanlig med konflikter. Disse er først og fremst knyttet til oppdagelse av nye felter og den usikkerheten dette medfører for utbyggere og grunneiere. Motstanden dempes noe gjennom arbeidet med å opplyse om hva det faktisk innebærer å ha bergkunst på egen eiendom (rettet mot grunneiere).

Felles for begge casene er at bruken er sesongpreget. Skudeneshavns kulturmiljø, særlig Gamle Skudeneshavn, brukes hyppigst i sommerhalvåret. Bergkunsten besøkes også først og fremst om sommeren. Om vinteren tildekkes noen av feltene, mens andre felter blir mindre synlige. Det arbeides aktivt for å utvide brukssesongen i Skudeneshavn gjennom å organisere festivaler utenfor hovedsesongen. I Østfold har man foreslått lysløyper for på den måten å invitere folk til å besøke bergkunstfelter også i de mørke månedene.

Det at ikke alle skoleelever har mulighet til å besøke feltene innenfor DKS-opplegget, og det at det mangler et kollektivtilbud, er med på å redusere tilgjengeligheten.

Ressursmangel er også en utfordring for Skudeneshavn. Skudeneshavn konkurrerer med andre kulturminner om tildeling av kommunale ressurser. I Østfold har fylkesarkeologer vanskeligheter med å dokumentere bergkunstfelter raskt nok. Og i tillegg mangler det ressurser til å drive med formidling.

Videre er det potensialer for å forbedre samarbeidet – til tross for at det finnes godt samarbeid i begge casene. I Skudeneshavns kulturmiljø gjelder dette primært organisasjoner som er forankret i ulike soner, og reiselivsaktører som tilbyr overnatting. For Østfolds bergkunst gjelder det samarbeidet mellom fylkeskommune og kommune, primært med tanke på å bedre formidlingen og tilretteleggingen av felter for å gjøre dem til bedre besøksattraksjoner.

I tillegg til disse felles utfordringene finner vi også andre utfordringer som er casespesifikke.

I Skudeneshavn opplever man noen utfordringer knyttet til reiselivet. Det dreier seg om lav grad av profesjonalisering, lavt forbruk fra turister og manglende overnattingskapasitet. I denne forbindelse ble det foreslått flere grep for å øke verdiskapningspotensialet. Grepene omfatter etablering av et eget destinasjonsselskap, en desentralisert overnattingsordning, utvidelse av kundesegmenter, aktiviteter og steder, formidling og kommersialisering av opplevelser og bedre samarbeid generelt. Intervjuobjektene så også et potensial i å bruke lokaliseringen av offentlige arbeidsplasser og tjenester mer strategisk i den videre stedsutviklingen, også ved å benytte hjemmekontorordningen og etablere et privat-offentlig eiendomsutviklingsselskap.

Når det gjelder Østfolds bergkunst, er utfordringene knyttet til bedre formidling og det å gjøre bergkunsthelter mer interessante som besøksattraksjoner. Man har allerede satt i gang en samarbeidsprosess mellom fylkeskommunen og Sarpsborg kommune for mer aktiv formidling, mer aktive tur- og besøksmuligheter til bergkunstheltene og for å skape tilleggstilbud knyttet til feltene, slik at disse blir mer attraktive besøksobjekter. Man ser et potensial i å tilby flere guidede turer og nattevandringer, i å knytte bergkunstbesøk til andre opplevelser, iverksette tiltak (for eksempel veileder og lysløyper) som senker terskelen for besøk på egen hånd, og til slutt bedre kommunikasjonen om bergkunst (både digitalt og in situ).

7.6. Diskusjon om hva resultatene innebærer

Dette arbeidsdokumentet oppsummerer de to utvalgte casestudiene fra SKUL-prosjektet i Norge: Skudeneshavns kulturmiljø og Østfolds bergkunst. Målet med studien er å undersøke om og hvordan kulturmiljøet påvirker sosial bærekraft. I tillegg er det et mål å identifisere tiltak og metoder som bidrar til å skape attraktive lokalsamfunn. Hoveddelen av analysen er basert på gjennomførte intervjuer, supplert med dokumenter og intervjueres erfaringer fra opphold i Skudeneshavn. Funnene er preget av prosjektets metodiske valg: et begrenset antall intervjuer og intervjueres subjektive erfaringer. I dette kapittelet redegjør vi for implikasjonene av funnene våre knyttet til målsetningen med SKUL-prosjektet: bærekraftig lokal samfunnsutvikling.

Resultatene fra intervjuer som gjennomgås i dette dokumentet, bidrar til å få en bedre forståelse av hvordan kulturmiljøet påvirker innbyggernes sosiale bærekraft. Med utgangspunkt i denne kunnskapen kan det trekkes opp noen linjer som det synes fornuftig å ta hensyn til når man skal drøfte og utarbeide retningslinjer som kan bidra til bedre livskvalitet i lokalsamfunn basert på det aktuelle kulturmiljøet. Retningslinjene bør bidra til følgende:

- Tilrettelegge for bruk. Det er gjennom bruk at det kan skapes muligheter for positive virkninger, og for å utvikle et forhold til kulturmiljøet som fremmer respekten og interessen for å verne det.

- Oppfordre interesserte aktører til å tenke bredt når det gjelder muligheter for bruk. Ikke alle kulturmiljøer egner seg for kommersiell utvikling. Bruk kan fremme ikke-økonomisk verdiskaping, som også er viktig for livskvalitet.
- Skape god formidling ved å vise til gode eksempler og beskrive ulike formidlingskanaler.
- Fremheve betydningen av godt samarbeid og dialog mellom de involverte. Dette kan for eksempel innebære en veileder for å kartlegge interesserte aktører og legge til rette for deltakende prosesser.
- Beskrive måter å håndtere konflikter mellom involverte aktører på, inkludert det å være tydelig i kommunikasjon. Mange konflikter oppstår som resultat av misforståelser.
- Beskrive muligheter ved aktivt å involvere lokale menneskelige ressurser og ildsjeler. Slik skapes det engasjement og muligheter for å bygge og vedlikeholde relasjoner som er viktige for sosialt samhold. En slik involvering kan gi muligheter til å dekke ressursbehov der offentlige midler ikke strekker til.
- Bidra til å sikre finansiering ved å kartlegge mulighetene for å søke om midler. Det kan være spesielt relevant å sikre finansiering for skoler som innenfor DKS-opplegget ønsker å besøke kulturminner som ikke ligger i gang-/sykkelavstand.

Utover dette (som er SKUL-prosjektets hovedmål) kan resultatene være nyttige med tanke på å konkretisere hvordan kulturminner og -miljøer kan bidra til å nå bærekraftsmål som kommunene har prioritert. Resultatene kan bli informasjon som er av interesse for forvaltningen av kulturmiljøer på lokalt og/eller regionalt nivå. Slik informasjon kan igjen bidra til å øke potensialet for at kulturminner faktisk bidrar til økt livskvalitet.

Karmøy kommune deltar for eksempel i et nasjonalt bærekrafts-nettverk, der målet er å sikre en bærekraftig utvikling og å vise hvordan kommunal sektor kan nå FNs bærekraftsmål (U4SSC, 2020).^[47] Karmøy kommune har vedtatt å prioritere en rekke av FNs bærekraftsmål (3,4,5,8,11,13,14,15,17) (Karmøy kommune, 2021). Dette skal skje ved å arbeide innen sju satsingsområder:

1. sørge for god helse
2. sørge for god utdanning
3. jobbe for likestilling mellom kjønnene
4. jobbe for anstendig arbeid og økonomisk vekst
5. jobbe for attraktive og bærekraftige byer og lokalsamfunn

47. Innenfor prosjektet har kommunen vurdert sin bærekraftige utvikling opp mot 100 nasjonale og internasjonale byer og tettsteder. Analysen – som bygger på 110 indikatorer på tvers av temaer om samfunn, økonomi og natur – viser at kommunen ligger ganske godt an når det gjelder for eksempel sysselsetting og byutvikling og arealplanlegging, men dårlig an når det gjelder for eksempel inntektsulikhet mellom kjønn, kulturutgifter og høyere utdanning (U4SSC, 2020).

6. stoppe klimaendringene og styrke naturmangfoldet
7. jobbe for samarbeid

Imidlertid nevnes kulturminner og -miljøer kun i to av kommunenes satsingsområder (4 og 5) (Karmøy kommuneplans samfunnsdel (2021)).

Funnene fra casestudien kan brukes til å illustrere hvordan det å fremme kulturverdier kan bidra til å skape anstendig arbeid og økonomisk vekst (satsingsområde 4), og hvordan det å bruke kulturmiljøet kan bygge stedsidentitet, som anses som et viktig grunnlag for å skape attraktive og bærekraftige lokalsamfunn (satsingsområde 5). Funnene utgjør et grunnlag for å illustrere det faktum at kulturmiljøet kan brukes aktivt innenfor andre satsingsområder der en slik rolle ikke er identifisert i plandokumenter. Et eksempel er at kulturmiljøer kan bidra til bedre helse (satsingsområde 1) ved at det skapes arenaer for rekreasjon og sosialt samvær i lokalsamfunnet. Og det at den negative effekten av klimaendringene og konsekvenser av disse kan motvirkes ved å unngå å bygge nytt (satsingsområde 6). Bruken av kulturmiljøet kan bidra til å skape nye muligheter for samarbeid (satsingsområde 7), bidra til et utvidet utdanningstilbud (satsingsområde 2) og også til bedre likestilling (satsingsområde 3).

I Sarpsborgs samfunnsplan for 2018–2030 anerkjennes kulturhistoriens rolle når det gjelder å bygge identitet og tilhørighet, og at kulturminner bør vernes som et middel for å opprettholde et rikt kulturtilbud. Denne planen sier ingenting om hvordan kulturminner generelt og bergkunst spesielt kan bidra til å nå de andre målene i planen, for eksempel ved å bidra til å skape rekreasjons- og opplevelsesmuligheter.

Når dette er sagt, kan ikke kulturmiljøene løse alle samfunnsutfordringer. Eksempelvis har Skudeneshavn kvaliteter som i henhold til fagfolk (Vill, 2021, s. 18–21) utgjør et godt utgangspunkt for en attraktiv og bærekraftig stedsutvikling: et pent og trygt miljø, et rikt kulturliv, mangfoldige rekreasjonsmuligheter, nærhet til vann og tilgang til grøntarealer. Bruk av kulturmiljøer som strategisk ressurs kan styrke disse kvalitetene. Samtidig har Skudeneshavn og hele Karmøy utfordringer når det gjelder tilgang til arbeidsplasser og tjenester, en bilbasert fremkommelighet og et dårlig kollektivtilbud. Disse utfordringene kan ikke løses gjennom bruk av kulturmiljøer.

Funnene våre kan også være nyttige og et viktig kunnskapsgrunnlag for forvaltningen av kulturmiljøer på lokalt og/eller regionalt nivå. Riksantikvarens forvaltningsplan for Skudeneshavn (2019) omtaler kun i begrenset grad betydningen av bærekraft og sier lite om hvordan det fredede kulturmiljøet og/eller kulturminner og miljøer generelt kan bidra til bærekraftig utvikling. Prosjektets funn kan brukes til å forbedre dette i en eventuell revidert versjon av planen. Funnene våre viser at det er viktig å gi oppmerksomhet og ressurser til automatisk fredede kulturminner i kommunale kulturminneplaner. Til tross for at disse er automatisk

vernet mot inngrep, viser funnene våre at kommuner er nødt til å arbeide aktivt med slike kulturminner for å øke bevisstheten om og kjennskapen til disse, noe som igjen bidrar til å fremme vern.

8. Færøyene: Reyn og Kirkjubøur

Figur 8.1: Kart over Færøyene med markering av casene Reyn og Kirkjubøur

Kilde: open aaccess, Vectorstock

8.1. Metode

På Færøyene ble det ikke gjennomført noen spørreundersøkelse. Dette skyldes for det første at Færøyene ikke var planlagt som case i prosjektet, og at Færøyene ble trukket inn som case i etterkant. Derfor var ikke spørreundersøkelse på Færøyene lagt inn i budsjettet. For det andre var det også uklart om befolkningsgrunnlaget var stort nok til at man ville kunne oppnå et representativt utvalg. Dermed har ikke denne casestudien kunnet støtte seg på de funnene som ble gjort i spørreundersøkelsen i forbindelse med casestudiene i de andre landene, eksempelvis spørsmålet om man som barn ble tatt med til kulturminner i nærmiljøet.

8.1.1. Gjennomgang av dokumenter

Før besøket til Færøyene var den delen av prosjektteamet som hadde ansvar for dette caset, i kontakt med Nasjonalmuseet på Færøyene for å identifisere aktuelle

caser til dette prosjektet. I stedet for å falle ned på ett case ble det valgt to kulturmiljøer, ettersom man i gjennomgangen av casene så at informantene fra de offentlige virksomhetene likevel ville være de samme. Gitt temaet for prosjektet ville også følelsen av sosial bærekraft og stedstilhørighet for færøyingene antakelig være sterk for begge kulturmiljøene, som ikke ligger langt fra hverandre geografisk. Det har også vært utfordrende å skaffe tilstrekkelig antall informanter, ettersom nettverket på Færøyene ikke er så stort for forskerteamet. Forskerteamet anså derfor at det å belyse temaet fra en beboerforening og fra boende i de to ulike kulturmiljøene ville utfylle hverandre tilstrekkelig til å kunne gi et godt bilde for denne casestudien.

Man har også gjennomgått dokumenter i forkant, og det har blitt ettersendt dokumenter fra informanter i etterkant av casestudien, som også har blitt gjennomgått.

8.1.2. Intervjuer

Data brukt for å belyse undersøkelsesspørsmål, bygger hovedsakelig på intervjuer som ble gjennomført på Færøyene 17.–19. oktober 2022.

Personene som ble intervjuet, har enten tilknytning til kulturmiljøene eller jobber i offentlige virksomheter med arbeidsoppgaver som berører undersøkelsesspørsmålene i dette prosjektet. I tillegg ble det gjennomført to bakgrunnssamtaler for bedre å forstå kultur- og forvaltningssystemet på Færøyene, én i forkant av casebesøket og én i Torshavn. Den ene av disse hadde også tilknytning til et av kulturmiljøene som er del av studien, uten at det var tema for samtalen. To av intervjuene fant sted i kulturmiljøene, mens de andre fant sted i informantenes virksomhet.

I den ene virksomheten deltok to personer i intervjuet. Selv om deltakerne ga uttrykk for de profesjonelle holdningene sine til tematikken, kom det også frem at den ene hadde en personlig tilknytning til det ene kulturmiljøet. Det ble derfor også naturlig at noe av intervjuet dreide seg om noen av disse erfaringene. Gitt tematikken for prosjektet er det videre slik at også de andre ansatte i virksomhetene har sine personlige holdninger til kulturmiljøene, som kom til uttrykk underveis i intervjuene.

Intervjuguiden ble utviklet innenfor arbeidsgruppen for dette prosjektet, og den endelige intervjuguiden er gjengitt i Vedlegg 1. Vi valgte en strukturert intervjuguide (Dunn, 2016) for å sikre at intervjuer på tvers av casene dekket sentrale spørsmål til SKUL-prosjektet. Samtidig sto hver enkelt intervjuer fritt til å tilpasse ordbruk og valg av spørsmål til det konkrete caset og den enkelte informanten.

Informantene ble informert om formålet med prosjektet og intervjuet i forkant av samtalen. Informantene måtte også skrive under på en informert samtykkeerklæring, der deltakerne blant annet også ble informert om hvordan dataene skulle brukes, og hvilke rettigheter de hadde. Dette er gjengitt i Vedlegg 2.

I resultatdelen har vi brukt pseudonymer.

Intervjuene ble gjennomført av to forskere på norsk, og informantene svarte på dansk. Hvis det oppsto språkproblemer, ble det benyttet engelsk. Ideelt sett burde intervjuene vært gjennomført på morsmålet til informantene, men forskerne oppfattet det slik at informantene ikke opplevde noen store språkbarrierer.

8.2. Case A: Reyn

Torshavn ligger på Stræumoy på Færøyene. Det er noe uenighet om Torshavns etablering, men man mener at munkene fra Irland ankom Torshavn på 700-tallet, og at vikingene senere etablerte seg i Torshavn. Det gjorde Torshavn til et handelssentrum. Tinganes i Torshavn er også beskrevet i flere av de islandske ættesagaene og ble etter hvert bygget opp som et slags fort for å sikre seg mot angrep mot byen. Bak Tinganes vokste boligbebyggelsen Reyn frem. Prinsippet er velkjent fra flere steder, eksempelvis fra Akershus festning i Oslo. Handelen med Norge fortsatte gjennom århundrene, og handelen med Hanseatene i Bergen var særlig viktig. Siden tok handelen med Nederland over.

Tinganes er i dag regjeringkvartalet på Færøyene og er godt synlig med de røde bygningene med torvtak ytterst på et nes. Reyn, som ligger rett bak, er derimot en lavmælt trehusbebyggelse, i stor grad i bruntoner, opprinnelig fordi husene var tjæret, også med stort innslag av torvtak og trange gateløp. Det hører i liten grad hager eller utomhusområder til denne bebyggelsen, som i utgangspunktet er regulert til boligformål. Dette gjør at bebyggelsen oppleves som svært tett og intim. Selv om Reyn er en tett trehusbebyggelse, har det ikke vært brann i området slik man for eksempel har opplevd i enkelte tette historiske trehusbebyggelser i Norge. En av informantene spekulerer i om det er fordi det regner mye.

I utgangspunktet var Reyn et rent boligområde. I dag benyttes imidlertid noen av bygningene til ferieboliger av færøyinger som bor utenfor Torshavn, og noen av bygningene benyttes også til utleie gjennom Airbnb eller lignende. Reyn er underlagt streng regulering, der eksteriøret er vernet og bebyggelsen regulert til boligformål.

8.2.1. Hvem benytter seg av Reyn?

Først og fremst er Reyn et boligområde med fastboende og der flere har bodd gjennom generasjoner. Området har imidlertid oppnådd høy status, og flere kjøper seg inn i området for å ha det som sekundærbolig. Videre er området preget av mange turister i høysesongen som skal besøke Tinganes og dermed må gjennom området for å komme seg ut dit. Det er ikke uvanlig at de tar bilder gjennom vinduene ifølge en av informantene. Dette oppleves selvsagt som påtrengende. Men de fleste turister oppfører seg ordentlig. Tinganes er på den andre siden omgitt av populære restauranter som både besøkes av turister i høysesongen, men også av færøyingene selv når toppen av sesongen er over. Det er stor variasjon i restauranttilbudet, fra svært høy standard til den vanlige nabolagskafeen.

Ikke unaturlig tar også mange skoleklasser turen gjennom Reyn. Tinganes huser

Færøyenes regjering, og det som kanskje er landets mest omtalte historiske punkt, ligger ytterst på neset. Det var også et tingsted der Sigmund og Trondur møttes for å avgjøre uenigheten om hvem som skulle eie Færøyene, noe de ikke ble enige om, men som Håkon Jarl måtte avgjøre (Isholm, E. 2017). Også disse skoleklassene som er på tur for å lære om nåtiden og fortiden sin, må gjennom Reyn. Det er rimelig å anta at det for noen av klassene følger med noe historie på veien om også denne delen av Torshavn klassene.

8.3. Case B: Kirkjubøur

Kirkjubøur er en bygd på Færøyene som ligger på vestkysten av Stræumoy, en mil sør for Torshavn. Kirkjubøur var bispesete før reformasjonen, og kirkeruinen til den gotiske Magnuskatedralen ligger der fortsatt i relativt god stand, selv om tak og vinduer mangler. Det er uklart om katedralen noen gang ble ferdigstilt. Katedralen ble oppført rundt år 1300, og det trekkes likheter mellom den og blant annet katedralen i Stavanger. Noen mener til og med at det er de samme som bygde domkirken i Stavanger, som bygde Magnuskatedralen.

Figur 8.2: Magnuskatedralen

Foto: Christin Krohn

Kirkjubøurgardur er Færøyenes største gård og har gått i arv i kongsbondeslekten Paturson siden 1557. Den drives i dag av 17. generasjon. De eldste delene av våningshuset stammer fra 1000-tallet og kalles «røykstoavan», eller røykstuen på norsk. Dette er i dag et museum og brukes også til middager. Familien bor også i deler av huset. Kongsgården regnes som et av verdens eldste trehus som fremdeles er bebodd.

Røykstuen kan leies til selskaper og andre begivenheter, og det serveres da mat som i størst mulig grad er produsert på gården. Ofte benyttes røykstuen når det er internasjonale arrangementer på Færøyene, eksempelvis møter i Nordisk ministerråd.

Det var neppe kommersiell utleie til brylluper osv. på en kongsgård før i tiden. Dagens drift er trolig likevel ikke langt unna det den har vært tidligere, ettersom man må regne med at langveisfarende av en viss betydning har kommet hit på besøk, og at den gårdsdriften som er i dag, også har vært her tidligere i mer eller mindre tilsvarende grad.

8.3.1. Hvem benytter Kirkjubøur?

Kirkjubøur er et lite tettsted med noen få fastboende og der kongsgården der bonden bor med familien sin, er hovedbølet. Broren hans bor i en av nabobyggene.

I tillegg til Magnuskatedralen ligger Olavskirken ved siden av kongsgården. Denne benyttes til vanlige gudstjenester, dåp og begravelser for sognet, og bryllup også for noen utenfor sognet.

Utover dette er det ca. 8000 turister årlig som besøker denne lille plassen. Mange bruker også dette som utgangspunkt for fotturer. Noen av dem som kommer, er skoleklasser.

8.4. Næring

8.4.1. Reyn

Reyn er i utgangspunktet et boligområde og regulert til dette, men noen av boligene leies i dag ut gjennom Airbnb (eller lignende). Grensen mellom næring og bolig viskes dermed ut. Flere av husene benyttes også til ferieboliger og står derfor tomme store deler av tiden. Boligene som leies ut, leies ut både til turister i høysesongen og til mannskap på båter som ligger til kai, uten at dette er verifisert av utleierne. Siden området er regulert til boligformål, er det høyst uklart om denne typen virksomhet egentlig er innenfor det som er reguleringsformålet, og det som er tillatt.

Tinganes er regjeringskvartalet i Torshavn, og Reyn ligger rett bak Tinganes. På baksiden av Reyn har det utviklet seg et attraktivt område med et bredt utvalg av restauranter og utesteder samt hoteller. Arbeidsplassene, som i tillegg er en turistattraksjon, på den ene siden, med restauranttilbudet på den andre siden, har gjort at Reyn med de små boligene har gjennomgått en gentrifisering. Det er nå et svært attraktivt område med veldig høye boligpriser.

Figur 8.3:

Foto: Christin Krohn

Området har sin egen beboerforening, som både har som mål å sørge for et godt bomiljø samt ivareta interessene til området i byutviklingsspørsmål i Torshavn generelt. Blant annet er bråk fra havnen et tilbakevendende problem, og ønsket om landstrøm er høyt. Videre skaper planer om utbygging av et hotell og omlegging av trafikken hodebry for innbyggerforeningen, som har engasjert seg i saken.

Eksteriøret på Reyn er underlagt vern, og det er Nasjonalmuseet på Færøyene som følger opp dette på Færøyene. På Reyn er det satt ned en komité som består av en representant fra Nasjonalmuseet, en fra kommunen i Torshavn og en fra innbyggerforeningen. De skal diskutere ulike saker som berører området, slik som hotellsaken – selv om flertallet i komiteen ikke mener at dette har blitt optimalt håndtert. Blant annet mener beboerforeningen at de blir informert for sent om utbyggingssaker som berører området.

Figur 8.4:

Foto: Christin Krohn

Huseiere på Reyn kan søke om tilskudd til vedlikehold av husene sine. Dette skal dekke merkostnader til vedlikeholdet, ettersom de ikke alltid kan velge de billigste løsningene når de skal vedlikeholde. Dette prinsippet er tilsvarende den norske ordningen.

8.4.2. Kirkjubøur

Kirkjubøur er en kongsgård med 300 sauer tilhørende gården og er en av de største gårdene på Færøylene. Deler av gården er festet av staten etter en svært gammel avtale.

Figur 8.5: Kongsgården på Kirkjubøur.

Foto: Christin Krohn

I tillegg til savedrift tilbyr gården arrangementer som bryllup eller markeringer som 50- og 60-årslag eller tilsvarende i Røykstuen. Da blir det så langt det lar seg gjøre, servert egenprodusert mat til gjestene.

Både katedralen og kirken som ligger ved siden av gården, er mye besøkt i tillegg til Røykstuen, som er en del av gården. I utgangspunktet er det en inngangspris på 150 kr per person, noe de færøyske turoperatørene er flinke til å betale, men som de utenlandske turoperatørene i stor grad ikke betaler. Kirken som ligger ved siden av gården, er åpen fra 08.00–20.00 hver dag, og det er opp til hver enkelt om man vil legge igjen penger. Det er bonden som låser opp kirken.

Det er et stadig større problem med trafikkavvikling og parkering, ettersom turismen er økende. Det kommer 20–30 biler hver dag, og det er i utgangspunktet ikke så mange parkeringsplasser. Så kommer det også en del turistbusser, og da blir det ifølge bonden litt kaos når de skal snu. Når det da i tillegg er begravelse eller bryllup i kirken, er kaoset komplett.

Parkeringsplassen er nå under utbedring, men her er det en viss uenighet mellom tiltakshaver og bonden om hva som ville vært den beste løsningen når det gjelder materialvalg.

Gjennom intervjuene kom det også frem at det er en relativt stor diskrepans mellom vernemyndighetene og bonden med hensyn til forvaltningen av katedralruinen. Begge er av den klare oppfatningen at den forvaltningen som er nå, ikke er god nok, og minst én ønsker at det blir hentet inn ekstern kompetanse, det

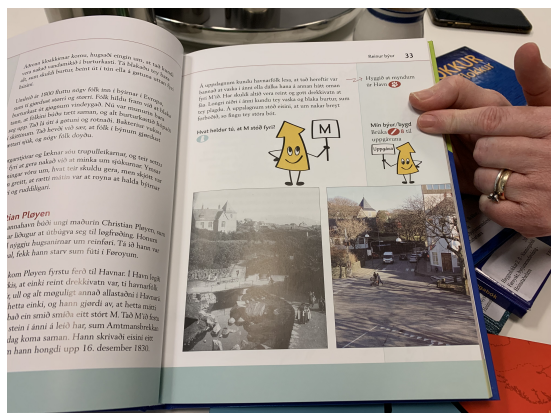
vil si fra utlandet. Begge ønsker også at det utarbeides en forvaltningsplan for hele området, og at den beste måten å oppnå dette på antakelig hadde vært gjennom at stedet fikk verdensarvstatus.

Naturen på Færøyene er svært sårbar. Det er dermed ikke lov til å ferdes fritt slik det for eksempel er i Norge (der vi har allemannsretten). Flere steder tar grunneier betalt for at turister skal få lov til å vandre på stiene deres, mens andre steder er det lov å ferdes på stier der det ikke finnes alternative veier dit du skal. Et eksempel på dette er at før veien kom fra Kirkjubøur til Torshavn, kunne man ta stien over fjellet. Det kan man ikke lenger. Dersom flere ferdes utenfor oppmerkede stier og veier, blir naturen ødelagt med en gang ifølge informantene. Det kan derfor oppstå en viss interessekonflikt når natur og kulturarv møtes som destinasjon, og turister vandrer for langt utenfor det som er tilrettelagt. Det er derfor et svært høyt ønske om forvaltningsplaner fra alle involverte parter.

8.5. Barn og unge

Barn starter skolegangen på Færøyene når de er rundt 7 år og har rett og plikt til 9 års skolegang. Rektorene er statlig ansatte, mens lærerne ansettes lokalt. Allerede i 3. og 4. klasse starter historieundervisningen, og læreverkene «Søga» benyttes i denne delen av undervisningen. De er utviklet på initiativ fra de færøyske undervisningsmyndighetene NÅM i samarbeid med lærebokforfatteren Erling Isholm. Det er opp til hver enkelt skole og lærer å velge i hvilken grad læreverkene skal benyttes, men her finnes både historier fra Tinganes og Kirkjubøur.

I læreverkene er det lagt opp til at barna skal ut i sitt eget nærmiljø og finne lokale historiske bygninger, stedsnavn – som gatenavn – ettersom man finner dette overalt. Det er ikke et krav, og det legges ikke opp til at barn skal besøke bestemte historiske steder på Færøyene i løpet av skoleårene, men de aller fleste vil nok gjøre det likevel. Grunnen til at det ikke er et krav fra utdanningsmyndighetene, er at budsjettene legges lokalt. Dette må derfor også nødvendigvis bestemmes på de lokale skolene. Når barna er rundt 11 år, er det vanlig at de er på overnattingstur, og disse legges som regel til kjente steder. Informantene både på Kirkjubøur og på Reyn opplyser at de ofte ser skoleklasser på tur i disse kulturmiljøene.

Figur 8.6: Bildet viser gaten fra havnen opp forbi domkirken i Torshavn til Reyn i lærerboken Søga 4.

Foto: Christin Krohn

Utdanningsmyndighetene på Færøyene har ikke oversikt over utflukter skolene foretar, utover at det er vanlig å ta en overnattingstur. Men de mener likevel det er rimelig å anta at skolene tar med barna på flere utflukter i løpet av skoleårene. Selv om Færøyene er et øysamfunn, er øyene knyttet sammen av tuneller, og fremkommeligheten er god.

Det er 50 000 innbyggere på Færøyene, og 20 000 bor i Torshavn. Derfor vil mange barn og unge ha vært innom Tinganes og dermed Reyn. Det er også ifølge informantene å forvente at mange er innom kulturmiljøene med familien i løpet av oppveksten.

Nasjonalmuseet har egne opplegg for barn på området. Blant annet har de hatt en egen toalettutstilling om hvordan man har gått på toalettet før og nå. Her har barn fått delta med spørsmål og fått se og oppleve en utedo som de har hatt utstilt på området. Nasjonalmuseet ligger et stykke utenfor Torshavn.

8.6. Tilknytning

Selv om casestudiet har intervjuet et begrenset antall informanter på Færøyene, kom forskerne i kontakt med mange under oppholdet og ble blant annet invitert med på rotur i tradisjonelle robåter, for å nevne noe. I arbeidet med å velge ut caser til prosjektet, og i samtaler med informanter og andre på Færøyene er det ofte den immaterielle kulturarven som trekkes frem først: nasjonaldagen (olsokfeiring), visesang, grindhvalfangst, ærfugljakt, fiske, håndarbeid (nasjonaldrakt) og forholdet til naturen. Dette bildet forsterkes ved at Færøyene har undertegnet UNESCOs konvensjon for immateriell kulturarv, men ikke for materiell kulturarv. Dette prosjektets formål er ikke å studere verdensarv, men materielle kulturminner uavhengig av vernestatus. At det da tar eksperter lang tid å finne frem til eksempler på materiell kulturarv som kan benyttes som caser, må også trekkes frem som et funn.

Det er ingen tvil om at Reyn og Kirkjubøur vekker stor resonans hos alle informantene i prosjektet. Det er et stort behov for å fortelle de utenlandske forskerne hvorfor kulturmiljøene er så viktige historisk sett, hvordan de forholder seg til den færøyske historien, og til den norske og danske historien.

Det er en gjennomgående oppfatning at de fleste som har besøk utenfra, tar med de besøkende til enten ett av kulturmiljøene eller begge. Og de aller fleste som har vokst opp på Færøyene, har besøkt begge kulturmiljøene en eller annen gang i løpet av livet.

Figur 8.7: Røystuen i Kirkjubøur.

Foto: Christin Krohn

8.7. Samarbeid

Selv om vi har et tynt grunnlag å trekke en konklusjon ut fra, kan det også på Færøyene synes som om det er en viss spenning mellom byråkratiet og eiere av kulturminner. I det avsluttende kapittelet i denne rapporten kommer vi med forslag til hvordan dette kan løses generelt. Men på Færøyene spesielt kan det også synes som om problemet er noe mer strukturelt enn i de andre landene. For forskerne kan det se ut som at bestemmelser og lovverk ikke er helt tilpasset nåtiden, og at dette skaper frustrasjon både for byråkratiet samt for dem som skal leve med bestemmelsene.

Det ser heller ikke ut som om dette kommer til å være en prioritert oppgave i nær fremtid for øysamfunnet. Det hersker liten tvil om at de to casene vi har undersøkt i dette prosjektet, tjener som en strategisk ressurs i det færøyske reiselivet. Det kan dermed være en løsning å benytte dem nettopp som dette og finne en løsning ved å tenke alternativt rundt disse kulturmiljøene på Kirkjubøur for å få inn ekstern kompetanse med hensyn til Magnuskatedralen, og for å få på plass en helhetlig forvaltningsplan for området. Dette gjelder også på Reyn for at man skal kunne bevare boområdet slik at det ikke blir en bydel med «varme senger» kun i høysesongen.

8.8. Covid-19

I likhet med de fleste andre land, hersket det stor usikkerhet på Færøyene i begynnelsen av pandemien. Informantene opplevde også Torshavn som en «spøkelsesby», der få oppholdt seg. Og hvis man var ute og gikk og møtte på andre, gikk man lange omveier forbi hverandre. Pandemien har ellers i liten grad rammet Færøyene når det gjelder smitte og dødsfall.

Reiselivet ble raskt strupt, og turismen forsvant både fra Torshavn og Kirkjubøur. I tillegg mistet Kirkjubøur inntektene fra alle arrangementer. Både turister og arrangementer er nå tilbake på et normalnivå, og man forventer vekst. Det spekuleres i om dette er fordi man opplever Færøyene som trygt og «rent», med god plass etter pandemien.

Om flere av færøyingene har oppsøkt kulturmiljøer som rekreasjonsarena under pandemien, har informantene vanskelig for å svare på. Selv om innendørstilbud som idrettshaller og svømmeanlegg har vært nedstengt, vil det være spekulativt å prøve å trekke konklusjoner. I de andre casene kan man lene seg på spørreundersøkelsen og observasjoner som billettsalg på eksempelvis Skansen. Her er det derimot snakk om blant annet en bydel der turistene plutselig uteble, og det det dermed ble opplevd som færre og ikke flere besøkende.

9. Oppsummering og konklusjoner

9.1. Det er viktig for oss – vi retter ryggen

Vi har gjennomført åtte ulike casestudier i fire forskjellige land i Norden. Kulturmiljøene har til dels vært av svært ulik karakter, selv om enkelte har hatt noen likhetstrekk, som bergkunstfeltene og fiskerilandsbyene. Selv om informantene i prosjektet i stor grad har en profesjonell rolle i tilknytning til casene, er det en gjennomgående stolthet blant informantene knyttet til alle casene som går langt utover den profesjonelle tilknytningen deres til casene.

Dette understøttes av funnene i spørreundersøkelsen. Og jo eldre vi blir, jo viktigere blir kulturmiljøer for oss. Vi ser at i alle landene brukes kulturminner og kulturmiljøer aktivt i undervisningen. Men det er svært varierende i hvilken grad vi blir tatt med ut for å besøke dem, selv om de er i nærmiljøet vårt. Ofte trekkes ressursknapphet frem som begrunnelse. På Færøyene er dette løst gjennom læreverkene i fjerde og femte klasse, der det legges opp til oppgaver om historiske bygninger og gatenavn man vet finnes i alle bygder og byer (kirker, rådhus osv.), slik at barn får muligheten til å oppleve sin lokalhistorie. Det er med andre ord mulig å gjøre dette på en svært lite ressurskrevende måte.

De fleste av informantene har et stort behov for å fortelle om historien knyttet til casene som blir undersøkt. Det kommer uoppfordret uten at det er en del av intervjuguiden. De mener det er viktig at det foreligger en felles forståelse før intervjuene starter. Med utvalget og mangfoldet av informanter vi har basert oss på, viser det at kulturminner er viktig.

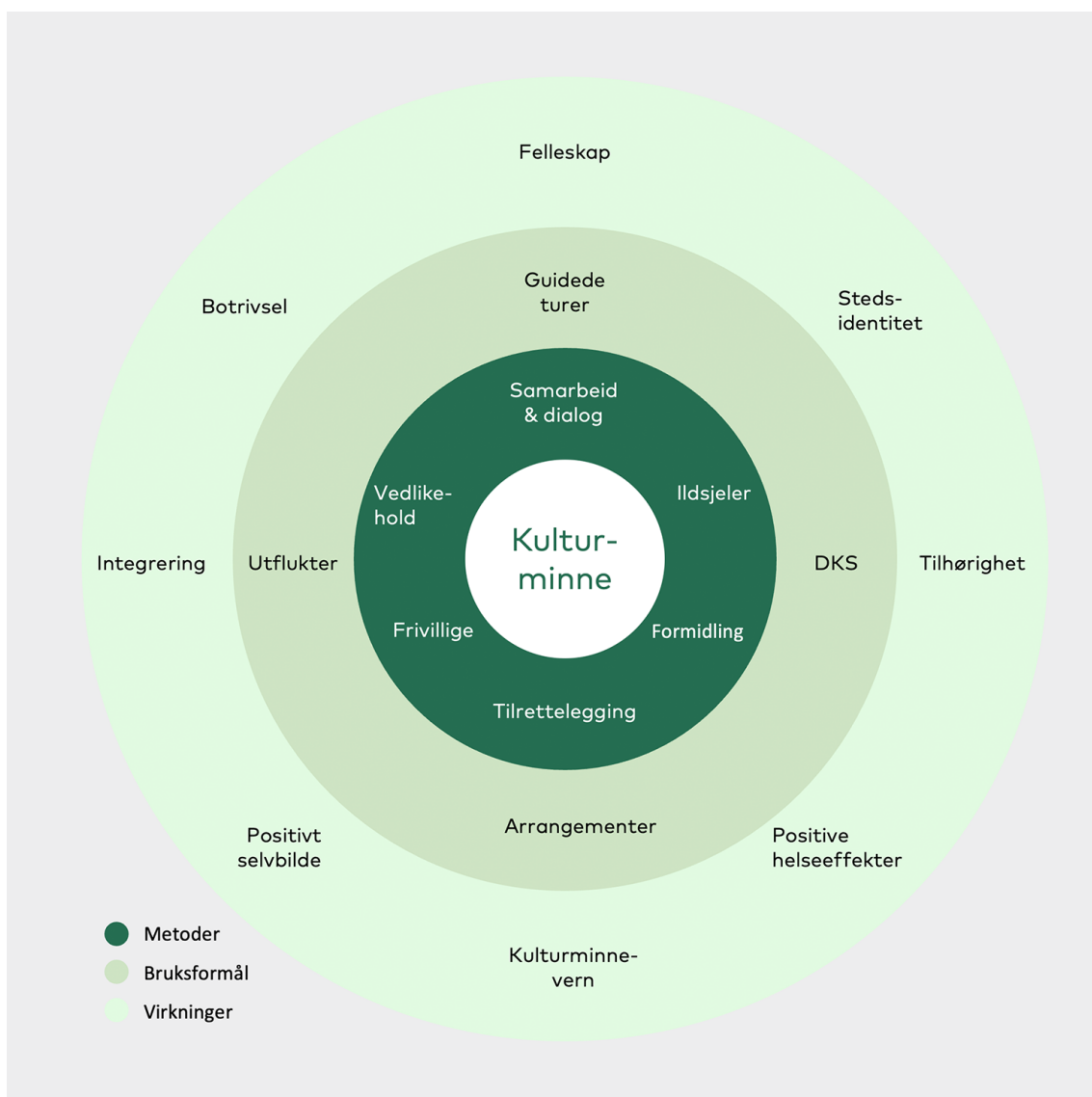
Spørreundersøkelsen viser at jo eldre vi blir, jo viktigere blir kulturminner og kulturmiljøer for oss. Det er vanskelig å si hvorfor det er slik, men det er verdt å undersøke videre. Det er imidlertid ikke overraskende når man for eksempel ser på alderssammensetningen i det frivillige kulturminnearbeidet i Norge. Andre prosjekter TØI har ledet, viser også at frivillige pensjonister er helt avgjørende for at barn får oppleve kulturminner i Den kulturelle skolesekken, som er et tilbud i den norske skolen. Uten disse hadde norske barn neppe fått oppleve dette. Eldre er dermed en stor ressurs dersom man greier å hente ut restarbeidsevnen på en god og hensynsfull måte som gir mening for den som deltar.

Videre reiser også denne kunnskapen andre spørsmål som man bør forske videre på. Er behovet for å høre til og sammenhengen med den økende alderen egentlig et uttrykk for ensomhet? Og kan vi bruke kulturminner og miljøer til eventuelt å forebygge denne ensomheten?

Når kulturminner og kulturmiljøer blir viktigere for oss jo eldre vi blir, bør vi tenke nytt om dette i eldreomsorgen? Kulturminner og kulturmiljøer finnes i alles nærmiljø og bør dermed være lett tilgjengelig for de fleste.

Som National Trust England (2017) fremhever: «Det å besøke meningsfulle steder gir en hel rekke fordeler. Disse kan i hovedsak deles inn i tre grupper: mental velferd, nostalgi og sikkerhet og overlevelse.» (s. 40). Det er også et stort behov for å videreutvikle forholdet til hvordan kulturminnene kan spille en rolle for den sosiale velferd, slik den svenske og norske kulturmiljøpolitikken i stor grad har lagt opp til de siste årene. Her har man skiftet fokus fra objekter og monumenter og ivaretagelsen av disse til et fokus på hvordan det å leve menneskers liv i og ved kulturmiljøer som en meningsfylt del av livene deres (Tacon and Baker 2019). Denne studien forsøker å ta for seg denne utfordringen, slik at koblingen mellom kulturmiljøer og sosial velferd både kan bli bedre forstått og kan gjøre et bærekraftig inngrep i politikk- og praksisområdet.

I kapittel sju introduserte vi figur 7.7. Denne er hentet fra Skudeneshavn, men kunne vært brukt på tvers av alle casene vi har analysert i denne studien. Den oppsummerer også noen av funnene i spørreundersøkelsen. I kapittel sju ble den tolket fra ytterste til innerste sirkel, men her tolker vi den fra innerste til ytterste. Ved å ta utgangspunkt i kulturminnene kan vi iverksette en rekke tiltak, som frivillige aktiviteter, formidling, tilrettelegging, vedlikehold, samarbeid og dialog på ulike nivåer. Dette gir ulike former for bruk av kulturminnene/-miljøene, som utflukter for skoler, arrangementer for lag og foreninger og guidede turer for turister, noe som igjen kan skape arbeidsplasser. Effektene av dette ser vi i den ytterste sirkelen: fellesskap, stedsidentitet, tilhørighet og positive helseeffekter, for å nevne noen. Dette er funn vi ser går igjen både i litteraturstudien, i spørreundersøkelsen og i casestudiene.

Kulturminner og -miljøer kan dermed tjene som utgangspunkt for ulike former for aktiviteter i nærmiljøene de befinner seg i, for å skape sosial bærekraft dersom man er bevisst på dette. Og dette synes å være felles for alle de nordiske landene som er representert i denne studien. Men det krever en bevissthet fra myndighetenes side, og da spesielt i den lokale planleggingen.

I spørreundersøkelsen så vi at de aller fleste kjente til kulturminner og -miljøer i nærmiljøene sine, og at mange likte å ta med besøkende dit når de hadde besøk utenfra. Ikke bare forteller dette oss at vi er stolte av lokalhistorien vår, og at det antakelig er en større bevissthet rundt dette enn vi var klar over. Men det forteller oss også at kulturminner og -miljøer sannsynligvis utgjør en relativt stor del av reiselivet som vi ikke kjente til, ettersom de ligger utenfor de store kjente turistattraksjonene. Dette bør det forskes mer på.

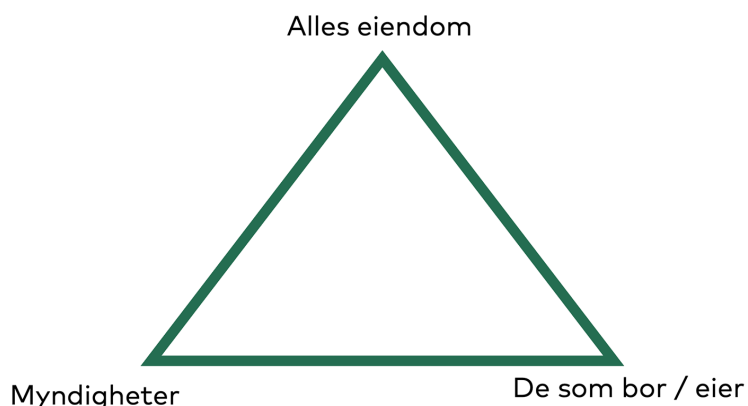
9.2. Konfliktnivået kan virke høyt, men det er løsbart

Da vi startet arbeidet med å booke informanter til casene, ble vi overrasket over hvor vanskelig det var i flere av landene å finne aktuelle intervjuobjekter, og hvor mange som takket nei. Vi trodde først det hadde med ferieavvikling å gjøre, men i flere intervjuer ble vi også spurt om det var greit at det stilte to personer fra samme organisasjon, noe vi opplever svært sjelden i prosjektene våre.

Prosjektteamet diskuterte problemstillingen i et felles møte, siden tematikken i prosjektet tross alt oppleves som et «feel good»-tema av de aller fleste.

Da vi kom i gang med intervjuene, ble det veldig raskt klart at konfliktnivået rundt kulturmiljøene var høyt, og at det beveger seg langs flere akser. Noen steder står byråkratiet på ulike nivåer opp mot hverandre – dette er ikke ukjent og er beskrevet flere steder i litteraturen.

Det andre bildet som tegnet seg, har vi forsøkt å illustrere i figuren under, der kulturminnene og -miljøene er representert ved trekanten. Vi tenker oss at «alle» ser på det som sin eiendom og gjerne vil besøke det, eksempelvis bergkunst i Norge. Bergkunsten ligger på jordet til en bonde. Han dyrker korn på jordet og ønsker ikke at «alle» skal trække rundt på hans mark. Riksantikvaren og Fylkeskommunen er inne i bildet fordi bergkunsten er så sjelden, så de må frem og tilbake for å dokumentere og vil dekke den til om vinteren. Bonden er uenig i det Riksantikvaren og Fylkeskommunen gjør, ettersom han vet at tildekkingen kommer til å blåse av. Men han vil likevel ikke sende brev, for da vet han at det blir journalført, og han fikk dårlig karakter i norsk på skolen. Han er redd for å dumme seg ut. Men han har en del spørsmål om alle som går over jordet for å se på steinen, så han skulle jo gjerne snakket med dem.

Eksempellet over er ment å illustrere det faktum at det mangler en møteplass mellom myndighetene og dem som bor og/eller eier kulturminner/-miljøer, der informasjon kan flyte begge veier. For det første er det et velkjent problem at informasjon og kommunikasjon fra myndigheter kan være vanskelig å forstå dersom man selv ikke har en akademisk bakgrunn. Det kan også være at mange vegrer seg for den formelle gangen og heller ikke kjenner til denne og har behov for veiledning som er muntlig og ikke skriftlig.

Flere av informantene er også frustrerte over byråkrater som kommer og går, og som stadig kommer med nye akademiske teorier og tilnæringer om hvordan man skal behandle kulturminner, mens de har bodd der og kanskje vokst opp der og vet hvordan man gjør dette, gjennom praktisk erfaring. De savner en toveis kommunikasjon.

Men da alle intervjuene var gjennomført, var konklusjonen at alle stort sett vil det samme – ta vare på kulturminnene og kulturmiljøene. De er stolte av dem og glade i dem, men man klarer bare ikke å kommunisere godt nok rundt dem.

Vi anbefaler derfor at byråkratiet, som alltid er den profesjonelle parten, finner en måte å møte eiere på som innbyr til god og åpen dialog. Riksantikvaren prøvde blant annet ut en ny metode der innbyggerne i Henningsvær kunne komme innom saksbehandlerne på et møterom i fiskeværret og stille de spørsmålene de ønsket i forbindelse med prosessen for fredning av fiskeværret. Det ble ikke ført referater fra disse uformelle møtene. Det foreligger enda ingen evaluering av denne måten å føre dialog på.

Konflikter bør også selvsagt forsøkes å løses på et langt lavere nivå enn statlig nivå dersom det er mulig.

9.3. En del av folkehelsearbeidet – overgangen mellom natur og kulturminner og -miljøer

I flere av casene ligger kulturminnene og -miljøene enten midt i naturen, som bergkunsten, eller som en inngangsport til naturen, som Kirkjebøur, Klittmølle og Skudeneshavn. I Sarpsborg så vi at bergkunsten i en periode hadde inngått som en del av kommunens folkehelsearbeid, med egne turer som var lagt til disse. Men grunnet ressursknapphet eksisterer dette tilbudet ikke lenger. Det er godt dokumentert at det å ferdes i natur på ulike måter kan gi god helse, men at kulturminner kan bidra positivt til folkehelsen, finnes det relativt lite litteratur om. Vi fant imidlertid to studier i litteraturgjennomgangen vår (jf. Scannell & Gifford, 2017), (Kjellgren, 2022).

Som nevnt over, ligger imidlertid kulturminner ofte som en overgang mellom bosteder og naturen, eller i naturen selv, og kan fungere som attraksjonskraft i

form av et mål eller en opplevelse i løpet av turen.

I Klittmøller er det nettopp denne dualiteten som har vært med på å skape veksten i tilflyttingen av barnefamilier og skapt «surfers paradise». Det er helheten med den idylliske byen og opplevelsen av havet. I Tanumshede ligger det en barnehage (dagis på svensk) i forbindelse med verdensarven. Den er nok vel så populær blant foreldrene fordi barna får være ute i skogen som fordi de får lære om kulturminnene i nærmiljøet sitt.

Flere av casene lå vanskelig tilgjengelig til for lokalbefolkningen, særlig for barn og unge. Det å komme seg til og fra på sykkel var ikke ideelt. Dette gjelder særlig i Sarpsborg og i Tanumshede. På Skansen besto barrieren mer i at prisen for å komme inn kunne være høy for en familie som ønsket å benytte området. Tilrettelegging og tilgjengeliggjøring av kulturminner og -miljøer i nærmiljøet for alle aldersgrupper bør være en målsetning. Og dersom man ønsker at også yngre aldersgrupper skal engasjere seg mer, bør det bli enklere for denne aldersgruppen å oppsøke kulturminner og -miljøer i nærområdene sine.

I denne rapporten har vi ikke sett på universell utforming og tilrettelegging, men dette er noe det selvsagt også må tas hensyn til.

9.4. Kulturminner og -miljøer som en del av beredskapen

I litteraturgjennomgangen fant vi to studier, der den ene viste at man både fikk økt velvære og en positiv helsegevinst av å være et sted man har et positivt forhold til (jf. Scannell & Gifford, 2017). I en studie fra Munkedal kommune i Sverige fant man at mer enn halvparten fikk en følelse de verdsatte, når de besøkte historiske plasser. En stor majoritet svarte at kulturmiljøet påvirket trivselen deres på en positiv måte (Kjellgren, 2022). Fra spørreundersøkelsen vi gjennomførte, så vi en markant økning i bruken av kulturmiljøene i alle de tre landene under pandemien. Men aller størst var økningen i Danmark.

Funnene understøttes blant annet av funnene i de svenske casene, som gjaldt museer. Der kunne informantene i begge casene fortelle at det hadde vært et bortfall av internasjonale gjester, men at det hadde vært en markant økning av svenske besøkende.

Tallene og spørsmålene viser ikke om de samme respondentene også har brukt naturen, eller om vi her snakker om en «kulturelite». Det er kanskje uansett ikke så interessant, for det vi vet om neste krise, er at den ikke kommer til å bli lik den pandemien vi er i ferd med å legge bak oss. Lærdommen fra dette spørsmålet bør likevel være at befolkningen under en pandemi har benyttet seg av ulike tilbud i nærmiljøet sitt som var åpne og tilgjengelige til tross for mange restriksjoner. Dette fordi befolkningen har ulike preferanser og kanskje også til ulike tider. Mye ble stengt ned, særlig innendørsaktiviteter, og da søker man det som er tilgjengelig ute.

Kulturminner og -miljøer finnes der det har vært mennesker før oss, og i tillegg til naturen har det vært befolkningens «escape room» under pandemien. Det er derfor vi anbefaler at det bør inngå som en del av myndighetenes beredskap for langvarige kriser i fremtiden.

9.5. Lokale kulturmiljøsmier

I Vejle så vi at Spinnerihallene ble tatt i bruk av mange ulike grupper i befolkningen, til ulike tider av døgnet. Dette gir mange både eierskap til kulturminnene og en tilhørighet til og stolthet over den lokale historien. Man har også lyktes i å hindre en sterk gentrifisering. Dette ser man ofte, og det gjør at industrielle kulturminner som blir funksjonsuttømte, etter hvert kun blir for de pengesterke og vellykkede.

Mange har et sterkt forhold til kulturminner på stedet der de bor, og gode minner fra kulturminner da de vokste opp. Videre ser vi at kulturminner blir viktigere jo eldre vi blir. En mulighet for å engasjere lokalbefolkningen mer, og for både å hente ut restarbeidsevnen blant pensjonister og aktivisere kulturminner i lokalsamfunnet kan være for kommunene å arrangere kultursmier, enten på nett eller fysisk, der lokalbefolkningen kan komme med innspill til hvordan man kan ta i bruk lokale kulturminner. Verdien av kulturminner kommer nemlig først frem når de blir tatt i bruk.

Både Norge og Sverige har nasjonale målsetninger om at så mange som mulig skal engasjere seg i kulturminner og kulturmiljøer. Samtidig opplever flere av de vi har intervjuet som arbeider i kulturminnebyråkratiet i casene, ressursknapphet. Å kunne benytte frivillige på en god måte vil kunne gagne alle, men det fordrer at man finner gode løsninger. Det kan synes som om det noen ganger er noen interressemotsetninger som blant annet kan handle om hvem som kan mest, hvem som har rett til å eie historien – en endringsmotvilje når det gjelder å slippe de frivillige for tett på forvaltningen. De frivillige er heller ikke så opptatt av å påta seg for mye administrative oppgaver, og flere ønsker også å engasjere seg mer prosjektbasert. Å finne løsninger som gjør at man både kan få til god sameksistens i et samfunn med ressursknapphet i denne delen av forvaltningen og der man kan ta i bruk nyere teknologi for å tiltrekke seg en litt yngre del av pensjonistgruppen, vil antakelig være en vei som er verdt å utforske videre.

Det er viktig å huske på at det å kunne bidra kanskje er det aller viktigste for opplevd livskvalitet.

9.6. Veien videre

Det er behov for å forstå hvordan kulturmiljøer fungerer både for beboere og for turister, kulturmiljøenes posisjon i kommunal og regional planlegging samt hvordan kulturminner henger sammen med generell velvære, og hvilken rolle de spiller i krisetid. Videre forskning bør ta for seg disse sammenhengene i mer detalj, også på tvers av landegrensene. Da særlig med referanse til den nordiske konteksten, der naturen allerede er godt etablert som tema innenfor forskning og regional-, urban- og rural planlegging.

Referanser

- Amundsen, A. B. (2004). Articulations of identity: A methodological essay and a report of Askim and Tidaholm. I: C. Hague & P. Jenkins (red.) *Place identity, participation and planning*. London: Routledge.
- Amundsen, B. (2020). Tre kamerater har knekt koden for helleristningene. Publisert i Forskning.no, 10.04.20, <https://forskning.no/arkeologi/tre-kamerater-har-knekt-koden-for-helleristningene/1665728>
- Amundsen, B. (2022). Oppdager nye helleristninger i høstmørket i Østfold. Publisert i Forskning.no, 20.11.22, <https://forskning.no/arkeologi/oppdager-nye-helleristninger-i-hostmorket-i-ostfold/2109687>
- Andersen, H. N. (2009). *Kulturarv som et aktiv i byfornyelse*. København: Indenrigs- og Socialministeriet.
- Aronsson, P. (2009). Historia som förebild: Den gode, den onde och den fule. I: P. Aronsson (red.) *Platser för en bättre värld: Auschwitz, Ruhr och röda stugor* (9–44). Lund: Nordic Academic Press.
- Ashworth, G. J. (2002). Conservation designation and the revaluation of property: The risk of heritage innovation. *International Journal of Heritage Studies*, 8(1), 9–23.
- Bayliss, D. (2004). Creative planning in Ireland: The role of culture-led development in Irish planning. *European Planning Studies*, 12, 497–515.
- Berg, F. (2018). Wear and tear of world heritage: Preventive conservation and tourism in Norway's stave churches. *Studies in Conservation*, 63 (sup 1), 320–322.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77–101
- Braun, V., Clarke, V., Hayfield, N. and Terry, G. (2019). Thematic Analysis, Chapter 48 in P. Liamputtong (ed.), *Handbook of Research Methods in Health Social Sciences*
- Cogger, R. (2016). Tuning in and out of place. I: R. Freestone & E. Liu (red.) *Place and placelessness revisited* (pp. 120–137). New York: Routledge.
- Comer, D. C. (2014). Threats to the archaeological heritage in the laissez-faire world of tourism: The need for global standards as a global public good. *Public Archaeology*, 13(1–3), 123–134.
- Cope, M. (2016). Organizing and Analyzing Qualitative Data. Chapter 18 in Hay, I. (2016). *Qualitative Research Methods in Human Geography*. Fourth edition. Oxford University Press, Canada

- Dann, G. & Jacobsen, J. K. S. (2003). Tourism smellscape. *Tourism Geographies*, 5(1), 3–25.
- Dansk Bygningsarv A/S (2010). *6 gode grunde til at bruge bygningskulturarven i kommunen*. København: Kulturarvsstyrelsen & Realdania.
- Davenport, B., Newman, A., & Moffatt, S. (2021). The Impact on Older People's Wellbeing of Leaving Heritage Volunteering and the Challenges of Managing this Process. *The Qualitative Report*, 26(2), 334–351.
- Dunn, K. (2016). Interviewing. Chapter 8 in Hay, I. (2016). *Qualitative Research Methods in Human Geography*. Fourth edition. Oxford University Press, Canada
- Environments: a case study of Edinburgh*. PhD thesis.
- Evans, G. (2002). Living in a World Heritage City: stakeholders in the dialectic of the universal and particular. *International Journal of Heritage Studies*, 8(2), 117–135.
- Falk, M. T. & Hagsten, E. (2021). Visitor flows to World Heritage Sites in the era of Instagram. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(10), 1547–1564.
- Featherstone, M. (1991). *Consumer culture and postmodernism*. London: Sage.
- Featherstone, M. (1992). Postmodernism and the aestheticization of everyday life. I: S. Lash & J. Friedman (red.) *Modernity and identity*. Oxford: Blackwell.
- Forskrift om fredning av Skudeneshavn kulturmiljø, Karmøy kommune, Rogaland (2015)
- Forskrift om fredning av Skudeneshavn kulturmiljø, Karmøy kommune, Rogaland (2018)
- Fredrikstad kommune. (2018). Fredrikstad mot 2030. Kommuneplanens samfunnsdel. Vedtatt av bystyret 26. April 2018
- Fujiwara, D., Kudrna, L. and Dolan, P. (2014) Quantifying and Valuing the Wellbeing Impacts of Culture and Sport, Department for culture, media and sport, Govt. of UK, available at: [Quantifying and Valuing the Wellbeing Impacts of Culture and Sport - GOV.UK \(www.gov.uk\)](https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/298422/Quantifying_and_Valuing_the_Wellbeing_Impacts_of_Culture_and_Sport_-_GOV.UK.pdf)
- Gartner, W. C. (1993). Image formation process. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 2 (2/3):191–215.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity*. London: Polity.
- Graham, B., Ashworth, G., & Tunbridge, J. (2000). *A geography of heritage: Power, culture and economy*. London: Arnold.
- Gundersen, F., Holmen, R. B. og Hansen, W. (2019). Inndeling i BA-regioner 2020, TØI rapport 1713/2019

- Halewood, C., & Hannam, K. (2001). Viking heritage tourism: Authenticity and commodification. *Annals of Tourism Research*, 28, 565–580.
- Hansen, C. J. (2021). Planlægning i kystområder i Danmark – kampen mellem beskyttelse og benyttelse. I: Hauge, K. B. & Stokke, K. B. (red.) *Integrert kystsoneforvaltning: Planfaglege, samfunnsvitskapelege og juridiske perspektiv* (pp. 185–205). Oslo: Universitetsforlaget.
- Hansen, C. J., Laursen, L. L. H., & Møller, J. (2014). *Erhvervsmæssige muligheder og stedbundne regionale styrkepositioner*. Notat. Aalborg: Aalborg Universitet.
- Hansen, C. J., Steffansen, R. N., Bodum, L., & Christensen, J. L. (2018). *Stedsudviklingens udfordringer og muligheder: Innovation, samarbejde og planlægning*. Aalborg: Center for Regional Udvikling (CRU), Aalborg Universitet.
- Hart, C., Stachow, G., & Cadogan, J. W. (2013). Conceptualising town centre image and the customer experience. *Journal of Marketing Management*, 29, 1753–1781.
- Haukeland, J. V. (2001). Turisme og byenes kultur. I: A. Viken (red.) *Turisme: Tradisjoner og trender*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hernández, B., Carmen Hidalgo, M., Salazar-Laplace, M. E., & Hess, S. (2007). Place attachment and place identity in natives and non-natives. *Journal of Environmental Psychology*, 27(4), 310–319.
- Herzog, T. R., Black, A. M., Fountaine, K. A., & Knotts, D. J. (1997). Reflection and attentional recovery as distinctive benefits of restorative environments. *Journal of Environmental Psychology*, 17, 165–170.
- Holm, A. (2016). *Kulturarv som ressurs i samfunnsutviklingen: Suksessfaktorene i by- og tettstedsutviklingsprosjekter med fokus på vern og ny bruk av eldre bygninger*. Oslo: NIBR.
- Huse, N. (1997). *Unbequeme Baudenkmale. Entsorgen? Schützen? Pflegen?* München: C. H. Beck.
- Hvaler kommune. (2018). Hvaler kommune Kommunedelplan for kulturminner 2018-2030. Vedtatt i kommunestyret 22.03.2018
- ISarpsborg og Viken fylkeskommune. (udatert). Markedsundersøkelse for bruken og opplevelsen av tilrettelagte helleristninger i Østfold
- Isholm, E. (2017) *Søga 4 Nàm*
- Isholm, E. (2018) *Søga 5 Nàm*
- Jackson, J. B. (1984). *Discovering the vernacular landscape*. New Haven: Yale University Press.

- Jacobsen, J. K. S., Iversen, N. M., & Hem, L. E. (2019). Hotspot crowding and over-tourism: Antecedents of destination attractiveness. *Annals of Tourism Research*, 76, 53–66.
- Jensen, Ø. (1999). Destinasjonsmarkedsføring. I: J. K. S. Jacobsen & A. Viken (red.) *Turisme: Stedet i en bevegelig verden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jimura, T. (2011). The impact of world heritage site inscription on local communities. *Tourism Management*, 32(2), 288–296.
- Karmøy kommune. (2021). Kommuneplanens samfunnsdel 2021-2030. Sammen skaper vi en bærekraftig og inkluderende kommune
- Kragh, G., Stafford, R., Curtin, S., & Diaz, A. (2016). Environmental volunteer well-being: Managers' perception and actual well-being of volunteers. *F1000Research*, 5, 2679.
- Kile Vesik, J. (2020). Kvalitetsheving av bergkunst i Askeladden. Digitalisering av dokumentasjon og kontrollregistrering av helleristninger i Østfold. Prosjektrapport. Viken fylkeskommune
- Kittang, D. & Bye, M. (2019). Managing urban heritage: A case study of the warehouses in Kjøpmannsgata, Trondheim, Norway. *Planning Practice & Research*, 1–18.
- Kjellgren, S. (2022). *Kulturmiljö, hälsa och platsanknytning: En studie bland boende i Munkedals kommun*. Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet.
- Klepp, I. G. (1999). Stier, fortidens fotefar. I: J. K. S. Jacobsen & A. Viken (red.) *Turisme: Stedet i en bevegelig verden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Korpela, K. M. (1989). Place-identity as a product of environmental self-regulation. *Journal of Environmental Psychology*, 9, 241–256.
- Korpela, K. M., Ylen, M., Tyrväinen, L. & Silvennoinen, H. (2009). Stability of self-reported favorite places and place attachment over a 10-month period. *Journal of Environmental Psychology*, 29, 95–100.
- Kragh, G., Stafford, R., Curtin, S., & Diaz, A. (2016). Environmental volunteer well-being: Managers' perception and actual well-being of volunteers. *F1000Research*, 5, 2679.
- Krippendorff, J. (1980). *Marketing im Fremdenverkehr* (2. utg.). Bern: Peter Lang.
- Lange, M. A. (2006). Bleeding history: Attitudes toward heritage and tourism in Orkney. *Anatolia*, 17(2), 139–154.
- Lew, A. (1987). A framework of tourist attraction research. *Annals of Tourism Research*, 14, 553–575.

Lillevold, K., & Haarstad, H. (2019). The deep city: Cultural heritage as a resource for sustainable local transformation. *Local Environment*, 24(4), 329–341.

Malm, C. J., Wollentz, G., & Petersson, B. (2022). The difficult heritage of Sandby borg: Exploring memories, ideas and narratives of a 1500 year old massacre. *International Journal of Heritage Studies*.

Margaritis, E., & Kang, J. (2017). Soundscape mapping in environmental noise management and urban planning: Case studies in two UK cities. *Noise Mapping*, 4, 87–103

National Trust (2017) *Places that Make Us—Research Report*; National Trust: Swindon, UK.

OECD. (2022). Home Centre on Well-being, Inclusion, Sustainability and Equal Opportunity (WISE) Measuring Well-being and Progress: Well-being Research, <https://www.oecd.org/wise/measuring-well-being-and-progress.htm>

Olsen, K. (1999). Reiser til fortiden. I: J. K. S. Jacobsen & A. Viken (red.) *Turisme: Stedet i en bevegelig verden*. Oslo: Universitetsforlaget.

Olsson, K. (1997). *Kultur som strategi i lokalt och regionalt utvecklingsarbete*. NUTEK 1997:25. Stockholm: Närings- och teknikutvecklingsverket.

Østfold fylkeskommune. (2010). Kulturminneplan med handlingsprogram

Patton, M. Q. (2002). "Qualitative interviewing". Qualitative research and evaluation methods. Sage, Newbury Park

Pedersen, S. O. & Morgen, M. A. (red.) (2018). *Screening af kulturmiljøer: Metodevejledning*. Aarhus: Arkitektskolen Aarhus.

Post, H. C. (2016). Hvor bor lykken i dag? *Kultur og klasse*, 44(121), 187–204.

Proshanky, H. M., Fabian, A., Kaminoff, F., & Kaminoff, R. (1983). Place-identity: Physical world socialisation of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3, 57–83.

RA (2018b). Foreningen Gamle Skudeneshavn får Riksantikvarens kulturminnepris 2018. Pressemelding, Published in 2018, October, 31st, retrieved from <https://www.riksantikvaren.no/siste-nytt/pressemeldinger/foreningen-gamle-skudeneshavn-far-riksantikvarens-kulturminnepris-2018/>

RA. (2015a). Deler av Skudeneshavn – kulturmiljøfredning – forslag til fredning – offentlig ettersyn – lokal høring. Riksantikvaren

RA. (2015b). Forslag til forvaltningsplan for Skudeneshavn. Riksantikvaren

RA. (2017). Evaluering av kulturmiljøer. Rapport 2017. Riksantikvaren

RA. (2018a). Faktaark. Skudeneshavn kulturmiljøfredning. Riksantikvaren

- RA. (2019). Forvaltningsplan for Skudeneshavn. Riksantikvaren
- RA. (2020). Søragadå 61 – 57/37 – 39 – klage over avslag på dispensasjon for oppføring av vindehus – Rogaland fylkeskommunes vedtak opprettholdes. Riksantikvaren
- RA. (2022). Skudeneshavn kulturmiljø – Avgjørelse av klage på avslag på søknad om dispensasjon for rehabilitering av våningshus. Riksantikvaren
- Ram, Y., Björk, P., & Weidenfeld, A. (2016). Authenticity and place attachment of major visitor attractions. *Tourism Management*, 52, 110–122.
- Riesto, S., & Tietjen, A. (2016). Doing heritage together: New heritage frontiers in collaborative planning. I: T. S. Guttormsen & G. Swensen (red.) *Heritage, democracy and the public: Nordic approaches* (pp. 159–174). London: Routledge.
- Rosenzweig, R., & Thelen, D. (1998). *The presence of the past: Popular uses of history in American life*. New York: Columbia University Press.
- Røyneberg, S. (2021). Development of shore power for cruise ships: Case study of the port of Stavanger, Norway. Masteroppgave, Universitetet i Stavanger.
- Rubenowitz, S., & Rubenowitz, U. (1990). *Kultur som attraktion: Vilken roll spelar kulturen för valet av bostadsort*. ERU-rapport 65. Stockholm: Regeringskansliets offsetcentral.
- Sarpsborg kommune. (2022). Sarpsborg kulturminneplan, kommunedelplan for kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap 2022-2034. Vedtatt av bystyret 19.05.2022
- Sarpsborg kommune. (udatert). Sarpsborg Samfunnsplan 2018-2030. Sammen skaper vi Sarpsborg
- Scannell, L., & Gifford, R. (2017). Place attachment enhances psychological need satisfaction. *Environment and Behavior*, 49(4), 359–389.
- Scopelliti, M., Carrus, G., & Bonaiuto, M. (2019). Is it really nature that restores people? A comparison with historical sites with high restorative potential. *Frontiers in Psychology*, 9, 2742.
- Seamon D. (1979). *A geography of the lifeworld: Movement, rest, and encounter*. New York: St Martin's Press.
- Sepe, M. (2013a). Places and perceptions in contemporary city. *Urban Design International*, 18, 111–113.
- Sepe, M. (2013b). *Place and planning in the city: Mapping place identity*. London: Routledge.
- Silberberg, T. (1995). Cultural tourism and business opportunities for museums and heritage sites. *Tourism Management*, 16, 361–365.

- Silva, L. (2014). The two opposing impacts of heritage making on local communities: Residents' perceptions. *International Journal of Heritage Studies*, 20, 616–633.
- Skogheim, R., & Dietze-Schirdewahn, A. (2019). Hvorfor skaper hensynssoner debatt? Eksempler fra Austrått. *Plan*, 51(2), 14–17.
- Skogheim, R., & Vestby, G. M. (2010). *Kulturarv og stedsidentitet: Kulturarvens betydning for identitetsbygging, profilering og næringsutvikling*. NIBR-rapport 2010:14. Oslo: NIBR.
- Skogheim, R., Simon, V. K., Gao, L., & Dietze-Schirdewahn, A. (2018). Place identity with a historic landscape: An interview-based case study of local residents' relationship with the Austrått landscape in Norway. *Heritage & Society*, 11(1), 1–18.
- Sletvold, O. (1999). Destinasjonsutvikling: Stedsending i turismens navn. I: J. K. S. Jacobsen & A. Viken (red.) *Turisme: Stedet i en bevegelig verden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- SSB. (2022a). Statistisk sentralbyrå, Tabell 11342: Areal og befolkning, etter region, statistikkvariabel og år, <https://www.ssb.no/statbank/table/11342>
- SSB. (2022b). Statistisk sentralbyrå, Klassifikasjoner og kodelister, Standard for sentralitet, <https://www.ssb.no/klass/klassifikasjoner/128>
- St.Meld. 16 (2018-2019) Nye mål i kulturmiljøpolitikken- Engasjement, bærekraft og mangfold
- Strøm, E. E. B. (2019). «Dette her – det er min oppvekst!»: En studie om kulturminners betydning for stedstilhørighet og identitet hos innbyggerne i Eidsberg. Mastergradsavhandling. Notodden: Fakultet for Humaniora, idretts- og utdanningsvitenskap, Universitetet i Sørøst-Norge.
- Tacon, P.S.C and Baker, S. (2019) New and Emerging Challenges to Heritage and Well-Being: A Critical Review, *Heritage* 2(2), 1300 - 1315; <https://doi.org/10.3390/heritage2020084>
- Tangen, M., Fjeld, T. og Klavestad, L. (2021). Antallet helleristningsfelt i Østfold doblet. I *Primitive Tider*, 2021 23. årgang
- Tunbridge, J. E., & Ashworth, G. J. (1996). *Dissonant heritage: The management of the past as a resource in conflict*. Chichester: Wiley.
- U4SSC. (2020). Verification Report. Karmøy, Norway. United 4 Smart Sustainable Cities. Geneva: September 2020
- Ulrich, R. S., Simons, R. F., Losito, B. D., Fiorito, E., Miles, M. A., & Zelson M. (1991). Stress recovery during exposure to natural and urban environments. *Journal of Environmental Psychology*, 11, 201–230.

- Urry, J. (1995). *Consuming places*. London: Routledge.
- van de Kamp, L. (2019). The heritagization of post-industrial re-development and social inclusion in Amsterdam. *Journal of Urban Cultural Studies*, 6(2), 199–218.
- Viken fylkeskommune (utdatert). Handlingsprogram for kulturarv 2022-2023
- Viken fylkeskommune (2022). Tjenester, Kulturminner, Opplev kulturarven, Les om kulturminner, Hekta på helleristninger, <https://viken.no/tjenester/kulturminner/opplev-kulturarven/les-om-kulturminner/hekta-pa-helleristninger.92586.aspx>
- Vill. (2021). Mulighetsstudie for bærekraft utvikling av Kopervik, Åkrehamn og Skudeneshavn. Mars 2021
- Wang, Yang (2021) *Mapping urban residents' place attachment to historic*
- Weissglas, G., Paju, M., Westin, L., & Danell, T. (2002). *Kulturarvet som resurs för regional utveckling: En kunskapsöversikt*. Rapport från Riksantikvarembetet, 2002:1. Stockholm: Riksantikvarembetets förlag.
- Weltevreden, J. W. J., & Van Rietbergen, T. (2007). E-shopping versus city centre shopping: The role of perceived city centre attractiveness. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 98(1), 68–85.
- Williams, D. R., Patterson, M. E., Roggenbuck, J. W., & Watson, A. E. (1992). Beyond the commodity metaphor: Examining emotional and symbolic attachment to place. *Leisure Sciences*, 14, 29–46.
- Yazdani Mehr, S., & Wilkinson, S. (2020). The importance of place and authenticity in adaptive reuse of heritage buildings. *International Journal of Building Pathology and Adaptation*, 38, 689–701.

Vedlegg 1

Introduksjon til intervju

Takk for at du tok deg tid til å delta i intervjuet. Mitt navn ...

Intervjuet inngår i prosjektet SKUL som står for 'Social bæredyktighet i kulturmiljøer' og er finansiert av Nordisk kulturminister råd.

Formålet med prosjektet er å produsere kunnskap om hvordan kulturminner/-miljøer påvirker sosial bærekraft samt identifisere metoder og/eller aspekter som kan bidra til lokal utvikling, dempe fraflytning, og bidra til at flere, særlig unge og (ny)innflyttede innbyggere, blir engasjert i lokale kulturminner/-miljøer.

I intervjuet ønsker vi å snakke om den potensielle sammenhengen mellom bruk av kulturminner/miljøer og oppvekstsvilkår, og trivsel enten direkte eller ved å bruke dem som ressurs i lokal samfunnsutvikling og for å skape engasjement i lokalsamfunnet.

Vi er interessert i dine egne opplevelser, erfaringer, og meninger – uansett hva disse er. Ta deg gjerne den tiden du trenger for å svare på spørsmål, og spør gjerne om noe er uklart. Om det er noen spørsmål du ikke ønsker å besvare, er det bare å si ifra.

Bolk 0	Innledning
0a	Kan du fortelle litt om din tilknytning/relasjon til (case)?
0b	<u>Om relevant:</u> Har du annen erfaring i arbeid med kulturminner/kulturmiljøer? (<u>Eventuell:</u> kan du si noe om disse? Hva du har jobbet med?)
Bolk 1	Erfaringer med å legge til rette for bruk av kulturminner/-miljøer
1a	I hvilken grad bruker dere (case) for å skape trivsel/bedre oppvekstvilkår for innbyggerne? <u>Eventuelt oppfølgingsspørsmål:</u> Kan du gi noen eksempler på hva dere gjør? Kan du fortelle litt om hvilke typer tiltak dere iverksetter? (<u>kommentar:</u> eventuelt følge opp for å finne ut om noen av tiltakene er rettet mot de som bor f.eks. nærmest og/eller spesifikke befolkningsgrupper) Har du inntrykk at disse grep/tiltak har bidratt til at innbyggerne trives bedre? <u>Eventuelle oppfølgingsspørsmål:</u> På hvilke måter? Kan du gi noen eksempler? (<u>kommentar:</u> eventuelt følge opp for å finne ut om tiltak skaper tilhørighet, bokvaliteter m. fl.)
1b	I hvilken grad bruker dere (case) for å gjøre kommune mer attraktiv ift tilflytting? <u>Eventuelt oppfølgingsspørsmål:</u> Kan du gi noen eksempler på hva dere gjør? Kan du fortelle litt om hvilke typer tiltak dere iverksetter? (<u>kommentar:</u> eventuelt følge opp for å finne ut om kulturminne gir stedet konkurransefortrinn i forhold til å tiltrekke seg/beholde bosatte). F. eks: Har du inntrykk at disse grep/tiltak har bidratt til at folk vil bosette seg her? <u>Eventuelle oppfølgingsspørsmål:</u> Er det noe som kjennetegner de som flytter inn? (<u>kommentar:</u> eventuelt følge opp for å finne ut om det er f.eks. folk som bodde her før, unge familier, andre befolkningsgrupper)
1c	Har dere noen prosesser hvor man involverer innbyggere/brukere i hvordan (case) kan brukes/forvaltes?
xtra	Eventuell andre spørsmål som er relevant til casene
Bolk 2	Kjennskap til lokale kulturminner / kulturmiljøer
2a	Vil du si at innbyggere er kjent med (case)? <u>Eventuelt oppfølgingsspørsmål:</u> Hvorfor (ikke)? Ville du si at dette skiller seg fra andre kulturminner/kulturmiljøer i kommunen? Hvilke kulturminner/kulturmiljøer vil du si er best kjent i befolkningen? _ <u>Eventuelt oppfølgingsspørsmål:</u> Hvorfor? (<u>kommentar:</u> eventuelt følge opp for å finne ut hvordan det er for befolkningsgrupper, særlig de som prosjektet er fokusert på: barn og ungdom, innflyttere)

2b	På hvilke måter/hvordan får innbyggere anledning til å bli kjent med (case)? <i>(Kommentar: følge opp ved behov om hvordan det er for befolknings-grupper SKUL fokuserer på (barn og unge, innflyttere). F. eks.:</i> Brukes (case) i noen former for undervisning? For eksempel i skolen (den kulturelle skolesekken) eller i voksenopplæringen? Brukes (case) i noen former for organiserte fritidsaktiviteter? <u>Eventuelt oppfølgingsspørsmål</u>: Er det andre kulturminner som du tror brukes mer? Hvorfor tenker du det er slik?
2c	Hvordan vurderer du tilgang til (case) for den lokale befolkningen? Finnes det noen barrierer? <i>(Kommentar: eventuelt følge opp for å finne ut hvordan det er for befolkningsgrupper, særlig de som prosjektet er fokusert på: ungdom, innflyttere)</i>
2d	Når innbyggere har besøk utenifra, vil du si at det er vanlig å ta besøkende med for å vise frem (case)?
2e	Har du inntrykk av at bruk av (case) endrer seg gjennom årstidene? <u>Eventuelt oppfølgingsspørsmål</u>: Skiller seg dette vesentlig fra andre kulturminner i (stedet der case befinner seg i)?
2f	Har du inntrykk av at (case) ble tatt i bruk i større eller mindre grad under pandemien? <i>(Kommentar: La informanten eksplorere fritt, noen ideer:</i> <i>Mer som turformål, annen rekreasjon</i> <i>Mindre fordi det var begrensninger for hvor mange som kunne oppholde seg der samtidig.</i> <u>Eventuelt oppfølgingsspørsmål</u>: Skiller seg dette vesentlig fra andre kulturminner i (stedet der case befinner seg i)?
xtra	Eventuell andre spørsmål som er relevant til casene
Bolk 3 Kulturminner/-miljøer som ressurs i lokalsamfunnet	
3a	På hvilke måter blir (case) brukt som ressurs i utvikling av lokalsamfunnet? <u>Oppfølgingsspørsmål</u>: Blir (case) tatt i bruk som ressurs i lokalsamfunnsutviklingen? F. eks: Markedsføring / imagebygging Stedsidentitet Tilbake til undervisning Kulturelle arrangements (konserter, teater m. fl.) Annen økonomisk virksomhet (cafeer, overnatting m. fl.)
3b	Vil du si at bruk av (case) genererer verdier og/eller sysselsetting? <u>Eventuelt oppfølgingsspørsmål</u>: Hvordan, på hvilke måter? Kan du illustrere med noen eksempler? <i>(Kommentar: vi er etter både økonomiske og ikke økonomiske verdier (f.eks. stedsidentitet, tilhørighet, bokvalitet)</i>

3c	Mener du at man lykkes med å bruke (case) som ressurs til å skape gode bokkvaliteter og/eller generere andre verdier som bidrar til å øke livskvalitet til innbyggere? <i>(kommentar: følge opp om hvilke politiske grep/vedtak er blitt tatt)</i> <u>Oppfølgingsspørsmål</u>: Ser du utnyttet potensial? Hvordan mener du man kunne tilrettelegge i enda større grad for dette? <i>(kommentar: følge opp om relevante politiske grep som kunne tas.</i> <i>(kommentar: her kan det også være naturlig å la intervjuede sammenligne med andre kulturminner/-miljøer)</i>
3d	Hvordan kan man utvikle og aktivt bruke (case) som ressurs, samtidig som man bevarer dens kvaliteter? (her må det tilpasses casene – se blant annet gode spørsmål i casebeskrivelsene til de danske casene) <i>(kommentar: eventuelt følge opp for å finne ut ...</i> <i>... om hvilke politiske grep/vedtak er blitt tatt</i> <i>... om eventuelle konflikter om f.eks. vern vs bruk</i> <i>... om vedlikeholdsnivå (her er det viktig at man er forsiktig med føringer)</i> <u>Eventuelt oppfølgingsspørsmål</u>: Skiller seg dette vesentlig fra andre kulturminner i (stedet der case befinner seg i)?
xtra	Eventuell andre spørsmål som er relevant til casene
Bolk 4	Avsluttende spørsmål.
4a	Har du ellers andre kommentarer som du synes er viktig å nevne i forhold til formål med prosjektet? (minnes ved behov)
xtra	Eventuelle andre spørsmål som er relevant til casene

Vedlegg 2

Vil du delta i forskningsprosjektet *SKUL*

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et forskningsprosjekt hvor formålet er å finne ut hvor viktig kulturminner i nærmiljøene er for vår sosiale velferd er. I dette skrivet gir vi deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Formål

Formålet med prosjektet er å ta rede på hvor viktig kulturmiljøene i nærmiljøene er for oss, og hvordan det påvirker vår hverdag og velferd i våre nærmiljøer. Gir det oss en følelse av å høre til, og gir det oss økt velferd? Forskningsprosjektet er et ettårig prosjekt finansiert av Nordisk ministerråd og undersøker problemstillingene i Norge, Sverige, Danmark og på Færøyene. Dataene som blir samlet inn vil resultere i rapporter og forskningsartikler, og det vil også bli produsert en pod-cast. I tillegg vil det bli holdt foredrag i forbindelse med prosjektet.

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

Transportøkonomisk institutt er ansvarlig for prosjektet.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Du får spørsmål om å delta i prosjektet fordi vi mener at du i forbindelse med de casene som er valgt ut i Norge i samråd med vår referansegruppe innehar informasjon om de forskningsspørsmålene som vil belyse de temaene som skal belyses i dette prosjektet.

Hva innebærer det for deg å delta?

Du vil bli invitert til å delta i et intervju med en av våre forskere. Intervjuet vil skje ved at dere møtes og vår forsker vil stille en rekke spørsmål. Intervjuet vil være «samtalepreget», og vi håper på en god flyt. Vi kommer til å ta opp intervjuet, slik at vi kan gå tilbake å se i tilfelle det var noe vi har glemt å notere. Vi regner med at intervjuet varer ca 1 time. Du trenger ikke forberede noe eller ta med noe.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykket tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle dine personopplysninger vil da bli slettet. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Vi vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrivet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket.

- *Kun forskerne på prosjektet hos TØI vil ha tilgang til dataene*
- *Dataene lagres på sikkert område hvor det kreves såkalt tofasepålogging, det vil si med bankID og passord.*

Hva skjer med personopplysningene dine når forskningsprosjektet avsluttes?

Prosjektet vil etter planen avsluttes 31. desember 2022, men kan bli forsinket. Dataene vil lagres ut 2025 grunnet forskningsformål da det vi vil ønske å publisere artikler med utgangspunkt i de innsamlede dataene og dette tar erfaringsmessig noe tid. Dataene lagres på samme måte som beskrevet over og det er kun de samme forskerne som vil ha tilgang til dataene.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke. På oppdrag fra Transportøkonomisk institutt har Personverntjenester vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke opplysninger vi behandler om deg, og å få utlevert en kopi av opplysningene
- å få rettet opplysninger om deg som er feil eller misvisende
- å få slettet personopplysninger om deg
- å sende klage til Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å vite mer om eller benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

- Transportøkonomisk institutt ved Christin Krohn telefon 986 59 325, epost ckr@toi.no
- Vårt personvernombud: Silvia Olsen, telefon 408 82 359 sjo@toi.no

Hvis du har spørsmål knyttet til Personverntjenester sin vurdering av prosjektet, kan du ta kontakt med:

- Personverntjenester på epost (personverntjenester@sikt.no) eller på telefon: 53 21 15 00.

Med vennlig hilsen

Christin Krohn, (Seniorrådgiver)

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet *SKUL*, og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

☐ å delta i intervju

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Vedlegg 3

Spørreskjema Kulturminnevern i Norden

Oppdragsgiver: TØI

- Prosjekt: Nordisk kartlegging av holdninger til kulturminner.
- Prosjektnr.:
- Prosjektleder Opinion: Jan Behrens jan.behrens@opinion.no +47 92440968
- Dato: 14 .juni
- Versjon:
- Metode:
- Målgruppe:
- Befolkningsrepresentativt i hvert land: Norge, Sverige, Danmark
- I Norge: 15+
- Øvrige land 18+
- Omnibus

IR

- Antall intervju: 500 i hvert land
- Estimert intervjutid:
- Feltperiode:
- Dato levering
- Dataleveranse
- Vekting data

Background

- Gender
- Age
- Region (fylke or eqv.) *Bør ha det på kommunenivå (postnr var det som sto før)*
- HHincome
- Education

Q1: Hvor lenge har du bodd på stedet der du bor nå?

Med stedet menes det du tenker på som nærmiljøet ditt (byen du bor i, tettstedet, kommunen eller området der du bor)

PROG single answer

1. Under 5 år
2. 6–15 år
3. 16–25 år
4. Over 25 år

Q2: Har du i hovedsak vokst opp på stedet der du bor nå?

PROG single answer

1. Ja
2. Nei

Q3A: I hvilken grad føler du tilhørighet til det stedet der du bor nå?

PROG single answer

1. Meget stor grad
2. Noen grad
3. I beskjeden grad
4. I meget liten grad
5. Vet ikke

Q3B: Hvilke av følgende forhold er det som gjør at du føler tilhørighet til stedet der du bor? Du kan velge opptil tre av alternativene.

PROG SA. Filter: Q3A= (Code 1 OR code 2) min 1 og max 3

PROG randomize

1. Vokst opp her.
2. Familie/slekt er herfra.
3. Naturen her.
4. Kulturlivet
5. Det sosiale miljøet her.
6. Kulturminner/-miljø som finnes på stedet her.
7. Liker dette type sted.

8. Arbeidsmulighetene som finnes her.
9. Annet. PROG always at end.

Respondent instruction: Denne undersøkelsen handler om kulturminner og kulturmiljø på stedet der du bor. Med kulturminner menes spor etter menneskers liv og levemåte, som for eksempel bygninger, minnesmerker, helleristninger eller båter. Et kulturmiljø er et område der kulturminner inngår som del av en større helhet, og kan for eksempel være byområder, seterområder eller industrimiljøer.

Q4: Kjenner du til noen kulturminner på stedet der du bor?

PROG single answer

1. Ja, det er kulturminner der jeg bor.
2. Ja, jeg tror det er kulturminner der jeg bor.
3. Nei, jeg tror ikke det er kulturminner her.
4. Nei, det er ikke kulturminner her.
5. Vet ikke.

Q5: Kan du skrive inn hvilke kulturminner eller kulturmiljø som er på stedet der du bor?

PROG Open coded.

Filter Q4A = code 1 or code 2

Vet ikke. PROG SA

Q6: Hvor enig eller uenig er du i følgende utsagn om stedet der du bor?

PROG Randomize order

1. Jeg har gode minner fra å ferdes ved kulturminner/i kulturmiljøet her.
2. Samfunnet legger for stor vekt på verdien av kulturminner
3. PROG filter Q4A=Code 1 or 2: Når jeg har gjester utenfra liker jeg å vise fram kulturminner/kulturmiljøet her jeg bor.
4. PROG filter Q4A=Code 1 or 2: Kulturminner/kulturmiljøet har gjort det attraktivt å bosette seg her.
5. PROG filter Q4A=Code 1 or 2: Hvis kulturminnene der jeg bor blir brukt mer til aktiviteter, konserter, servering, kontorer o.l., vil det bli mer attraktivt å bosette seg her.
6. PROG filter Q4A=Code 1 or 2: Kulturminnene her burde skånes for slitasjen som kommer ved mye bruk.

7. PROG filter Q4A=Code 1 or 2: I min kommune tar vi i bruk kulturminnene som ressurs i utvikling av lokalsamfunnet
8. PROG filter Q4A=Code 1 or 2: Under Covid-19 pandemien har jeg oppholdt meg ved/besøkt kulturminnene oftere enn jeg gjorde tidligere.

PROG SA

1. Helt enig
2. Litt enig
3. Verken eller
4. Litt uenig
5. Helt uenig
6. Vet ikke/ikke relevant

Q7: Tenk på hva du gjorde i oppveksten din (som barn og ungdom). Hvor ofte var du på/ved kulturminner/kulturmiljø?

PROG SA

1. Flere enn 4 ganger i året
2. 2–4 ganger i året
3. 1 gang i året
4. Sjeldnere
5. Aldri
6. Vet ikke/husker ikke

Vedlegg 4

Regression on Q6-4. Hvor enig eller uenig er du i følgende utsagn om stedet der du bor? Kulturminner/kulturmiljøet har gjort det attraktivt å bosette seg her.

1. Helt enig
2. Litt enig
3. Verken eller
4. Litt uenig
5. Helt uenig
6. Vet ikke/ikke relevant

Tabell V.0.1

Coefficients ^a						
		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		
		B	Sdt. Error	Beta	1	Sig.
Model						
1	Konstant	2,730	,221		12,361	<,001
	Alder	-,003	,003	-,055	-1,205	,229
	Kjønn	-,052	,103	-,023	-,506	,613
	Inntekt	,031	,019	,077	1,665	,097
	Utdanning	-,002	,038	-,003	-,060	,952
	Kulturliv-gruppe	-,168	,153	-,050	-1,097	,273
	Kulturarv-gruppe	-,604	,168	-,164	-3,588	<,001

a. Dependent Variable: Q6_4_new

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,210 ^a	,044	,032	1,10694

Vedlegg 5

Regression on Q6_5. Hvor enig eller uenig er du i følgende utsagn om stedet der du bor?

Hvis kulturminnene der jeg bor blir brukt mer til aktiviteter, konserter, servering, kontorer o.l., vil det bli mer attraktivt å bosette seg her.

1. Helt enig
2. Litt enig
3. Verken eller
4. Litt uenig
5. Helt uenig
6. Vet ikke/ikke relevant

Tabell V.O.2.

Coefficients ^a						
		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		
Model		B	Sdt. Error	Beta	1	Sig.
1	Konstant	2,380	,225		10,580	<,001
	Alder	,004	,003	,060	1,291	,197
	Kjønn	-,118	,105	-,053	-1,124	,262
	Inntekt	-,022	,019	-,057	-1,196	,232
	Utdanning	,068	,039	,083	1,745	,082
	Kulturliv-gruppe	-,183	,153	-,056	-1,194	,233
	Kulturarv-gruppe	-,203	,171	-,055	-1,189	,235

a. Dependent Variable: Q6_5_new

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,134 ^a	,018	,005	1,11325

Vedlegg 6

Regression on Q6_6. Hvor enig eller uenig er du i følgende utsagn om stedet der du bor?

Kulturminnene her burde skånes for slitasjen som kommer ved mye bruk.

1. Helt enig
2. Litt enig
3. Verken eller
4. Litt uenig
5. Helt uenig
6. Vet ikke/ikke relevant

Tabell V.0.3

Coefficients ^a						
		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		
Model		B	Sdt. Error	Beta	1	Sig.
1	Konstant	2,824	,221		12,799	<,001
	Alder	-,004	,003	-,066	-1,420	,156
	Gender	-,068	,103	-,031	-,664	,507
	Inntekt	-,008	,019	-,021	-,454	,650
	Utdanning	,023	,038	,028	,600	,549
	Kulturliv-gruppe	,072	,154	,022	,471	,638
	Kulturarv-gruppe	-,177	,175	-,047	-1,009	,313

a. Dependent Variable: Q6_6_new

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,089 ^a	,008	,005	1,10628

Vedlegg 7

Regression on Q6_7. Hvor enig eller uenig er du i følgende utsagn om stedet der du bor?

I min kommune tar vi i bruk kulturminnene som ressurs i utvikling av lokalsamfunnet

1. Helt enig
2. Litt enig
3. Verken eller
4. Litt uenig
5. Helt uenig
6. Vet ikke/ikke relevant

Tabell V.O.4

Coefficients ^a						
		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		
Model		B	Sdt. Error	Beta	1	Sig.
1	(Constant)	2,784	,227		12,254	<,001
	Alder	-,001	,003	-,022	-,449	,654
	Kjønn	-,252	,104	-,120	-2,410	,016
	Inntekt	,011	,019	,029	,581	,562
	Utdanning	-,026	,039	-,034	-,669	,504
	Kulturliv-gruppe	-,120	,154	-,039	-,780	,436
	Kulturarv-gruppe	-,391	,168	-,116	-2,334	,020

a. Dependent Variable: Q6_7_new

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,189 ^a	,036	,022	1,03448

Om denne publikation

SKUL – Sosial bæredygtighed i og ved kulturmiljøer

Christin Wilhelmine Krohn, Iratxe Landa-Mata, Clara Lindsjö, Anna Sofie Starup Andersen, Tanu Priya Uteng and Bjørg Langset Flotve

TemaNord 2023:511

ISBN 978-92-893-7593-1 (PDF)

ISBN 978-92-893-7594-8 (ONLINE)

<http://dx.doi.org/10.6027/temanord2023-511>

© Nordic Council of Ministers 2023

Forsidefoto: Christin Krohn

Publiceret: 16/8/2023

Ansvarsfraskrivelse

Denne publikation er finansieret af Nordisk Ministerråd. Indholdet afspejler dog ikke nødvendigvis Nordisk Ministerråds synspunkter, holdninger, anskuelser eller anbefalinger.

Rettigheder og tilladelser

Dette værk er gjort tilgængeligt i henhold til Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Oversættelser: Hvis du oversætter dette værk, bedes du inkludere følgende ansvarsfraskrivelse: Denne oversættelse er ikke produceret af Nordisk Ministerråd og skal ikke betragtes som officiel. Nordisk Ministerråd kan ikke drages til ansvar for oversættelsen eller eventuelle fejl, den måtte indeholde.

Bearbejdning: Hvis du bearbejder dette værk, bedes du inkludere følgende ansvarsfraskrivelse sammen med tilskrivelsen af værket: Dette er en bearbejdning af et originalt værk publiceret af Nordisk Ministerråd. Ansvar for de synspunkter og holdninger, der kommer til udtryk i bearbejdelsen, påhviler udelukkende forfatteren/forfatterne til bearbejdningen. Synspunkter og holdninger i denne bearbejdning er ikke godkendt af Nordisk Ministerråd.

Tredjepartsindhold: Nordisk Ministerråd er ikke nødvendigvis ejer af samtlige dele af dette værk. Nordisk Ministerråd kan derfor ikke garantere, at genbrug af tredjepartsindhold ikke udgør en overtrædelse af en tredjeparts ophavsret. Hvis du ønsker at genbruge tredjepartsindhold, bærer du selv ansvaret for enhver overtrædelse af ophavsretten. Du er ansvarlig for at vurdere, om det er nødvendigt

at indhente en tilladelse til anvendelse af tredjepartsindhold og i så fald at indhente den nødvendige tilladelse fra ophavsretsindehaveren. Eksempler på tredjepartsindhold inkluderer, men er ikke begrænset til, tabeller, illustrationer og billeder.

Fotorettigheder (genbrug kræver yderligere tilladelse):

Alle henvendelser vedrørende rettigheder og licenser skal stiles til:

Nordisk Ministerråd/PUB
Ved Stranden 18
1061 København K
Telefon 33 96 02 00
pub@norden.org

Det nordiske samarbejde

Det nordiske samarbejde er en af verdens mest omfattende regionale samarbejdsformer. Samarbejdet omfatter Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige samt Færøerne, Grønland og Åland.

Det nordiske samarbejde er både politisk, økonomisk og kulturelt forankret, og er en vigtig medspiller i det europæiske og internationale samarbejde. Det nordiske fællesskab arbejder for et stærkt Norden i et stærkt Europa.

Det nordiske samarbejde ønsker at styrke nordiske og regionale interesser og værdier i en global omverden. Fælles værdier landene imellem er med til at styrke Nordens position som en af verdens mest innovative og konkurrencedygtige regioner.

Nordisk Ministerråd

Nordens Hus
Ved Stranden 18
1061 København K
www.norden.org

Læs flere nordiske publikationer: www.norden.org/da/publikationer